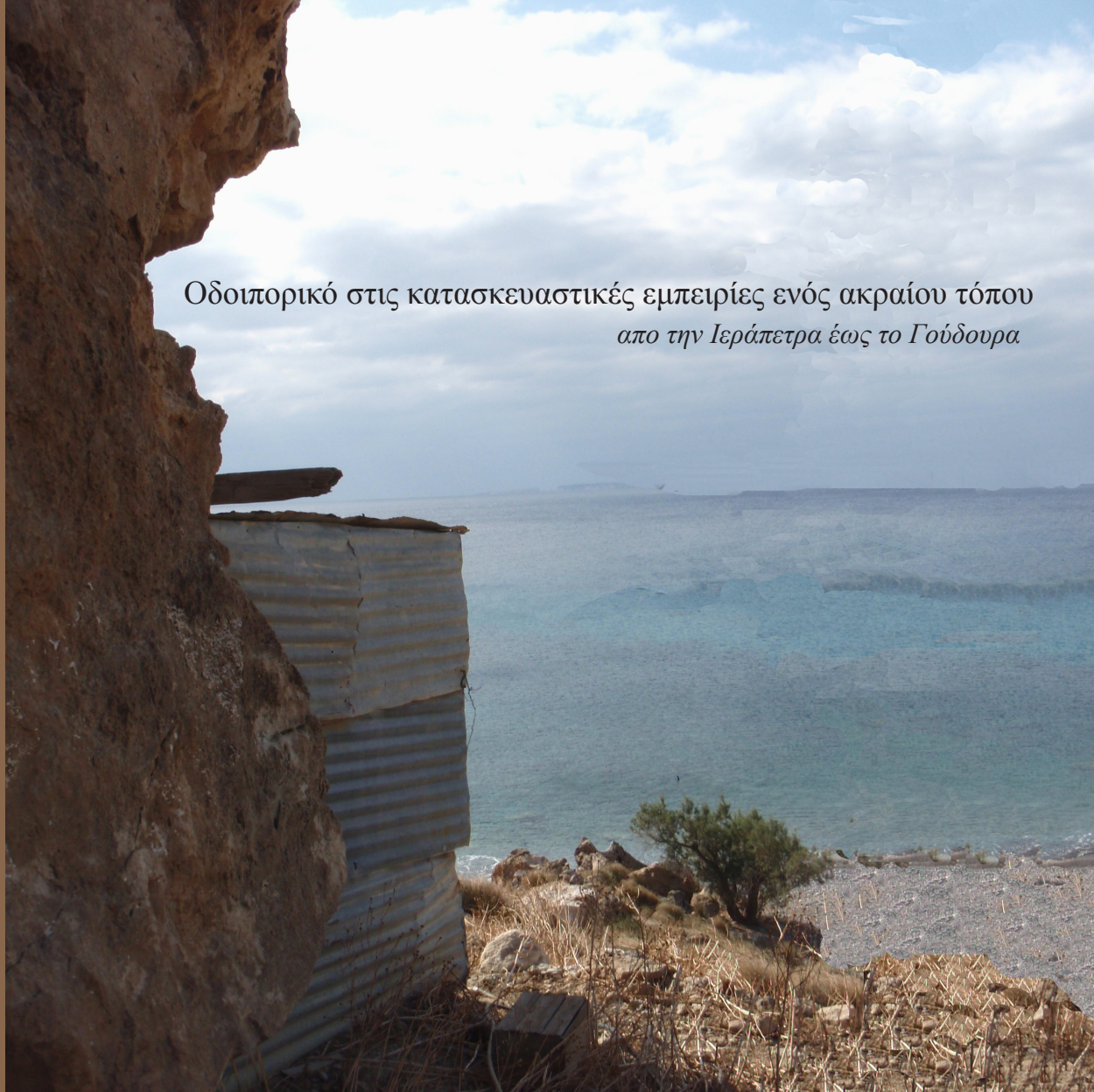

Πολυτεχνείο Κρήτης
Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών
Ερευνητική εργασία

Οδοιπορικό στις κατασκευαστικές εμπειρίες ενός ακραίου τόπου
απο την Ιεράπετρα έως το Γούδουρα

Φοιτήτρια: Γράσσου Αικατερίνη
Επιβλέπων: Σκουτέλης Νίκος

Από την Ιεράπετρα έως το Γούδουρα.
Οδοιπορικό στις κατασκευαστικές εμπειρίες ενός
ακραίου τόπου

Ευχαριστώ θερμά τον επιβλέποντα καθηγητή μου, κ. Νίκο Σκουτέλη για τη συνεργασία, καθοδήγηση και βοήθειά του.

Η αρχιτεκτονική είναι το υπέροχο παιχνίδι των μορφών κάτω από το φως.
Η αρχιτεκτονική είναι ένα συνεκτικό σύστημα του πνεύματος.
Η αρχιτεκτονική δεν έχει τίποτα να κάνει με τη διακόσμηση.
Η αρχιτεκτονική υπάρχει στα μεγάλα έργα, στα δύσκολα και πομπώδη κληροδοτήματα του χρόνου, αλλά υπάρχει επίσης στο μικρότερο άθλιο σπιτάκι, σε ένα φράχτη, σε καθετί υψηλό ή μέτριο, που περιέχει μια ικανή και αναγκαία γεωμετρία έτσι ώστε να υποδηλώνεται μια μαθηματική σχέση...

Κείμενα για την Ελλάδα
The Decorative Arts of Today
Le Corbusier

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	6
Α ενότητα	
Περιπλάνηση σε ένα ακραίο τόπο	12
Ορισμοί	18
Ανάλυση κριτηρίων	
Η ανάγκη για στέγαση	19
Οι οικονομικοί παράγοντες	24
Η ανθρώπινη κλίμακα	30
Ο οικολογικός χαρακτήρας	31
Β ενότητα	
Η επιρροή του πρωτόγονου	34
Η σημασία του αυθορμητισμού	38
Τύποι- μορφές	41
Γ ενότητα	
Μια ματιά στο παρόν	57
Πρώτη κατεύθυνση – Εφαρμογή τεχνολογικών- ενεργειακών συστημάτων	58
Δεύτερη κατεύθυνση – Στροφή προς την ανακύκλωση	59
Συμπεράσματα	66
Βιβλιογραφία	70

Εισαγωγή

Στα ανώνυμα κτίσματα κάθε περιοχής και κάθε χρονικής περιόδου συναντάμε την «αρχιτεκτονική χωρίς αρχιτέκτονα». Τεχνίτες που χωρίς καμία επιτήδευση, συνθέτουν μορφές, σχήματα και διατάξεις, με τεχνική που βασίζεται στην απλή λογική και υλικά που προσφέρει ο κάθε τόπος.

Ο άνθρωπος από την αρχή της ύπαρξής του ζούσε σε μικρές ομάδες που συνεργαζόμενες κατάφερναν να επιβιώνουν. Στο πλαίσιο αυτής της συνεργασίας και συμβίωσης άρχισαν να δημιουργούν χρηστικά αντικείμενα ή και άλλου είδους κατασκευές που αποσκοπούσαν στην καλύτερευση της ζωής και την προστασία τους, πρώτον από τις καιρικές συνθήκες και φυσικές καταστροφές και δεύτερον από τυχόν κινδύνους που υπήρχαν έξω από τα όρια της φυλής ή της κοινωνικής ομάδας. Την πρώτη κατοικία των πρωτόγονων αυτών ομάδων αποτέλεσε η σπηλιά, ένας συνδυασμός έτοιμου καταλύματος και κατασκευής που παρείχε απόλυτη προστασία. Η μονιμότητα όμως αυτής της εδαφικής ιδιαιτερότητας, δυσκόλευε τις μετακινήσεις που ήταν απαραίτητες στην αναζήτηση τροφής αναγκάζοντας έτσι τους ανθρώπους να επινοήσουν εναλλακτικές μεθόδους προστασίας. Η απομάκρυνση της ομάδας από μια τοποθεσία και η αναζήτηση νέας για την ανακατασκευή της εγκατάστασης, ξεκίνησε όταν μια συγκεκριμένη περιοχή αδυνατούσε να καλύψει τις ανάγκες της. Η φορητή κατοίκηση οφείλει λοιπόν την εμφάνισή της στην ανάγκη του ανθρώπου να αλλάζει τοποθεσία με βάση την εποχή ή τα αποθέματα πόρων. Έτσι εν μέρει ο πρωταρχικός αυτός τύπος κατοικίας οφείλεται στο νομαδισμό. Είναι γνωστό άλλωστε πως ο νομαδισμός υπήρξε θεμελιώδης πράξη και κινητήρια δύναμη της προόδου, αφού μεγάλο μέρος σπουδαίων ανακαλύψεων όπως η

φωτιά, ο τροχός, η μουσική, η γεωργία και η δημιουργία εφήμερης και ευκόλως συναρμολογούμενης καλύβας διδασκόμενη από την πρωτόγονη αρχέτυπη, είναι επινοήσεις που εναπόκεινται σε αυτή την κινητικότητα.

Η μορφή αυτή, ανέκαθεν είχε μελετητές ανά τους αιώνες με κυρίαρχη μορφή αυτή του Γάλλου φιλόσοφου και θεωρητικού της αρχιτεκτονικής, τον Abbe Laugier, ο οποίος πρότεινε το πρότυπο της πρωτόγονης καλύβας ως φυσική βάση για το σχεδιασμό καθώς η τυπολογία της θεμελιωνόταν σε μια πίστη στην ορθολογική τάξη της φύσης.¹

Τον πρωτόγονο αυτό τρόπο στέγασης αλλά και επίλυσης των προβλημάτων υποστήριξε στα μέσα του 20ου αιώνα και ο Αμερικανός συγγραφέας και αρχιτέκτονας, Bernard Rudofsky στο βιβλίο του, *Αρχιτεκτονική χωρίς αρχιτέκτονες*, με το οποίο συστήνει στον αναγνώστη μια αρχιτεκτονική που δεν παράγεται από ειδικούς αλλά από την αυθόρμητη και συνεχή δραστηριότητα ενός ολόκληρου λαού με κοινή κληρονομιά, που ενεργεί με την αποκτηθείσα εμπειρία. Υπάρχουν άλλωστε πολλά που διδάσκει η αρχιτεκτονική, πριν να γίνει η τέχνη του ειδικού, με τους εμπειρικούς χτίστες να δείχνουν αξιοθαύμαστο ταλέντο στο να ταιριάζουν τα κτήρια τους στο περιβάλλον και όχι να το κατακτήσουν όπως συμβαίνει σήμερα.² Ο Rudofsky βλέπει τη φιλοσοφία και την πρακτική γνώση των ανεκπαίδευτων

1. Antony Vidler, *Περί Τυπολογίας, Η Τρίτη τυπολογία*, 1967, επιμ. Γεώργιος Α. Πανέτσος, Πάτρα 2003.

2. Bernard Rudofsky, *Architecture without Architects. A short introduction to Non-Pedigreed Architecture*, εκδ. MOMA, Νέα Υόρκη 1964, σελ. 4.

Ο Rudofsky Ταξιδεύοντας συνεχώς γοητεύτηκε από το σχεδιασμό των κτηρίων με βάση τις παλιές παραδόσεις που περνούν από γενιά σε γενιά. Η εμπειρία του από τις νέες χώρες διαμόρφωσε την ανθρωπολογική του αντίληψη για το περιβάλλον.

κατασκευαστών ως ανεκμετάλλευτες πηγές έμπνευσης για τον βιομηχανικό, σύγχρονο και παγιδευμένο στη χαοτική του πόλη, άνθρωπο.

Τα πρώτα προϊόντα αυτής της δραστηριότητας, η οποία αναδρομικά ονομάστηκε αρχιτεκτονική, δεν διέφεραν από όργανα, εργαλεία ή αντικείμενα, καθώς η κατασκευή μιας πρωτόγονης καλύβας απαιτούσε την επίλυση προβλημάτων μορφής και σχεδιασμού, παρόμοιας φύσης με αυτά που εμπλέκονται στην κατασκευή ενός χρηστικού αντικειμένου.³

Χαρακτηριστική είναι η ποιμενική νομαδική φυλή της Ασίας, οι Μογγόλοι, των οποίων οι κατοικίες, τα λεγόμενα Yurt, προκύπτουν μορφολογικά από τις παραδόσεις αυτών των φυλών και τους έντονους δεσμούς τους με τη φύση. Η κατασκευή τους η οποία συγκεντρώνει βαθειά γνώση των φυσικών συνθηκών και των επιπτώσεών τους, διατηρείται και χρησιμοποιείται μέχρι και σήμερα προσαρμοσμένη φυσικά στα σημερινά δεδομένα.

Με τα χρόνια, το νομαδικό πρότυπο και η λογική της εφήμερης καλύβας, διαφοροποιείτε σύμφωνα με τα απαιτούμενα της εκάστοτε εποχής. Η φορητή κατοίκηση αντικαθίσταται από τη μόνιμη, η οποία διαφοροποιείται σύμφωνα με τις ασχολίες των ανθρώπων. Έτσι προκύπτει, πρώτον η σταθερή εγκατάσταση σε ένα κομμάτι γης, γεωργικής αμιγώς λειτουργίας και δεύτερον η σταθερή εγκατάσταση με δευτερεύουσες μετακινήσεις μελών της ομάδας ή οικογένειας των οποίων οι ασχολίες το απαιτούν. Όπως για παράδειγμα είναι οι ναυτικοί ή οι κτηνοτρόφοι που αναγκάζονται να αναζητούν νέες τοποθεσίες για την κάλυψη των αναγκών της παραγωγής.

Εκπρόσωποι αυτού του είδους στην Ελλάδα, ήταν οι

3. Rafael Moneo, *Περί Τυπολογίας*, 1978, επιμ. Γεώργιος Α. Πανέτσος, Πάτρα 2003.

Σπηλιά στο πετρώδες σκηνικό των βουνών Ζάκρου, στο Καλό Νερό.

Κούμος ή μιτάτο στο οροπέδιο της Νίδας. Η ανάγκη χρησιμοποίησης φυσικής πέτρας, οδηγεί στο εκφορικό σύστημα δόμησης. Πηγή εικόνας: Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική Εκδ. Μέλισσα

Yurt, Μογγολία.

Ο εφήμερος τρόπος στέγασης και ο νομαδικός τρόπος ζωής των Σαρσκατσάνων.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα της μοντέρνας αρχιτεκτονικής
Le Corbusier, Villa Savoye (1929-1931)

καλύβες πάνω σε νερό νεολιθικής μορφής,
Βέροια.

Καλαμόπλεκτα καλύβια εποχιακής χρήσης, με ξύλινο σκελετό επί της εθνικής οδού Ηράκλειο-Χανιά.

Σαρακατσάνοι. Πρόκειται για την αρχαιότερη ελληνική γεωργοκτηνοτροφική φυλή διασκορπισμένη κυρίως στην Ηπειρωτική Ελλάδα, η οποία καλούνταν να «μεταναστεύσει» δυο φορές το χρόνο και να κατασκευάσει εκ νέου τις κατοικίες που προορίζονταν να τους φιλοξενήσουν για τους επόμενους έξι ή επτά μήνες. Κατέφευγαν έτσι σε μονόχωρες καλύβες, με υλικά εξολοκλήρου από την γύρω περιοχή, που αποσκοπούσαν στην ικανοποίηση των βασικότερων αναγκών, δηλαδή αυτή του νυχτερινού ύπνου και της προστασίας.

Θα μπορούσαμε λοιπόν να πούμε πως «Η αρχιτεκτονική, αποβάλλοντας τον τοπολογικό της σταθερό χαρακτήρα καλείται να πάρει έναν άλλο εφήμερο και μετακινούμενη διαρκώς να ακολουθεί το νομαδικό πρότυπο μεταφέροντας τον εκάστοτε τοπικό πολιτισμό σε κάθε σημείο της γης».¹

Η μορφή αυτή της εφήμερης εγκατάστασης που προτιμούνταν από τους νομάδες αλλά και άλλες κοινωνικές ομάδες, σήμερα χρησιμοποιείται σε αρκετές περιπτώσεις καθώς οι ανάγκες των ανθρώπων χιλιάδες χρόνια δεν έχουν αλλάξει. Στο Ελληνικό πλαίσιο του 20ου και 21ου αιώνα, η κατασκευαστική αυτή λογική των νομάδων, εφαρμόστηκε τόσο σε εγκαταστάσεις εφήμερου χαρακτήρα προκειμένου να καλυφθούν οι στεγαστικές ανάγκες προσφύγων και άλλων ανθρώπων, όσο και ειδικές ελάχιστες εγκαταστάσεις για τη διημέρευση και επαγγελματική απασχόληση βοσκών και γεωργών. Και στις δυο περιπτώσεις οι άνθρωποι αφέθηκαν να αυτοσχεδιάσουν τα δικά τους σπίτια και τις δικές

1. Αμαλία Κωτσάκη, *Περί νομαδισμού*, Κατάλογος τρίτης Biennale νέων Ελλήνων αρχιτεκτόνων, Αθήνα 2002, σελ. 87.

Νομάς – άδος: ο περιφερόμενος χάριν βοσκής, άνθρωπος χωρίς μόνιμη κατοικία.

Νομαδισμός: τρόπος ζωής σύμφωνα με τον οποίο οι άνθρωποι δεν κατοικούν μόνιμα σε ένα τόπο αλλά μετακινούνται περιοδικά ή εποχιακά μεταφέροντας και την κατοικία τους.

τους στρατηγικές εύρεσης οικονομικών πόρων για την υλοποίηση αυτών και κατ' επέκταση την επιβίωση τους.

Διανύουμε μια εποχή στην οποία η κρίση επεκτείνεται σε περισσότερους από έναν τομείς. Μια εποχή όπου η μοντέρνα αρχιτεκτονική, το αρχιτεκτονικό κίνημα του περασμένου αιώνα που επιδίωξε να κόψει όλους τους στιλιστικούς και ιστορικούς δεσμούς με το παρελθόν, στην προσπάθειά του να θέσει κανόνες αισθητικής βασιζόμενους στην αφαιρετικότητα και την αναζήτηση σχημάτων και μορφών κατάφερε τελικά να μη γίνει αποδεκτό από το ευρύ κοινό. Παρόλα αυτά δεν θα μπορούσε να μην αναφερθεί η σύνδεση του μοντέρνου αυτού κινήματος με την εφήμερη κατοίκηση, η οποία εντοπίζεται κυρίως στην έννοια του προσωρινού, που επιτυγχάνεται μέσω της αγνότητας στην έκφραση, των ελαφρών υλικών, την ενοποίηση των εσωτερικών και εξωτερικών χώρων και τη λογική προσέγγιση των προβλημάτων. Αντίθετα με τις προηγούμενες περιόδους, σήμερα βιώνουμε την εξαφάνιση της αρχιτεκτονικής ταυτότητας που διαλύει τις τοπικές πολιτιστικές αξίες επιτρέποντας την απρόσωπη διεκπεραίωση μονοσήμαντων και διεθνοποιημένης χροιάς αρχιτεκτονικών προτάσεων.² Παράλληλα στην περίοδο που διανύουμε και ειδικότερα την τελευταία δεκαετία, η οικονομική ύφεση αποτελεί εξαιρετικά σημαντική συνιστώσα στην δημιουργία αρχιτεκτονικής, όπου η ανάγκη επινόησης απλών σχεδίων, εύρεσης και χρησιμοποίησης οικονομικότερων και οικολογικότερων υλικών και μέσων κατασκευής, προερχόμενων από τη μελέτη και τη βαθειά γνώση των προαναφερθέντων αξιών, γίνεται επιτακτική.

1. Άρης Κωνσταντινίδης, “Δοχεία αρχιτεκτονικής ή το πρόβλημα για μια αληθινή αρχιτεκτονική”, *Αρχιτεκτονικά θέματα 6, Αναζητώντας την ανώνυμη αρχιτεκτονική*, ετήσια επιθεώρηση 1972, σελ. 27

Η περιοχή μελέτης εκτείνεται σχεδόν σε όλο το νοτιοανατολικό άκρο της Κρήτης όπως φαίνεται στο σχήμα.

Πηγή εικόνας: : <http://www.bing.com/maps/>

Δείγμα εφήμερης αρχιτεκτονικής.
Μονόχωρη καλύβα
- αποθηκευτικός
χώρος με επικάλυψη
από καλάμια,
Πυλαγιάδα,
Μακρύς Γιάλος.

Με την παρούσα έρευνα και την κοινή αποδοχή πως μια απότομη ρήξη με ό,τι συνέβη τα προηγούμενα χρόνια είναι μάταιη, επιδιώκεται η αποτύπωση και κατ' επέκταση η μελέτη μιας αρχιτεκτονικής με αναφορές στο παρελθόν που έχει πολλά να διδάξει, μιας αρχιτεκτονικής ανώνυμης και γι' αυτό αληθινής, κατασκευασμένης από ανθρώπους απλούς και όχι λόγιους που επιδιώκουν κάθε άλλο παρά τον εντυπωσιασμό, όπως συμβαίνει με αστούς και επίσημο κράτος. Μέσα από τη μελέτη αυτή αντλούμε πληροφορίες για ένα τμήμα της λαϊκής εφήμερης αρχιτεκτονικής, σε μια περιοχή και σε μια δεδομένη χρονική περίοδο, που είναι εν μέρει αδιευκρίνιστη. Το πρώτο στάδιο της μελέτης ήταν η συγκέντρωση του υλικού. Αποτυπώθηκαν ή φωτογραφήθηκαν περίπου είκοσι πέντε συνολικά κατασκευές οι περισσότερες από τις οποίες παρουσιάζονται και αναλύονται στη συνέχεια. Πρόκειται για κτίσματα που αποτυπώνουν μια ιστορία, εξιστορούν το μόχθο των ανθρώπων, την κούραση και την προσπάθεια επιβίωσης, κτίσματα που δημιουργούνται και τροποποιούνται με το χρόνο και τις εκάστοτε ανάγκες.

Στόχος μου είναι κατά κύριο λόγο, η καταγραφή της εφήμερης τοπικής αρχιτεκτονικής. Επιλέχθηκε λοιπόν να μελετηθεί ένας οριακός τρόπος παραγωγής αρχιτεκτονικής σε ένα ακραίο τόπο, και πιο συγκεκριμένα από την πόλη της Ιεράπετρας έως τον οικισμό Γούδουρα, μίας αυτόνομης γεωγραφικής ενότητας της οποίας το ήπιο θερμοκρασιακό κλίμα, τα κατά τόπους εύφορα εδάφη και ο αγροτικός χαρακτήρας της περιοχής παροτρύνουν τους ντόπιους να ασχοληθούν με τη γεωργία και κτηνοτροφία. Επιδιώκεται η ερμηνεία της ιδιαίτερης αυτής μορφής κατασκευής, του «αγροτικού» σπιτιού, και η σχέση που αναπτύσσει με τη φύση (έδαφος, κλίμα, υλικά κ.α.) αλλά και με τους ανθρώπους (οικονομία, ασχολίες, μνήμη κ.α.), ενώ παράλληλα μέσα από την

αποτύπωση επιδιώκεται η απόδειξη της ύπαρξης αξιών, ομοίων με αυτών που διέπουν τα έργα της επίσημης αρχιτεκτονικής. Τέλος αναζητούνται οι αξίες που παίζουν θα το ρόλο του μεθοδολογικού εργαλείου το οποίο θα χρησιμοποιηθεί για τη σύνθεση αρχιτεκτονικών εναλλακτικών προτάσεων. Συνάμα, δίνεται βαρύτητα στη σημασία του ήπιου κλίματος, καθώς είναι αυτό που εξασφαλίζει αλλά και δίνει δυνατότητες για άνετη εργασία και ζωή στο ύπαιθρο, κάτω από τον ανοιχτό ουρανό επιβεβαιώνοντας την άποψη του Α. Κωνσταντινίδη «ο βίος εν' Ελλάδι είναι υπαίθριος».³

Στο μεγαλύτερο ποσοστό τους οι κατασκευές αυτές καλούνται να εξυπηρετήσουν τις στοιχειώδεις μόνο ανάγκες των ιδιοκτητών, γεγονός που επηρεάζει και τη συνολική διαμόρφωσή τους. Συναντώνται λοιπόν υπό τη μορφή αποθήκης, βοηθητικού χώρου, μαντριού και σπανιότερα ως χώρος διημέρευσης, με κύριο σκοπό τη συγκέντρωση, προστασία και φύλαξη χρηστικών αντικειμένων, ζώων και καλλιέργειών, των μέσων δηλαδή που εξασφαλίζει στους ιδιοκτήτες το βασικό εισόδημα τους.

Η κατασκευαστική λογική τους παραμένει αναλλοίωτη μέσα στο χρόνο, εξιστορώντας ουσιαστικά τη ζωή και την καθημερινότητα των ανώνυμων ανθρώπων, ενσωματώνοντας έτσι την έννοια της μακράς διάρκειας στην ιστορία. Ο Γάλλος μεταπολεμικός ιστορικός Fernand Braudel⁴ και εμπνευστής της έννοιας αυτής, προτείνει μια νέα θεώρηση της ιστορίας μακριά από πρίγκιπες και βασιλιάδες και πιο κοντά στον απλό άνθρωπο, τις ασχολίες του, την καθημερινή ζωή και το περιβάλλον.

3. Άρης Κωνσταντινίδης, “Δοχεία αρχιτεκτονικής ή το πρόβλημα για μια αληθινή αρχιτεκτονική”, *Αρχιτεκτονικά θέματα* 6, *Αναζητώντας την ανώνυμη αρχιτεκτονική*,

ετήσια επιθεώρηση 1972, σελ. 27

4. διαδικτυακός τόπος: http://en.wikipedia.org/wiki/Fernand_Braudel

Αποστασιοποιείται από το βραχύ χρόνο που η καταγραφή της ιστορίας συνήθιζε να έχει και υποστηρίζει πως ο άνθρωπος είναι δέσμιος, εδώ και αιώνες του κλίματος, της χλωρίδας, της πανίδας και των καλλιεργειών, μιας ισορροπίας που οικοδομήθηκε σιγά-σιγά και δεν μπορεί τόσο εύκολα να απομακρυνθεί χωρίς να διακινδυνεύσει να τα ανατρέψει όλα.

Με την πάροδο των χρόνων λοιπόν αναλλοίωτη παραμένει η κατασκευαστική λογική ως προς τον τρόπο κατασκευής, τη μορφή τους αλλά και τα υλικά, ευτελή και μη, που συνήθως προέρχονται από την ίδια περιοχή ή αποτελούσαν φερόμενα στοιχεία παλαιότερων κατασκευών, φέρνοντας όπως θα δούμε στη συνέχεια στο προσκήνιο τη σημασία ανακύκλωσης των υλικών και διαχείρισης των ελάχιστων φυσικών πόρων.

Το θέμα που μελετάται έχει ήδη αναλυθεί αρκετά από πολλές και ποικίλες πλευρές, παρόλα αυτά αξίζει να ασχοληθεί κανείς με αυτό προσεγγίζοντάς το ταυτόχρονα με σχετική βιβλιογραφία και επί τόπου συλλογή στοιχείων σε τοπικό επίπεδο, ώστε να εξαχθούν συμπεράσματα, τέτοια που να συμπληρώνουν ή εξειδικεύουν θεωρήσεις άλλων ερευνητών.

Οι υποθέσεις της εργασίας στο πλαίσιο που θέσαμε είναι:

- Να αποδοθεί ο ρόλος του γεωλογικού υποβάθρου, οι λόγοι δημιουργίας των καλυβών και η αλληλεξάρτηση της φυσικής διαμόρφωσης με τις κατασκευαστικές εμπειρίες των κατοίκων.
- Να αναδειχθούν οι τύποι εγκατάστασης σε αυτόν τον ακραίο χώρο.
- Να επισημανθεί η διαχρονικότητα των αρχετύπων που προκύπτουν από την πρωτόγονη-άγρια σκέψη των ανθρώπων και να αποδοθούν οι αξίες τους ως αξίες του σήμερα.

Α ενότητα

Περιπλάνηση σε έναν ακραίο τόπο.

Αποσκοπώντας στην παρουσίαση, περιγραφή, ανάλυση και ανάδειξη του τοπικού χαρακτήρα της εδαφικής ενότητας στον οποίο επικεντρώνεται η παρούσα εργασία είναι θεμιτό να ορισθεί η έννοια του «τόπου». Οπωσδήποτε πρόκειται για κάτι περισσότερο από μια αφηρημένη τοποθεσία. Εννοείται ένα σύνολο που απαρτίζεται από συγκεκριμένα αντικείμενα με υλική υπόσταση, σχήμα, υφή και χρώμα. Μαζί όλα αυτά και σε συνδυασμό με το τοπικό κλίμα καθορίζουν τον «περιβαλλοντικό χαρακτήρα» που είναι η ουσία του τόπου. «Ο χαρακτήρας προσδιορίζεται λοιπόν από την υλική και μορφολογική διάρθρωση ενώ οι λόφοι και τα βουνά είναι χωρικά συμπληρώματα και λειτουργούν ως πρωταρχικά στοιχεία που ορίζουν το χώρο και το ευρύτερο περιβάλλον».⁵

Το ανάγλυφο της Κρήτης είναι κατά βάση ορεινό και ολόκληρο το νησί διατρέχεται από μια συνεχή οροσειρά που σημειακά χαμηλώνει, σχηματίζοντας έτσι τα 4 μεγαλύτερα ορεινά συγκροτήματα του νησιού, τα Λευκά Όρη, τον Ψηλορείτη, τη Δίκτη και τα Όρη Θριπής, που ξεπηδούν από τη θάλασσα φτάνοντας στο μέγιστο ύψος τους σε απόσταση 10χιλιομέτρων από τις ακτές. Αποτελούνται κυρίως από ασβεστόλιθους και σχιστόλιθους και χαρακτηρίζονται από τις απότομες πλαγιές τους που χωρίζονται συχνά από βαθιά φαράγγια. Οι πεδιάδες είναι μικρές και η μεγαλύτερη είναι η πεδιάδα της Μεσαράς στο νότιο τμήμα του νομού Ηρακλείου.⁶

Πολλοί πολιτισμοί έχουν δώσει πρωταρχική σημασία στους

5. Norberg-Schulz Christian, *Genius Loci, Το πνεύμα του τόπου, για μια φαινομενολογία της αρχιτεκτονικής*, Πανεπιστημιακές εκδ. Ε.Μ.Π., Αθήνα 2009, σελ. 44

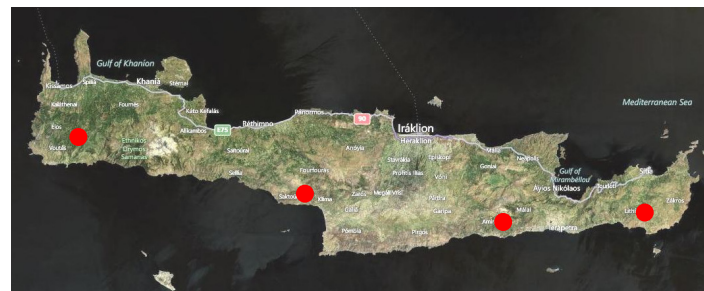
6. Rackham O.- Moody J., *Η δημιουργία του κρητικού τοπίου*, Πανεπιστημιακές εκδ. Κρήτης, Ηράκλειο 2008, σελ. 40

βράχους και στις πέτρες γιατί εμφανίζονται ως άφθαρτα στοιχεία, γενικά όμως τα βουνά παραμένουν απόμακρα και δεν αποτελούν περιοχές όπου ο άνθρωπος θα κατοικούσε εύκολα, κάτι που παρατηρείται και στην περίπτωση του νομού Λασιθίου.

Η περιοχή μελέτης εκτείνεται σχεδόν σε ολόκληρο το νοτιοανατολικό άκρο του νομού Λασιθίου και αφορά την παραθαλάσσια, πεδινή στο μεγαλύτερο μέρος της, ζώνη, που ξεκινά από την πόλη της Ιεράπετρας καταλήγοντας ανατολικά στο οικισμό Γούδουρα, και διακρίνεται από το σχετικά ήπιο μορφολογικά υπόβαθρο της και τα εύφορα στην πλειονηφία τους εδάφη. Ξεκινά από το επίπεδο της θάλασσας και καταλήγει αρκετά μέτρα πιο μέσα, προς την ενδοχώρα του νησιού, από το παραλιακό οδικό δίκτυο.

Το γεωλογικό υπόβαθρο σχηματίζεται από ιζήματα που κατατάσσονται στις κατηγορίες των νεογενών και των πρόσφατων ηλικιακά τεταρτογενών που μέσα από διαβρωτικές διαδικασίες του παρελθόντος μετέτρεψαν σε συνδυασμό το έδαφος κατά περιοχές εύκολο στην καλλιέργεια.⁷ Η πτώση της θάλασσας με το πέρασμα εκατομμυρίων ετών οδήγησε σε εναλλασσόμενες αποθέσεις άμμουδας (είδος ψαμμίτη). Η σύσταση λοιπόν του υπεδάφους εκτός από τα τεταρτογενή ιζήματα, διακρίνεται και από άλλα παρόμοια σύστασης πετρώματα που διαφοροποιούνται βάση του μεγέθους των κόκκων που περιέχουν, σε Μάργες, Ψαμμίτες και Κροκαλοπαγή, τα οποία χρησιμοποιούνται από τους ντόπιους και

7. Δρ. Μανούτσουλου Εμμανουήλ, Γεωλόγος καθηγητής Τμήματος Μηχανικών Ορυκτών Πόρων Πολυτεχνείου Κρήτης, προσωπική επικοινωνία στις 5 Δεκεμβρίου 2011.

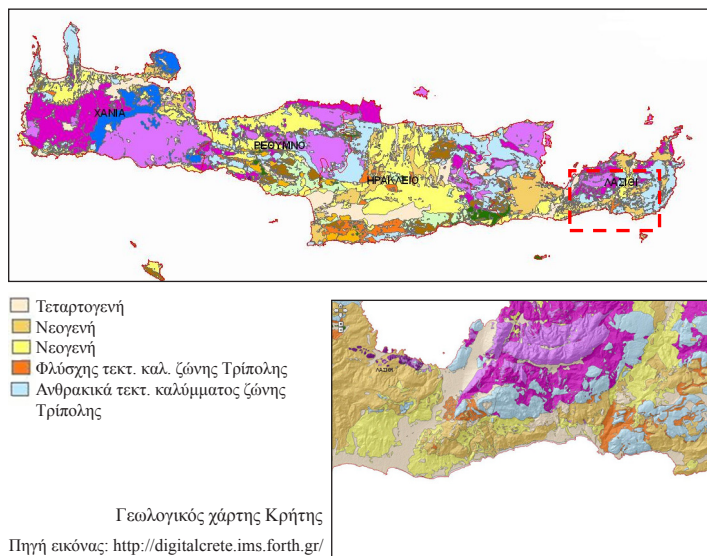

Οι 4 κουκίδες, από αριστερά προς τα δεξιά είναι τα Λευκά Όρη, Ψηλορείτης, Δίκτη και τα Όρη Θριπτής.

Πηγή εικόνας: <http://www.bing.com/maps/>

Διάγραμμα της περιοχής όπως κανείς την αντιλαμβάνεται καθώς διατρέχει το δρόμο από την Ιεράπετρα (πρώτη κουκίδα αριστερά) έως το Γούδουρα (δεξιά). Στο ίδιο πλαίσιο κινήθηκε και η αναζήτηση των ανώνυμων κτισμάτων, με τις εφήμερες απο ευτελή υλικά κατασκευές να συναντώνται στην πλειονηφία τους στο χρωματισμένο κομμάτι εδάφους, ενώ τα σταθερά, κατασκευασμένα από πέτρα καταλύματα και παραδοσιακοί οικισμοί συναντώνται σε μεγαλύτερο υψόμετρο και αρκετά μέτρα εσωτερικά από την παράκτια ζώνη.

Παραθαλάσσια βραχώδης ζώνη στην παραλία Στάουσας

Το εδαφικό ανάγλυφο όπως φαίνεται από το Γούδουρα

ως οικοδομικά υλικά.⁸

Από την εγκάρσια τομή της Κρήτης που γίνεται στον «ισθμό» που σχηματίζουν τα Λασιθιώτικα και Σητειακά ορεινά συγκροτήματα, (βλέπε τομή 1), διακρίνεται καθαρά η ύπαρξη ανοιχτής κοιλάδας, διαμορφώνοντας ένα σχεδόν επίπεδο ανάγλυφο που στερείται έντονων κλίσεων και εξάρσεων. Το εύφορο υπέδαφος λειτούργησε ως κινητήριος δύναμη για την εξάπλωση των θερμοκηπίων, που είναι και το χαρακτηριστικό της περιοχής σήμερα. Το σκηνικό επαναλαμβάνεται χωρίς έντονες διαφορές έως και τον οικισμό Κουτσουρά (βλέπε τομή 2), ενώ ανατολικότερα από την περιοχή Καλό Νερό έως και τον οικισμό Γούδουρα (βλέπε τομή 3 και 4) οι παραθαλάσσιες πεδινές ζώνες δίνουν τη θέση τους σε χέρσες εκτάσεις βραχώδους χαρακτήρα και σκληρής όψης, με τις υψομετρικές διαφορές να γίνονται αισθητές.

Η κατανόηση του τόπου και η εμβάθυνση στα στοιχεία που τον αποτελούν που προηγήθηκε, σύμφωνα με τον Νορβηγό

8. Τεταρτογενές πεδίο (παλαιά και νεότερη πλήρωση) : Ιζηματογενή πετρώματα-προκύπτουν από την καθίζηση υλικού που βρίσκεται διαλυμένο ή αιωρείται στο νερό ή στον αέρα και το οποίο συμπαγοποιείται από το βάρος των υποκείμενων πετρωμάτων. Το υλικό αποτελεί προϊόν αποσάθρωσης από προϋπάρχοντα πετρώματα.

Ψαμμίτες: Συμπαγές πέτρωμα που αποτελεί το 25% του συνόλου. Προκύπτει από διαγένεση της άμμου, οι κόκκοι της οποίας έχουν συγκολληθεί μεταξύ τους με φυσική ορυκτή κόλλα, το συνδετικό αυτό υλικό συνήθως είναι ασβεστιτικό, χαλαζιακό ή αργιλικό. Πρόκειται για αρκετά σκληρό υλικό και με μεγάλη αντοχή στις καιρικές συνθήκες.

Μάργες: Ιζηματογενής σχηματισμός που κυμαίνεται μεταξύ ασβεστόλιθου και αργίλου. Η τυπική μάργα περιέχει 35-65% άργιλο. Συνήθη χρώματα λευκό, κίτρινο και κυανό. Στην ανατολική Κρήτη υπάρχουν μέχρι και σε ύψος 700 μέτρων. Πολλά είδη σκληραίνουν επιφανειακά σχηματίζοντας ένα εξαιρετικά σκληρό κέλυφος. Οι μάργες αποτελούν εξαιρετο οικοδομικό υλικό.

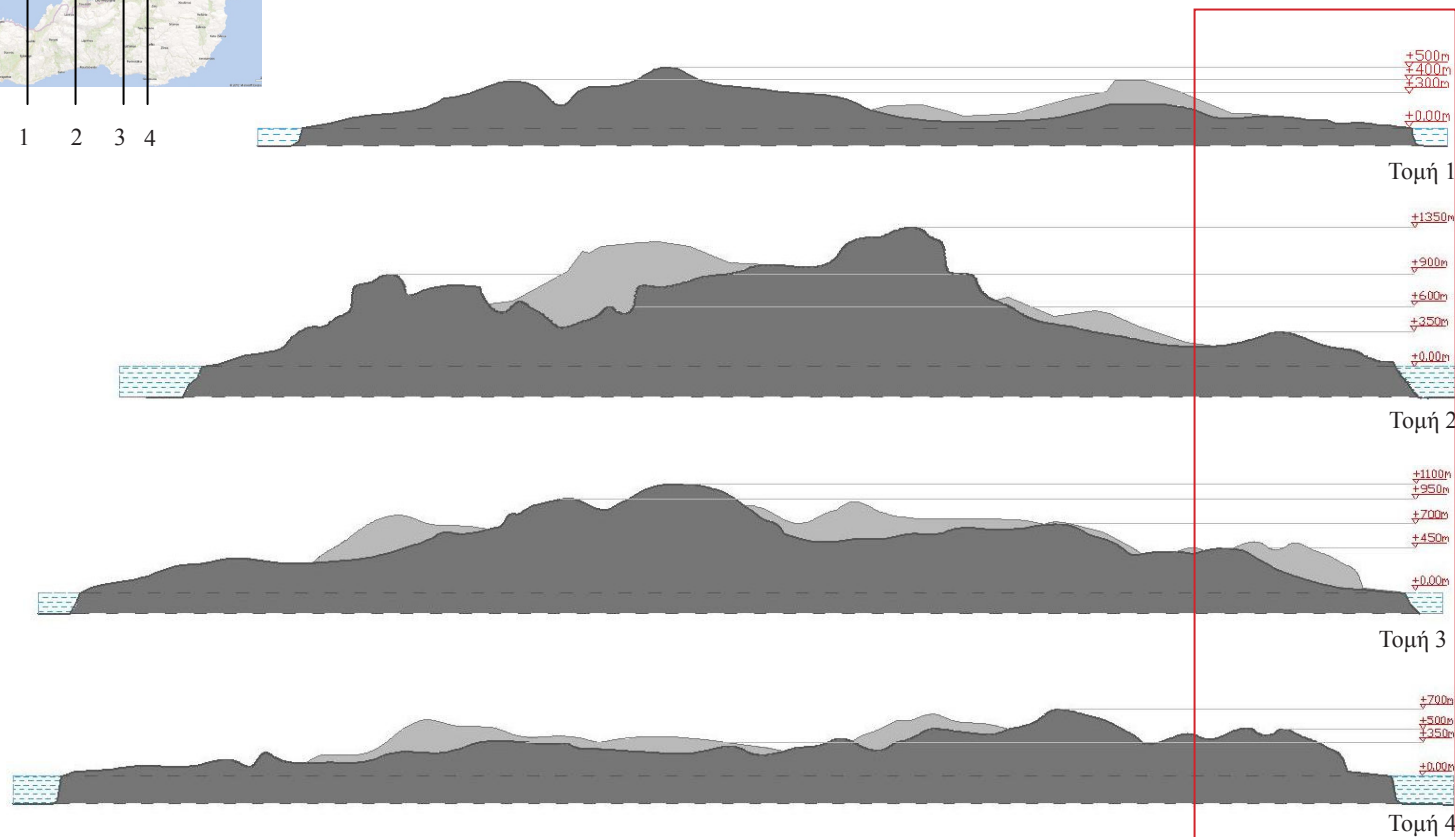
Χάρτης τομών περιοχής έρευνας

1 2 3 4

Η περιοχή μελέτης ορίζεται από το κόκκινο πλαίσιο.

Η τομή 1, στην περιοχή της Ιεράπετρας και η τομή 2 στον οικισμό Κουτσοουρά, φανερώνουν ένα ανάγλυφο σχεδόν χωρίς εξάρσεις και έντονες κλίσεις, γεγονός που βοηθά σημαντικά την ανάπτυξη των αγροτικών καλλιεργειών. Η τομή 3, ξεκινάει από την περιοχή Καλό Νερό ενώ η τομή 4 ανατολικότερα από τον οικισμό Γούδουρα. Οι κλίσεις του εδάφους γίνονται πιο έντονες με κυρίαρχο στοιχείο τους βράχους και τους γυμνούς λόφους.

βοηθητικός χώρος
θερμοκηπίου έξω από την
Ιεράπετρα.

αποθηκευτικός χώρος
κοντά στην περιοχή Φέρμα.

σπηλιά που με απλή
περίφραξη λειτουργεί ως
μαντρί, Καλό Νερό.

περίφραξη χώρου με
αντικείμενα σε δεύτερη
χρήση, Καλό Νερό.

αρχιτέκτονα και θεωρητικό Christian Norberg-Schulz είναι απαραίτητη προκειμένου να αποσαφηνιστεί και ο ιδιαίτερος χαρακτήρας του κάθε τόπου. Η κατανόηση αυτή δεν αναφέρεται μονάχα στην επιστημονική γνώση αλλά «πρόκειται και για μια υπαρξιακή έννοια που δηλώνει τη βίωση των νοημάτων. Όταν το περιβάλλον αποκτά νόημα ο άνθρωπος νιώθει σαν το σπίτι του. Οι τόποι που μεγαλώσαμε είναι τέτοια σπίτια. Γνωρίζουμε ακριβώς πως είναι να περπατάς στο συγκεκριμένο χώμα ή κάτω από εκείνο το συγκεκριμένο ουρανό».⁹ Έτσι η γη μετατρέπεται σε μια σκηνή όπου διαδραματίζεται η ζωή του ανθρώπου, γίνεται ο φέρων οργανισμός από τον οποίο αναδύονται τα κτίσματα. Το τοπίο αντικατοπτρίζει την κουλτούρα ενός χώρου μιας χρονικής στιγμής και μιας κοινωνικής ομάδας. Συμβολικά ή κοινωνικό-πνευματικά στοιχεία ενός τοπίου εκφράζουν ένα συγκεκριμένο σύστημα νοημάτων, σημασιών και αξιών που εκδηλώνονται μέσα από την άρθρωση του χώρου, όπως θρησκευτικά σύμβολα, κοινωνικοί θεσμοί, τρόπος ζωής, οικονομικές ασχολίες κ.α.¹⁰ Από την παραπάνω περιγραφή και διατρέχοντας την περιοχή μελέτης από τα δυτικά προς τα ανατολικά, παρατηρείται η σταδιακή μεταβολή στις ασχολίες των κατοίκων από γεωργία και καλλιέργεια κηπευτικών σε κτηνοτροφία.

Ξεκινώντας κάποιος την περιπλάνηση του από την Ιεράπετρα κατευθυνόμενος ανατολικά, βλέπει το τοπίο να εναλλάσσεται. Προσπερνά χωράφια, θερμοκήπια, ελαιώνες, γυμνούς λόφους,

9. Norberg-Schulz Christian, *Genius Logi, Το πνεύμα του τόπου, για μια φαινομενολογία της αρχιτεκτονικής*, Πανεπιστημιακές εκδ. Ε.Μ.Π., Αθήνα

2009,σελ. 27

10. Τερκενλή Σ. Θεανώ, *Το πολιτισμικό τοπίο: γεωγραφικές προσεγγίσεις*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1996, σελ. 16

περιοχές χέρσες και δύσβατες και μεγάλες εκτάσεις ακτών και παραλιών. Σε αυτό το ίδιο μικρό κομμάτι γης συναντώνται ποικίλες παραλλαγές μια ενδιαφέρουσας, εφήμερης αρχιτεκτονικής μορφής, πρωτόγονης λογικής, αυτή της καλύβας, που λιτά και σεμνά μοιάζει να αναδύεται από τη γη.

Αυτή η πρωτογενής μορφή που συναντάται μεμονωμένα και καθ' όλο το μήκος της διαδρομής είναι άμεσα συσχετισμένη με το φυσικό περιβάλλον και τις ασχολίες των ανθρώπων, αφού εξυπηρετούσε και εξυπηρετεί συγκεκριμένες ανάγκες.¹¹

Τα κτίσματα που βρίσκονται πλησίον του αστικού κέντρου (Ιεράπετρα) χρησιμοποιούνται κυρίως ως αποθηκευτικοί ή βοηθητικοί χώροι των θερμοκηπίων και συνήθως εφάπτονται σε αυτά. Αντίθετα, όσο προχωράμε ανατολικά και απομακρυνόμαστε από τον αστικό ιστό οι χρήσεις εναλλάσσονται σε χώρους φύλαξης οικόσιτων ζώων, μαντριά και στάνες με σκοπό ο αγρότης/κτηνοτρόφος να βρίσκεται μέσα ή κοντά στο χωράφι ή την περιοχή που βόσκει το κοπάδι του. Αντίστοιχα με τη λειτουργία των «αγροτικών κτισμάτων», παρατηρείται μια σταδιακή αποκλιμάκωση όσον αφορά την κατασκευαστική λογική τους. Οι αυστηρές και κλειστές δομές που μιμούνται την αστική κατοικία, μοιάζουν να αποσαθρώνονται, δίνοντας τη θέση τους σε πιο χαλαρές μορφές που είτε ανοίγονται προς το ύπαιθρο είτε ενσωματώνονται στο περιβάλλον χρησιμοποιώντας το ως βάση. Η μεταβολή αυτή γίνεται επιπλέον εμφανής και μέσω των υλικών

που χρησιμοποιούνται στην εκάστοτε περίπτωση.

Και στις δύο περιπτώσεις όμως η φθορά στην όψη τους γίνεται εμφανής. Από τη στιγμή που οι χώροι αυτοί ανεγείρονται και αποκτούν οντότητα από τις τοποθεσίες, υπεισέρχονται σε μια διαδικασία «γήρανσης». Μια μεταβολή που είναι ανάλογη με τη φθορά του τόπου και των υλικών ανακυκλωθέντων και μη, στο πέρασμα των εποχών αλλά και με τις επεμβάσεις του ανθρώπου πάνω σε αυτές. Η αύρα του δημιουργήματος όπως περιέγραψε ο Γερμανός Μαρξιστής Walter Benjamin και η γνησιότητα που αποπνέει προέρχεται από τις αλλοιώσεις της υφής που υφίσταται το εκάστοτε ολοκληρωμένο έργο, από τη φύση και τον χρόνο¹² αποτυπώνοντας με αυτόν τον τρόπο μια ολόκληρη ιστορία στην όψη του. Βρισκόμαστε έτσι σε θέση να αναγνωρίσουμε το χρόνο και τις συνθήκες εντός των οποίων δημιουργήθηκε ένα έργο, καθώς και την απόσταση που τα χωρίζει και είναι αυτή η αξία του παλαιού που τα διακρίνει και εξακολουθεί να συγκινεί.

Η απλότητα, οι καθαρές προθέσεις τους και η φαντασία είναι κάποιες από τις αρετές που συγκεντρώνουν αυτά τα κτίσματα, σε όλη την έκταση, κάνοντας τον παραλληλισμό και την σύγκριση των αρχών τους με την παράδοση και τη λαϊκή αρχιτεκτονική αναπόφευκτη. Ξεκινώντας λοιπόν τη μελέτη και ανάλυση των κατασκευαστικών εμπειριών του τόπου, κρίνεται απαραίτητη η αναφορά στους παρακάτω ορισμούς, αποσκοπώντας στην κατανόηση των εννοιών που αποτελούν τη βάση της έρευνας.

11. Κάραλη Μάχη, *Οι αγροτικές κατοικίες στην Εξωμεριά της Τήνου*, εκδ

Πολιτιστικό τεχνολογικό ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα 2002, σελ. 13

12. Νίκος Σκουτέλης, *Στάδια αξιολόγησης των μνημείων στο έργο του Alois Riegl*. Εισαγωγικά, σελ.1

Το πρωτόγονο:

Μιλώντας για πρωτόγονο μιλάμε για κάτι το οποίο βρίσκεται σε πρώιμο στάδιο ανάπτυξης χωρίς να επηρεάζεται από τον πολιτισμό. Στερείται σύγχρονων ανέσεων και τεχνολογίας και διακρίνεται για την ενστικτώδη λύση οποιουδήποτε προβλήματος.¹³

Το αρχέτυπο:

Ο όρος σημαίνει αρχικός τύπος, ότι δηλαδή θα χρησιμεύσει ως υπόδειγμα, πρότυπο, μοντέλο. Τα αρχέτυπα μας καθοδηγούν σε ορισμένες βασικές συμπεριφορές όντας αντιπρόσωποι ως προς τα χαρακτηριστικά τους στοιχεία, εικόνων, ιδεών, εμπειριών και συναισθημάτων. Είναι η έννοια που περιγράφει μια ομάδα αντικειμένων που χαρακτηρίζονται από παρόμοια δομή μορφής, και εμφανίζονται για πρώτη φορά.¹⁴

Ανώνυμη αρχιτεκτονική:

Ως ανώνυμο ορίζεται αυτό του οποίου ο δημιουργός αγνοείται. Πρόκειται για αρχιτεκτονική που παράγεται από μη αρχιτέκτονες, από τοπικά υλικά με πλήρη γνώση της μορφολογίας του εδάφους και των κλιματολογικών συνθηκών. Ενδιαφέρον χαρακτηριστικό είναι η ανοιχτή διάταξη καθώς και η προσθετική της ικανότητα.

Λαϊκή αρχιτεκτονική:

Ως λαϊκή χαρακτηρίζεται αυτό που δημιουργείται ή χρησιμοποιείται από κοινούς ανθρώπους, είναι μια αρχιτεκτονική πιο κοντά στη ζωή όπως πραγματικά βιώνεται.¹⁵ Η κατασκευή σε αυτή την

περίπτωση είναι απλή, καθαρή και ευκολονόητη.

Οι εφήμερες κατασκευές προκύπτουν από σύνθετη διαδικασία η οποία δημιουργείται από διαφορετικές συνιστώσες. Πρόκειται για την αλληλεπίδραση του ανθρώπου τόσο με τη φύση όσο και τις φιλοδοξίες του, τον τρόπο ζωής, τις κοινωνικές, ψυχολογικές, οικονομικές και υλικές του ανάγκες. Επιπλέον επηρεάζεται άμεσα από τη φύση, το κλίμα και την μορφολογία του εδάφους. Με βάση τα παραπάνω διαμορφώνονται τέσσερις βασικοί άξονες που στοχεύουν στην εξήγηση της καταφυγής σε αυτού του είδους την κατασκευή και ανάλυση των παραμέτρων που τη συνθέτουν, οι οποίοι αναπτύσσονται στη συνέχεια είναι οι εξής: **Α) Η ανάγκη για στέγαση, Β) Οι οικονομικοί παράγοντες, Γ) Η ανθρώπινη κλίμακα των κατασκευών, Δ) Ο οικολογικός χαρακτήρας.**

13. Τεγόπουλος – Φυτράκης, Ελληνικό λεξικό, εκδόσεις Αρμονία, Αθήνα 1993

14. Vidler Anthony, *Η Τρίτη τυπολογία*, Opposition 7, 1967, μετάφρ. Πανέτσος Γ.Α., Πάτρα 2003

15. Amos Rapoport, *Ανώνυμη αρχιτεκτονική και πολιτιστικοί παράγοντες*, εκδ. οίκος Μέλισσα, Αθήνα 2010, σελ. 12

Α) Η ανάγκη για στέγαση.

Ο κάθε άνθρωπος στον κάθε τόπο από την αρχή της ύπαρξής του, έψαχνε τρόπους να προστατευτεί από κινδύνους και καιρικά φαινόμενα. Αρχικά κάτω από δέντρα, βράχους και σπηλιές και αργότερα κάτω από κατασκευές που ο ίδιος δημιούργησε. Έτσι γίνεται αντιληπτό πως εύκολα μπορεί να υπάρξει σπίτι το οποίο να αποτελείται μονάχα από στέγη, χωρίς τοίχους, έχοντας την ικανότητα όμως να καλύψει τις πιο βασικές ανάγκες του ανθρώπινου είδους.

Πολλά είναι τα παραδείγματα τέτοιων κατασκευών τόσο στην επικράτεια της Ελλάδας όσο και σε διάφορες φυλές ανά τον κόσμο. Φυλές όπως οι Όνα, κάτοικοι της Γης του πυρός και οι ιθαγενείς της Τασμανίας στην Αυστραλία, απορρίπτουν την αναγκαιότητα της στέγασης χρησιμοποιώντας μονάχα ανεμοφράκτες¹⁶, ενώ φυλές στην Κολομβία χρησιμοποιούν για τον ύπνο τη νύχτα υπερυψωμένες αιώρες¹⁷ με υποτυπώδη στέγαση από την πανίδα της περιοχής. Η ενσωμάτωση τοίχων περιμετρικά των κατασκευών οφείλεται σε διάφορους λόγους, με κυριότερο αυτόν της προστασίας από κάθε είδους εξωτερική επιρροή. Με το πέρασμα των χρόνων οι άνθρωποι έγιναν λιγότερο ανθεκτικοί στις κλιματικές συνθήκες, έτσι προκειμένου να προστατευτούν από τον δυνατό ήλιο, τον άνεμο ή το κρύο διαμόρφωσαν απλά, αλλά περίκλειστα σχήματα.

Οι έννοιες της κατοίκησης και της κατοικίας δεν παρέμειναν ίδιες κατά τη διάρκεια των αιώνων, αλλά εξελίχθηκαν ακολουθώντας την πορεία του ανθρώπου προς τον πολιτισμό και προσαρμόστηκαν στις ιδιαίτερες γεωγραφικές ή κλιματικές συνθήκες του κάθε

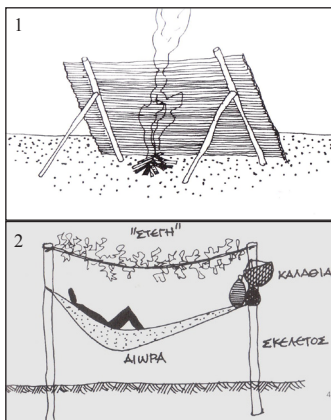
τόπου. Φτάνει λοιπόν σήμερα, η κατοικία να καλύπτει ποικίλες ανάγκες όπως είναι πλέον η ανάγκη για ασφάλεια, προστασία και ιδιωτικότητα, φυσικές ανάγκες όπως το φαγητό, ο ύπνος, η ανάπαυση, κοινωνικές ανάγκες όπως συναναστροφή τόσο στο πλαίσιο της οικογένειας όσο και σε ευρύτερο κοινωνικό σύνολο, ανάγκες εργασιακές αλλά και ανάγκες αναψυχής, πνευματικής ζωής και γενικότερα ανάγκες που σχετίζονται με τον ελεύθερο χρόνο του κάθε ατόμου.

Βλέπουμε λοιπόν πως η κατοίκηση, ως διαμονή σε ένα συγκεκριμένο τόπο και η κατοικία, ως κτήριο διαμονής του κάθε ανθρώπου, κάλυψαν από την αρχή της ιστορίας της ανθρωπότητας όλες τις ανάγκες που προαναφέρθηκαν επηρεαζόμενες όμως πάντα από το φυσικό περιβάλλον. Τα χαρακτηριστικά τα οποία συνθέτουν ένα φυσικό περιβάλλον είναι το **κλίμα** και η μορφολογία του εδάφους η οποία με τη σειρά της υποδιαιρείται στο **ανάγλυφο** και το **υπόβαθρο** αυτού. Με τον όρο κλίμα εννοούνται οι κλιματολογικές συνθήκες μιας περιοχής, το ποσοστό των βροχοπτώσεων, της υγρασίας και της ηλιοφάνειας καθώς επίσης η ένταση και η συχνότητα των ανέμων και οι θερμοκρασιακές μεταβολές κατά τη διάρκεια του έτους. Το ανάγλυφο αναφέρεται στους σχηματισμούς που δημιουργούνται με τα χρόνια στο ανώτατο στρώμα της γης, δηλαδή την ύπαρξη πλαγιών και λόφων με ήπιες ή έντονες κλίσεις και την ύπαρξη πεδιάδων, ενώ η σύσταση του εδάφους το είδος και η ποικιλία των πετρωμάτων συνθέτουν το υπόβαθρο, το οποίο είναι κατά κύριο λόγο υπεύθυνο για την ύπαρξη ζωής (χλωρίδα και πανίδα) σε κάθε περιοχή.

Γίνεται πλέον αντιληπτό από τα παραπάνω πως η αναγκαιότητα της στέγασης και το είδος των κατασκευών επηρεάζεται άμεσα τόσο από **α.1)** τις κλιματολογικές συνθήκες όσο και **α.2)** από το

16. Amos Rapoport, *Ανώνυμη αρχιτεκτονική και πολιτιστικοί παράγοντες*, εκδ. οίκος Μέλισσα, Αθήνα 2010, σελ. 35

17. Ο.π., Amos Rapoport, σελ.137

Εικ.1: Ανεμοφράκτης, η πιο πρωτόγονη επινοήση για τον έλεγχο του ανέμου.

Εικ.2: κατοικία ελάχιστων απαιτήσεων. Χορτοσκεπή πάνω σε σκελετό από τον οποίο κρέμονται, η αιώρα και τα καλάθια αποθήκευσης τροφίμων.

Α) Η ανάγκη για Στέγαση
-α.1) Οι κλιματολογικές συνθήκες

Εικ.3: Κατοικία, δείγμα την λαϊκής αρχιτεκτονικής από λιθοδομή που πλέον χρησιμοποιείται ως στάνη, Ανάληψη.

περιβάλλον και την μορφολογία του εδάφους.

α.1) Κλιματολογικές συνθήκες.

«Να κάνεις το κλίμα φίλο σου και όχι εχθρό σου. Είναι πολύ ισχυρότερο από σένα και μπορεί να γίνει πολύ εκδικητικό. Το να σχεδιάζεις με και όχι ενάντια στο κλίμα είναι κάτι πολύ βαθύτερο από την εξοικονόμηση απλώς ενέργειας και το σεβασμό του περιβάλλοντος, παρόλο που αυτά καθαυτά πρέπει να ομολογήσουμε δεν είναι καθόλου ασήμαντα».¹⁸ Οι κλιματολογικές συνθήκες της εκάστοτε περιοχής έχουν τη δυνατότητα ως ένα βαθμό να προδιαγράφουν λύσεις αφού συχνά αναγκάζουν τους ανθρώπους να μετακινούνται δύο ή και περισσότερες φορές μέσα στο χρόνο ανάλογα με την εποχή. Το χειμώνα τα μόνα δώρα της θάλασσας σε παραθαλάσσιες περιοχές είναι τα άγρια χτυπήματα και η παρασυρόμενη από τους ανέμους αλμύρα, γεγονός που αναγκάζει τους ανθρώπους να απομακρύνονται από αυτήν και να εγκαθίστανται στο βουνό. Η βλάστηση ενισχυμένη από τις βροχοπτώσεις και την υγρασία αναπτύσσεται έντονη, ενώ αντίθετα το καλοκαίρι οι κάτοικοι αφήνουν το ξερό τοπίο του βουνού και επιστρέφουν σε παραθαλάσσιες ζώνες με σκοπό τη θερμική άνεση για την επιβίωση τους. Η εποχιακή αυτή μετακίνηση αναγκάζει τους ανθρώπους στην κατασκευή ευκολονόητων, μικρών και απλών καλυβών τέτοιων ώστε να επιτυγχάνεται η αρμονία μεταξύ αυτών και του κλίματος. Η θερμική άνεση καθορίζεται τόσο από τη θερμοκρασία του αέρα και την ακτινοβολούμενη θερμότητα από τον εξωτερικό χώρο στον εσωτερικό, όσο και την κίνηση του που εκδηλώνεται υπό μορφή ρεύματος και το ποσοστό της

18. Αλέξανδρος Ν. Τομπάζης, *Γράμματα σ' ένα νέο αρχιτέκτονα*, εκδ. LIBRO 2007, σελ. 109.

σχετικής υγρασίας, η περιεκτικότητα δηλαδή του αέρα σε υδρατμούς.¹⁹

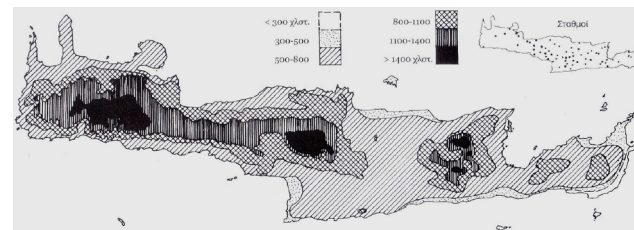
Με σκοπό την επίτευξη των σταθερών κλιματολογικών συνθηκών, οι εμπειρικοί τεχνίτες διαμορφώνουν τα καταλύματα τους με τον κατάλληλο προσανατολισμό και σωστή χωροθέτηση στο οικόπεδο, το κατάλληλο σχήμα, μέγεθος ακόμα και ύψος των κατασκευών, το μέγεθος των ανοιγμάτων συναρτήσει του προσανατολισμού και στην περίπτωση μεγαλύτερων κατασκευών, τη διάρθρωση των χώρων, εσωτερικών και εξωτερικών.²⁰

Η αρχιτεκτονική είτε επίσημη είτε ανώνυμη σε ήπιο κλίμα βρίσκει πάντα τρόπο να συνδυάζει το μέσα με το έξω. Το κυριότερο χαρακτηριστικό του κλίματος της Ελλάδας και ιδιαίτερα της Κρήτης είναι ο δυνατός ήλιος καθ' όλη τη διάρκεια του έτους, ένα φαινόμενο που αναμφισβήτητα απαιτεί τη λήψη μέτρων για την αντιμετώπιση του. Έτσι η διάταξη των χώρων γίνεται σχεδόν πάντα με προσανατολισμό στο νότο για την καλύτερη εκμετάλλευση του ήλιου και της σκιάς στις αντίστοιχες ώρες της ημέρας. Έντονη είναι η παρουσία των εξωτερικών χώρων περιφραγμένων ή μη, ενώ οι κατασκευές είναι μικρές προς ικανοποίηση των βασικών μόνο αναγκών ανθρώπων και ζώων. Τα ανοίγματα είναι μικρού συνήθως μεγέθους και τοποθετούνται μονάχα όπου είναι απαραίτητα, συμβάλλοντας έτσι στην ανανέωση και κυκλοφορία του αέρα χωρίς να εισέρχεται η καυτή ακτινοβολία στο εσωτερικό.

Η Κρήτη θεωρείται μια τυπική «μεσογειακή» περιοχή με σαφώς διαχωρισμένες εποχές. Ο βροχερός χειμώνας, ζεστός και σπάνια με παγετό, είναι περίοδος δραστηριότητας και παραγωγής, ενώ η εποχή του άνυδρου καλοκαιριού, θερμή, ξηρή και αμείλικτα

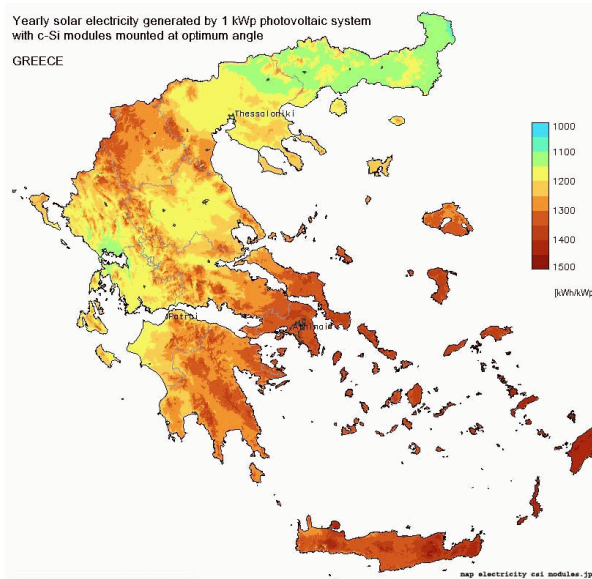
19. Ελένη Αδρεαδάκη, *Βιοκλιματικός σχεδιασμός, περιβάλλον και βιωσιμότητα*, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2006, σελ. 33-34.

20. Ο.π., Ελένη Αδρεαδάκη, σελ.65

Χάρτης βροχοπτώσεων Κρήτης.

Πηγή εικόνας: http://www.aims-energy.com/Gr/rent_roof.html

Χάρτης ετήσιας ηλιοφάνειας Ελλάδας, όπου φαίνεται πως η Κρήτη διαθέτει από τα μεγαλύτερα ποσοστά.

Πηγή εικόνας: http://www.aims-energy.com/Gr/rent_roof.html

Εικ.1: το τοπίο στο
Γούδουρα

Εικ.2: το τοπίο στο
Καλό Νερό

ηλιόλουστη, είναι ουσιαστικά μια νεκρή εποχή.²¹ Ωστόσο όμως παρατηρείται διαφοροποίηση στα δύο άκρα της. Λόγω του διαφοροποιημένου αυτού κλίματος, το τοπίο μεταβάλλεται κατά μήκος του νησιού από το υγρό δυτικό στο ξηρό ανατολικό, γεγονός που μεταβάλλει ταυτόχρονα και την ταυτότητα των κατασκευών. Συνάμα το νοτιοανατολικό άκρο της Κρήτης είναι μια περιοχή την οποία σαρώνουν οι άνεμοι τους περισσότερους μήνες του χρόνου κάνοντας τις υψηλές και συχνά αποπνικτικές θερμοκρασίες υποφερτές, περιορίζοντας όμως συγχρόνως την ανάπτυξη υψηλής βλάστησης στα όρη και στις παράκτιες ζώνες.

Γίνεται κατανοητό λοιπόν πως ένα χαρακτηριστικό όλων αυτών των κτισμάτων είναι ότι ανταποκρίνονται στο κλίμα και ενσωματώνονται στο περιβάλλον στο οποίο βρίσκονται, με επιτυχία. Αναμφίβολα λοιπόν, ο ρόλος αυτής της μεταβλητής είναι αποφασιστικός για τη μορφή τους εξίσου όσο και η επιλογή της τοποθεσίας τους μέσα στο κρητικό ή εκάστοτε τοπίο.

α.2) Το τοπίο και η μορφολογία του εδάφους

Με τον όρο τοπίο νοείται ένα μέρος μιας γεωγραφικής περιοχής, έτσι όπως αυτό γίνεται αντιληπτό από τους ανθρώπους, και του οποίου ο χαρακτήρας προκύπτει από τη δράση φυσικών και ανθρωπογενών παραγόντων, όπως και από τις αναμεταξύ τους αμοιβαίες επιδράσεις.²² Η σημασία της τοποθεσίας φαίνεται από τον «δεσμό ιερότητας» του ανώνυμου, ακόμα και του αγροτικού πολιτισμού με τη γη, που επιβεβαιώνεται από την ιδιαίτερη φροντίδα που δείχνουν για αυτήν και την τοποθέτηση των σπιτιών

21. Oliver Rackham – Jennifer Moody, *Η δημιουργία του Κρητικού τοπίου*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2008, σελ. 46

22. Παναγιώτης Ν. Δουκέλλης, *Το ελληνικό τοπίο, Μελέτες ιστορικής γεωγραφίας και πρόσληψης του τόπου*, εκδ. Εστία, 2007, σελ. 11

πάνω της.²³ Η στενή σχέση τόπου και αρχιτεκτονικής υπάρχει σε κάθε σχεδόν παράδειγμα, από τα ξύλινα σπίτια που βρίσκονται κρυμμένα σε δάση και ζούγκλες, από πήλινες κατασκευές που στολίζουν τις ερήμους μέχρι τις παραγκουπόλεις της Βραζιλίας, τα λευκά σπίτια γαντζωμένα στις πλαγιές της Σαντορίνης και τα μιτάτα της Κρήτης, παραδείγματα που άλλοτε υποτάσσονται στο περιβάλλον τους και άλλοτε κυριαρχούν πάνω του.

Την τοποθεσία ο κάθε άνθρωπος, ο οποίος γίνεται αυτόματα και ο ανώνυμος αρχιτέκτονας, την επιλέγει σύμφωνα με τις ανάγκες που θέλει να καλύψει. Παραδείγματος χάρη, ο αγρότης και γεωργός φροντίζει να διανύει την δυνατόν μικρότερη απόσταση προκειμένου να φτάσει στις καλλιέργειες ή στο κατάλληλο εύφορο έδαφος ενώ ο βοσκός επιδιώκει όχι μόνο την σύντομη διαδρομή αλλά και μεγάλη έκταση για την φύλαξη του κοπαδιού. Επιπλέον η μορφολογία του ανάγλυφου και η ύπαρξη βράχων ή λόφων προτιμάται από τους ανώνυμους κτίστες για την ενσωμάτωση αυτών στο τεχνητό κομμάτι των κατασκευών.

Η σχέση όλων αυτών των κτισμάτων με το φυσικό τοπίο είναι πραγματικά μοναδική. Οι απλοί και λαϊκοί άνθρωποι χτίζουν την αρχιτεκτονική τους με βοηθό και συνεργάτη το περιβάλλον, λαμβάνοντας πάντα υπόψη την κλίση του, το είδος του εδάφους ή των πετρωμάτων, την απορροή των ομβρίων, τη βλάστηση, το μικροκλίμα καθώς και πολλά άλλα. Μια αρχιτεκτονική που δεν είναι άσχετη από την αρχιτεκτονική που χτίζει η φύση.²⁴ Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Adolf Loos ο ανώνυμος αρχιτέκτων δεν διαθέτει πολιτιστική παιδεία όμως διαθέτει την ασφάλεια και

τη σοφία του χωρικού²⁵ ο οποίος επεμβαίνει στο τοπίο με τέτοιο ευγενικό τρόπο που όλα συνυπάρχουν αρμονικά χωρίς αυτή να διακόπτεται από «παραφωνίες».

Το φυσικό περιβάλλον στο οποίο εντάσσεται ένα κτίσμα, όπως και το κλίμα που αναφέρθηκε στις προηγούμενες παραγράφους, έχει διπλή επίδραση στα δημιουργήματα της ανώνυμης αρχιτεκτονικής.²⁶ Η πρώτη είναι άμεση: το τοπίο είναι ο φυσικός χώρος της αρχιτεκτονικής, και η ατμόσφαιρα, το μέσο με το οποίο αντιλαμβανόμαστε κάθε δημιούργημα. Η δεύτερη επίδραση είναι έμμεση: ο ανώνυμος τεχνίτης επηρεάζεται στο έργο του από τον φυσικό χώρο και το κλίμα μέσα στα οποία ζει.

Το κλειδί για την επιτυχία της αρμονίας μεταξύ φύσης και ανθρώπινης επέμβασης είναι ο σεβασμός των τοπικών συνθηκών. Το σεβασμό αυτό που έμφυτα διαθέτει ο ανώνυμος αρχιτέκτων, προσπαθεί να διδάξει και ο Αλέξανδρος Τομπάζης στους νέους αρχιτέκτονες παροτρύνοντας τους να εκτιμούν την αξία του κάθε τόπου, την τοπολογία και την τοπογραφία ενώ παράλληλα τους θυμίζει πως το κτίσιμο, το τελικό δηλαδή αποτέλεσμα της αρχιτεκτονικής, σημαίνει κατ' ουσία πως τραυματίζεται ο πλανήτης μας, για αυτό λοιπόν πρέπει όλοι να είμαστε τρυφεροί και να πατάμε ελαφρά γιατί υπάρχει μόνο ένας στη διάθεση μας.²⁷

Οι πέτρες, οι λόφοι ακόμα και η βλάστηση έχουν ισχυρές γήινες δυνάμεις κάνοντας έτσι τα εφήμερα κτίσματα του κρητικού περιβάλλοντος, μέσω της ίδιας «τραχύτητας» που εξωτερικεύουν να βρίσκονται σε απόλυτη αρμονία με τον χώρο γύρω τους.

25. Kenneth Frampton, *Μοντέρνα αρχιτεκτονική, ιστορία και κριτική*, εκδόσεις Θεμέλιο, 1999, σελ. 89.

26. Α. Ν. Τομπάζης, *Αρχιτεκτονικά θέματα 3, Ανώνυμη Ελληνική αρχιτεκτονική*, ετήσια επιθεώρηση 1969, σελ. 23-24.

27. Αλέξανδρος Ν. Τομπάζης, *Γράμμα σ' ένα νέο αρχιτέκτονα*, εκδ. LIBRO 2007, σελ. 25 και 105.

23. Amos Rapoport, *Ανώνυμη αρχιτεκτονική και πολιτιστικοί παράγοντες*, εκδ.

οίκος Μέλισσα, Αθήνα 2010, σελ. 46.

24. Γιώργος Τριανταφύλλου, *Αρχέτυπα*, Απρίλιος 2010, σελ. 39.

εικ.1: Μαντρί και αποθηκευτικοί χώροι κατασκευασμένη με λίθους της περιοχής στην περιοχή Καλό Νερό-νομός Λασιθίου.

εικ.2: σκελετός κρεβατιού χρησιμοποιείται για τη συμπλήρωση της περίφραξης μαντριού, επί της οδού Μονής Καψά.

εικ.3: αυτοκίνητο χρησιμοποιείται για τον περιορισμό των ζώων στα Πιλαλήματα.

εικ.4-5: σκελετός παλιού αντικειμένου και ελαφριά υλικά δημιουργούν την περίφραξη και το χώρο φύλαξης οικόσιτων ζώων. Πιλαλήματα Μακρό Γιαλού.

Β) Οι οικονομικοί παράγοντες

Η εν λόγω τραχύτητα είναι άμεσα συνδεδεμένη με την οικονομική δυνατότητα του κάθε ιδιοκτήτη-αρχιτέκτονα, καθώς είναι παράγωγο τη χρήσης οικονομικών υλικών, υλικών δηλαδή που ο ντόπιος τεχνίτης έχει τη δυνατότητα να αποκτήσει. Η σπουδαιότητα των οικονομικών παραγόντων και η επίδραση τους στη διαμόρφωση της μορφής των κτισμάτων είναι πράγματι μεγάλη όχι όμως και καθοριστική.

Υπάρχουν βέβαια περιπτώσεις όπου το οικονομικό ζήτημα δεν αποτελεί πρόβλημα καθώς το μέσο ικανοποίησης των άμεσων αναγκών είναι η ανταλλαγή προϊόντων ακόμα και υπηρεσιών. Αυτό είναι μάλιστα μια πρακτική εξαιρετικά διαδεδομένη ακόμα και στις σημερινές εναπομείναντες πρωτόγονες φυλές. Πολλές φυλές ακόμα, επιλέγοντας το νομαδικό πρότυπο, όπως οι Σαρακατσάνοι της Ηπειρωτικής Ελλάδας, μετακινούνταν από τόπο σε τόπο ανάμεσα στα βουνά και ζούσαν αναγκαστικά σε μικρές εφήμερες κατασκευές καθώς η δημιουργία δαπανηρότερων και μονιμότερων καταλυμάτων θα ήταν άστοχη. Ως άλλοι νομάδες, η φυλή των Τσιγγάνων (ROM) εξαπλώθηκε σε όλες τις ηπείρους, και συνέχισε έτσι, παγκόσμια, την περιπλάνηση της, κατοικώντας σε διαφόρων τύπων σκηνές και καταλύματα.

Η παράδοση στην Ελλάδα, μέχρι και τα μέσα του 21ου αιώνα, ήθελε ένα αρκετά μεγάλο κομμάτι του συνολικού της πληθυσμού να κερδίζει τα προς το ζην μέσω των αγροτικών και κτηνοτροφικών επαγγελμάτων. Σήμερα λόγω του εκσυγχρονισμού και της παγκοσμιοποίησης, η παράδοση αυτή συνεχίζεται σε πολύ μειωμένο ποσοστό και κυρίτερα στην επαρχία.. Λόγω της εκβιομηχάνισης η παραγωγή αγροτικών και γαλακτοκομικών προϊόντων καθώς και η εκτροφή των ζώων πραγματοποιούνται πλησίον στα αστικά κέντρα από σύγχρονες μονάδες μέσω

εξελιγμένων τεχνολογικά διαδικασιών. Ο αυξημένος ανταγωνισμός μεταξύ της σύγχρονης και παραδοσιακής παραγωγής καθιστά τους επαρχιακούς επαγγελματίες, είδος προς εξαφάνιση και το εισόδημα από την συγκεκριμένη εργασία εξαιρετικά μειωμένο και επαρκές μονάχα για την εξυπηρέτηση των βασικών αναγκών. Τα μειωμένα αυτά κέρδη, τα οποία η σημερινή παγκόσμια οικονομική κρίση επιβαρύνει επιπλέον, δεν επιτρέπουν στον κάτοικο της επαρχίας τη χρήση σύγχρονης τεχνολογίας και ως επακόλουθο ούτε την δημιουργία εξελιγμένων μονάδων και εγκαταστάσεων. Ο τεχνολογικός αποκλεισμός που υφίστανται έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία καταλυμάτων εφημερων από ευτελή υλικά, δανεισμένα από τη φύση ή παλαιότερες κατασκευές πλέον ερειπωμένες ή κατεστραμμένες.

Η χρήση υλικών και αντικείμενων από «δεύτερο χέρι» που παλαιότερα εξυπηρετούσαν άλλες κατασκευές ή ακόμα και τελείως διαφορετικούς σκοπούς καθώς και η μέθοδος της ανταλλαγής προϊόντων και υπηρεσιών που αναφέρθηκε παραπάνω μοιάζει να επανέρχεται στη σημερινή εποχή και όχι μόνο στην περίπτωση των αγροτών και κτηνοτρόφων αλλά σε όλο και περισσότερους τομείς. Μαθαίνοντας έτσι την επιβίωση διδασκόμενοι από την παράδοση επανερχόμαστε στην ανάγκη της στέγασης συμφωνώντας πως οι αυθόρμητες ιδιοκατασκευές διαθέτουν αρχέτυπες αξίες που είναι θεμιτό να διατηρηθούν.

Ακόμα και η αρχιτεκτονική σε δύσκολους καιρούς οφείλει να είναι σεμνή, πολυδιάστατη και οικονομική. «Η σημασία της οικονομίας είναι σημαντική. Εξαρτάται από τους στόχους σου. Να πράξεις ανάλογα, διαλέγοντας πάντα το συντομότερο δρόμο. Το μεγαλύτερο, πιο πολύπλοκο και ακριβό δεν σημαίνει πάντοτε και

το καλύτερο, πολλές φορές μάλιστα συμβαίνει το αντίθετο».²⁸ Μια σεμνότητα της οποίας η ομορφιά ξετυλίγεται χωρίς καν να το επιδιώκουν τα εκατοντάδες καλύβια που υπάρχουν ανά την υφήλιο.

Για περαιτέρω εμβάθυνση στο θέμα των κατασκευών και της ιδιαίτερης ταυτότητας τους που η οικονομική αδυναμία δημιουργεί, πρέπει να μελετηθούν εκτενέστερα υπό τη σκοπιά των δύο αυτών βασικών κατευθύνσεων. Έτσι από τα παραπάνω προκύπτει πως οι οικονομικοί παράγοντες βρίσκουν ανταπόκριση σε δύο βασικές κατευθύνσεις, στην **β.1)** ύπαρξη, τη διαθεσιμότητα των υλικών και την τυχόν επανάχρησή τους και **β.2)** στους περιορισμούς και τις δυνατότητες που προσφέρονται σε τεχνολογικό επίπεδο για την κατασκευή κάθε είδους καταλύματος.

β.1) Ύπαρξη, διαθεσιμότητα και επανάχρησή υλικών.

Η οικονομία δηλώνει τη σωστή διαχείριση των υλικών και της τοποθεσίας όπως και μια φειδωλή ισορροπία μεταξύ του κόστους και της κοινής λογικής κατά την κατασκευή του έργου. Αυτό μπορεί να παρατηρηθεί όταν ο αρχιτέκτονας-τεχνίτης δεν απαιτεί πράγματα, τα οποία δεν μπορούν να βρεθούν ή να αποκτηθούν χωρίς μεγάλο κόστος.²⁹ Η οικονομία λοιπόν έγκειται στο είδος των κατασκευών. Στο Κρητικό τοπίο τα αγροτόσπιτα, όλα δηλαδή τα κτίσματα της υπαίθρου που χρησιμοποιούνται την περίοδο του θερισμού ή του κλαδέματος αλλά και κατά την περίοδο της βοσκής, ποικίλλουν, από καλύβια ή σπηλιές έως μικρής κλίμακας κατοικίες, όλα υλοποιημένα από τους ίδιους τους ιδιοκτήτες τους.

28. Αλέξανδρος Ν. Τομπάζης, *Γράμμα σ' ένα νέο αρχιτέκτονα*, εκδ. LIBRO 2007, σελ. 95

29. Vitruvius, *Δέκα βιβλία*, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1998

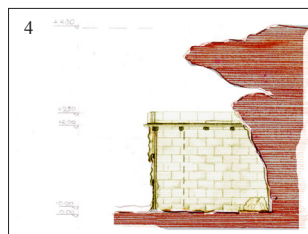
εικ.1: Εκμετάλλευση του εδαφικού αναγλύφου για τη δημιουργία μαντριού, Καλό Νερό.

εικ.2: Κατοικία- στάνη απο λιθοδομή.

εικ.3-4: Επανάχρηση φύλλων λαμαρίνας σε αποθηκευτικούς χώρους στην Στάουσα, ενώ στην τομή φαίνεται η ενσωμάτωση του εδαφικού πρσανούς στην κατασκευή.

εικ.5-6: Κουφώματα και παραθυρόφυλλα χρησιμοποιούνται εκ νέου για την δημιουργία τοίχων, στα Επ. Περιβόλεια και στη Στάουσα αντίστοιχα.

Οι ντόπιοι αυτοί κατασκευαστές παρότι ανειδίκευτοι χτίζουν από εμπειρία και εξάσκηση, ενώ κάτω από δύσκολες συνθήκες δείχνουν μια λεπτομερή γνώση των μορφών, των υλικών και του μικροκλίματος της περιοχής τους. Κατασκευαστικές λύσεις και λεπτομέρειες που σε αφήνουν άφωνο από την απλότητα και την ευρηματικότητα τους. Τα υλικά που χρησιμοποιούνται θεωρούνται απλά τροποποιητικοί παράγοντες. Δεν καθορίζουν τη μορφή αλλά καθιστούν δυνατές τις μορφές που έχουν επιλεγεί με τα κριτήρια τα οποία αναφέρθηκαν σε προηγούμενες παραγράφους.

Οι ανώνυμοι «αρχιτέκτονες» δημιουργούν τα εν λόγω καταλύματα στηριζόμενοι σε 4 βασικές αρχές: α) οι κατασκευές τους πρέπει να έχουν τη δυνατότητα να ολοκληρωθούν σε σύντομο χρονικό διάστημα, γεγονός που εξηγεί την απλή και ευκολονόητη κατασκευαστική λογική τους. β) να εκμεταλλεύονται το φυσικό ανάγλυφο, τις φυσικές διαμορφώσεις και την βλάστηση όπως για παράδειγμα την ύπαρξη δέντρων, μεγάλων βράχων και σπηλιών, ενσωματώνοντας τα στην νέα δομή, τόσο για λόγους οικονομίας υλικών και απαιτούμενης εργασίας όσο και επιπρόσθετης στήριξης. γ) χρησιμοποιούν τα τοπικά υλικά γιατί όχι μόνο υπάρχουν σε αφθονία στη φύση και διαθέσιμα κάθε στιγμή αλλά είναι και ευκόλως διαθέσιμα και τέλος δ) μετά την ολοκλήρωση της βασικής δομής συμπληρώνουν το κτίσμα με απορριφθέντα υλικά και αντικείμενα, στη λογική της επαναχρησιμοποίησης.

Η πέτρα είναι ένα υλικό που στην Ελλάδα αφθονεί σε κάθε τοπίο για αυτό η λιθοδομή είναι φαινομενικά καθολικής χρήσης. Το φαινόμενο αυτό εντείνεται στην Κρήτη λόγω των πολλών άγονων και άνυδρων περιοχών. Οι πέτρινοι τοίχοι σε παραδοσιακά κτίσματα είναι πολύ προσεκτικά κτισμένοι, με ένα ιδιαίτερο τύπο τοιχοποιίας από ακατέργαστες πέτρες. Χρησιμοποιούνται όμως και σε άλλες κατασκευές τοποθετημένες άταχτα και όχι

με βάση τη λογική της τοιχοποιίας. Οι αιτίες που οδηγούν στην αξιοποίηση της πέτρας, είναι σαφώς η αφθονία της στη φύση, οι δυσκολίες για τη μεταφορά άλλων υλικών δόμησης λόγω απουσίας κατάλληλου οδικού δικτύου, έλλειψη ικανών μέσων μεταφοράς αλλά και οι οικονομικοί λόγοι. Παράλληλα εξαιρετικά εκτεταμένη είναι η χρήση του ξύλου ακατέργαστου ή όχι σε κάθε είδους ιδιοκατασκευής. Η ξυλεία χρησιμοποιείται ευρέως τόσο στην φέρουσα κατασκευή αποτελώντας μέρος του σκελετού, όσο και στη φερόμενη, ως επικάλυψη των εξωτερικών τοίχων, ενώ σε πρωτόγονες και παραδοσιακές κατασκευές παρατηρείται η χρήση πλέγματος από κλαδιά,³⁰ καλάμια ή ξερόχορτα για την στέγαση ή οριοθέτηση ενός χώρου. Το γεγονός ότι τα δύο αυτά υλικά είναι τοπικής προέλευσης, συμβάλλει στην αίσθηση της ενότητας και την ενσωμάτωση των αυθαίρετων αυτών κατασκευών στον τοπικό χαρακτήρα της περιοχής³¹ καθορίζοντας τον ιδιαίτερο χαρακτήρα τους όπως έκαναν χιλιάδες χρόνια και συνεχίζουν ακόμα και σήμερα.

Αντιθέτως με τα προαναφερθέντα υλικά, η χρήση του μετάλλου που παλαιότερα στην ανώνυμη αρχιτεκτονική ήταν περιορισμένη έως ανύπαρκτη, σήμερα οφείλει την παρουσία του στο δανεισμό από τα σύγχρονα αρχιτεκτονικά έργα. Έτσι έχουμε τη στροφή της ανώνυμης αρχιτεκτονικής προς «νέα» υλικά. Υλικά όπως το μέταλλο και το νάιλον καλύπτουν ανάγκες στέγασης, ενώ σε πολλές περιπτώσεις παρατηρείται η χρήση φύλλων λαμαρίνας για τον ίδιο σκοπό. Παρασκευασμένα μεταλλικά, πλαστικά ή ξύλινα αντικείμενα και εργαλεία χρησιμοποιούνται εκ νέου στα

αρχιτεκτονήματα επαναφέροντας τη μέθοδο της ανακύκλωσης υλικών ή αλλιώς χρήση υλικών από δεύτερο χέρι, μια συνήθεια που διατηρείται σε όλες τις κατηγορίες της ανώνυμης αρχιτεκτονικής για πρακτικούς κυρίως λόγους.

Η ίδια μέθοδος λάμβανε χώρα και κατά την ύστερη αρχαιότητα, όπου υλικά, τα λεγόμενα *Spolia*, από παλαιότερες κατασκευές λειτουργούσαν ως οικοδομικά ή διακοσμητικά συμπληρώματα σε νέες. Ένα φαινόμενο που ανέκαθεν είχε υποστηρικτές στην Ελλάδα καθώς αφθονούν τα υπολείμματα από εγκαταλειμμένες και ερειπωμένες οικίες. Στην περίπτωση όμως της ιδιοκατασκευής που μελετάται στην παρούσα εργασία τα σύγχρονα *Spolia* αποτελούν το κύριο υλικό κατασκευής και επικάλυψης. Υπάρχουν περιπτώσεις επίσης όπου ξύλινες κατασκευές όπως κουφώματα ή επενδύσεις ξηλώνονται για να τοποθετηθούν στη νέα κατασκευή διατηρώντας ή και όχι την αρχική τους ιδιότητα.³² Μέσα λοιπόν στη γενική στρατηγική εξοικονόμησης των υλικών και μέσων η επανάχρηση παίζει ιδιαίτερα ενισχυμένο ρόλο και οι γεωκτηνοτρόφοι καταφεύγουν σε ευτελή και ευκόλως προσβάσιμα υλικά που με αυτοσχέδιες αλλαγές ή μετατροπές έτοιμων προϊόντων, καλύπτουν τις στεγαστικές τους ανάγκες. Εκτός από την οικονομία χρημάτων αυτής της πρακτικής, εξοικονομούν ενέργεια από τη συλλογή, τη μεταφορά και τη μετατροπή τους, καθώς επίσης συμβάλλουν και στην εξοικονόμηση φυσικών πόρων και πρωτογενών υλικών. Πραγματοποιείται έτσι μέσω αυτής της ανακύκλωσης, μια ισορροπία στο περιβάλλον.

Πρόκειται λοιπόν για μια εν μέρη οικολογική λύση που στις μέρες μας, όπου τα οικονομικά και περιβαλλοντικά προβλήματα βρίσκονται σε έξαρση φαντάζει ιδανική. Θα έπρεπε βέβαια ακόμα

30. Α. Ν. Τομπάζης, *Αρχιτεκτονικά θέματα 3*, Ανώνυμη Ελληνική αρχιτεκτονική, ετήσια επιθεώρηση 1969, σελ. 62.

31. Amos Rapoport, *Ανώνυμη αρχιτεκτονική και πολιτιστικοί παράγοντες*, εκδ. οίκος Μέλισσα, Αθήνα 2010, σελ. 281

32. Amos Rapoport, *Ανώνυμη αρχιτεκτονική και πολιτιστικοί παράγοντες*, εκδ. οίκος Μέλισσα, Αθήνα 2010, σελ. 290.

εικ.1: Σκηνή από την ταινία “into the wild”. Η ταινία αφηγείται την αληθινή ιστορία ενός νεαρού που περνάει τα δύο τελευταία χρόνια της ζωής του στην Αλάσκα μετατρέποντας ένα εγκαταλελειμμένο λεωφορείο σε προσωρινή κατοικία.

εικ.2: Ξύλινα τελάρα και δοκάρια, λαμαρίνα και ξύλα σχηματίζουν την είσοδο σε στάνη στο Καλό Νερό.

εικ.3: Λεπτομέρεια εισόδου καλύβας στα Πιλάληματα.

εικ.4: Λεπτομέρεια του τοίχου πλήρωσης σε εφήμερη κατασκευή επί της εθνικής οδού Ηράκλειο-Χανιά.

τα υλικά αυτά που επαναχρησιμοποιούνται να επιλέγονται με βάση την καταλληλότητα τους για την κατασκευή, την επεξεργασία, την τοποθέτηση και τη συναρμογή τους αλλά και την ανθεκτικότητά τους στο χρόνο³³ όμως σήμερα σε πολλές περιπτώσεις τα νέα υλικά χρησιμοποιούνται απερίσκεπτα χωρίς να δίνετε η οφειλόμενη προσοχή στις ιδιότητές τους.

β.2) Περιορισμοί και δυνατότητες σε τεχνολογικό επίπεδο.

Κάθε αρχιτέκτονας πρέπει να εστιάσει την προσοχή του στο κτηριολογικό πρόβλημα, να χρησιμοποιεί τη φαντασία του στο έπακρο για να μπορεί να ταυτιστεί με τους χρήστες και έτσι να κατανοεί πως θα γίνει το σχέδιο του αντιληπτό και τι εκείνοι προσδοκούν απ’ αυτό. Στην περίπτωση της ανώνυμης αρχιτεκτονικής, ο ιδιοκτήτης του χώρου είναι παράλληλα και ο δημιουργός του, επομένως αντιλαμβάνεται πλήρως τις ιδιαίτερες ανάγκες που μπορεί να προκύψουν κατά το κτίσιμο. Οι ντόπιοι κατασκευαστές ανειδίκευτοι, ή έστω με κάποια πρόσθετη γνώση, έχουν χτίσει την πλειονότητα των σπιτιών από εμπειρία και εξάσκηση. Δεδομένου ότι το ευέλικτο σχέδιο ξεκινά από τη βεβαιότητα ότι η σωστή λύση δεν υπάρχει, επειδή το προς επίλυση πρόβλημα είναι σε μόνιμη κατάσταση ρευστότητας,³⁴ δηλαδή πάντοτε προσωρινό, ο ντόπιος τεχνίτης στηρίζεται στις εμπειρικές του γνώσεις και τεχνικές προκειμένου να επιτύχει το επιθυμητό αποτέλεσμα, να λύσει συγκεκριμένα προβλήματα και όχι τόσο καλλιτεχνικές ανησυχίες μέσω εύκολων και γρήγορων κατασκευών. Η μορφή του κτίσματος επηρεάζεται και

33. Amos Rapoport, *Ανώνυμη αρχιτεκτονική και πολιτιστικοί παράγοντες*, εκδ. οίκος Μέλισσα, Αθήνα 2010, σελ. 163

34. Herman Hertzberger, *Μαθήματα για σπουδαστές της αρχιτεκτονικής*, πανεπιστημιακές εκδόσεις Ε.Μ.Π., Αθήνα 2002, σελ. 146.

τροποποιείται σε μεγάλο βαθμό από τις κατασκευαστικές αυτές τεχνικές αλλά και την διαθεσιμότητα και επιλογή των υλικών στο πλαίσιο μιας αρχιτεκτονικής λύσης. Το φάσμα όμως των υλικών προς επιλογή περιορίζεται στα τρία ή τέσσερα λόγω της γενικής στέρησης στο οποίο ζουν οι άνθρωποι της υπαίθρου. Αυτό τους αναγκάζει ουσιαστικά να καταφεύγουν αποκλειστικά σε χειρονακτική εργασία με τα στοιχειώδη πάντα εργαλεία μακριά από κάθε σύγχρονο τεχνολογικό επίτευγμα, προκειμένου τα πιο φυσικά υλικά με καθόλου ή ελάχιστη επεξεργασία, να μεταφερθούν και να συνδυαστούν μεταξύ τους αλλά και με άλλα υλικά κατασκευής.

Οι πρωτόγονοι αυτοί κατασκευαστές είναι σε θέση να εκμεταλλεύονται, να συνδυάζουν και να προφυλάσσουν τα υλικά που χρησιμοποιούν επειδή έχουν λεπτομερή και ακριβή γνώση της συμπεριφοράς και των χαρακτηριστικών τους. Η τεχνολογία των υλικών και των μέσων αποτελεί σημαντικό βοήθημα της λογικής και της δημιουργικής σκέψης³⁵ σε κάθε έργο επώνυμης ή όχι αρχιτεκτονικής, έτσι μέσα στο υπαίθριο περιβάλλον λιτότητας, ο ανώνυμος οικοδόμος όχι μόνο αναπτύσσει στοιχειώδεις τεχνικές γνώσεις, αλλά και την ικανότητα να επινοεί έξυπνους και καινοτόμους τρόπους εκμετάλλευσης των δυνατοτήτων που του προσφέρονται εξαντλώντας κάθε περιθώριο και αποφεύγοντας δυσκολίες που παρουσιάζονται. Η σχέση των τεχνικών μεθόδων και της τεχνολογίας με τους ανθρώπους ξεκινάει παράλληλα με την αρχή της ανθρωπότητας, από τότε που άνθρωποι των σπηλαίων έφτιαξαν τα πρώτα τους εργαλεία χρησιμοποιώντας τοπικά και ευκόλως διαθέσιμα υλικά, βασιζόμενοι στην ευφυΐα και τη σκέψη τους. Την άγρια αυτή σκέψη που ο ανθρωπολόγος Levi

35. Αλέξανδρος Ν. Τομπάκης, *Γράμμα σ' ένα νέο αρχιτέκτονα*, εκδ. LIBRO 2007, σελ. 47.

Strauss ορίζει ως την “*ανθρώπινη σκέψη που βρίσκεται σε άγρια κατάσταση και διακρίνεται έτσι από τη σκέψη που καλλιεργήθηκε ή εξημερώθηκε με σκοπό να αποδώσει περισσότερο όπως συμβαίνει στις σύγχρονες κοινωνίες*”³⁶.

Οι τεχνικές μέθοδοι έχουν σαφώς εξελιχθεί με το πέρασμα των χρόνων, όμως σε πολλές περιπτώσεις γίνονται δυσνόητες και κατά προέκταση απρόσιτες στον ανώνυμο κατασκευαστή, ο οποίος καταφεύγει στη σοφία των προγόνων του προκειμένου να ολοκληρώσει το έργο του με επιτυχία. Εκτός από τη δυσκολία κατανόησης των μεθόδων που απομακρύνει τους λαϊκούς τεχνίτες από τη σύγχρονη τεχνολογία, επιπλέον ανασταλτικός παράγοντας είναι ο οικονομικός τομέας. Χρειάζονται αρκετά χρήματα για να χρησιμοποιηθεί η τεχνολογία προς διευκόλυνση των ανθρώπων, στην περίπτωση όμως των ανώνυμων κατασκευαστών αυτό παραμένει ανέφικτο λόγω του ότι εκείνοι συχνά υποχρεούνται να ανακατασκευάσουν τα κτίσματα τους δύο ή και τρεις φορές το χρόνο, λόγω καιρικών συνθηκών, φθοράς των υλικών, καταστροφών ή μεταφοράς τους σε άλλα μέρη.

Έτσι και στην περίπτωση της Κρήτης, οι γεωκτηνοτρόφοι περιορίζονται στην απλή διεκπεραίωση της κατασκευής χωρίς περιττές ή εκλεπτυσμένες λεπτομέρειες που σε άλλες περιπτώσεις ακόμα και στη λαϊκή αρχιτεκτονική θεωρούνταν απαραίτητες. Είναι σκόπιμο να αναφερθεί ότι οι στοχασίες και οι κακοτεχνίες που παρατηρούνται όταν μελετώνται τα κτίσματα αυτά, δεν οφείλονται σε άγνοια των μαστόρων, αλλά στις δυσκολίες και αδυναμίες που αντιμετωπίζουν λόγω έλλειψης των προαναφερθέντων τεχνολογικών μέσων. Παρά την έλλειψη αυτών όμως η γοητεία της κατασκευής συνεχίζει να υπάρχει μέσω της απλότητας και της

36. Levi Strauss, *Άγρια Σκέψη*, επιμέλεια Α. Κυριακίδου-Νέστορος. Αθήνα 1977, σελ. 68

εικ.1: Το τοπίο στην Ανάληψη και η οριζοντιότητα των γραμμών.

εικ.2: Μικρή μονόχωρη καλύβα επί της εθνικής οδού Ηράκλειο-Χανιά.

εικ.3: Οι λίθινοι χώροι στο βράχο έρχονται σε πλήρη αρμονία με την οριζοντιότητα του τοπίου και των ορεινών συγκροτημάτων

οικειότητας που εκπέμπεται από τις εφήμερες κατασκευές και την απλή κατασκευαστική λογική τους. Αποδεικνύεται λοιπόν πως τα τοπικά υλικά και η ελάχιστη τεχνολογία που βασίζεται στην εμπειρία και την εξάσκηση, μπορούν να συντίθενται σε μια αξέχαστη και σύγχρονη γλώσσα, και «ακολουθώντας ένα πρόγραμμα περισσότερο ή λιγότερο χρηστικό να δημιουργούνται σχέσεις που συγκινούν. Αυτό σημαίνει αρχιτεκτονική».³⁷

Γ) Η ανθρώπινη-οικεία κλίμακα των κατασκευών.

Από την αρχαιότητα όλα τα κτίσματα της επίσημης αρχιτεκτονικής σχεδιάζονταν μεγαλόπρεπα και επιβλητικά, με σκοπό να αποπνέουν σεβασμό και δέος στον περίγυρο, μια πρακτική που ναι μεν λαμβάνει χώρα σε παγκόσμιο επίπεδο και σήμερα αλλά είναι σαφώς αποπροσανατολισμένη αφού επιλέγεται με λάθος κριτήρια. Ο νεοέλληνας επιθυμεί να κατοικεί σε σπίτια εντυπωσιακά και κατά πολύ μεγαλύτερα από ότι πραγματικά χρειάζεται, με απύουσα την αίσθηση του μέτρου και της αναλογίας, αντικατοπτρίζοντας την θέση που κατέχει στην κοινωνία ή αυτή που θα επιθυμούσε να έχει, ενδεχομένως για να επιβεβαιωθεί.

Αντίθετα με τη σύγχρονη, στην ανώνυμη αρχιτεκτονική η ανθρώπινη κλίμακα βρίσκεται σε πλήρη εφαρμογή, καθώς δεν προέρχεται από κανένα σχεδιαστήριο αλλά χαράσσεται επί τόπου χωρίς τίποτα να είναι προκαθορισμένο, με μόνο μέτρο τον άνθρωπο και τις ανάγκες του. Καθώς ο ιδιοκτήτης μετατρέπεται σε κατασκευαστή έχει τη δυνατότητα να δημιουργεί τους χώρους που θέλει ακριβώς έτσι που η εμπειρία τον έχει διδάξει, εξασφαλίζοντας του άνεση και λειτουργικότητα. Είναι πιθανό το σχέδιο να αλλάζει αρκετές φορές κατά την υλοποίηση του για τον ίδιο ακριβώς λόγο. Η σημασία της ανθρώπινης κλίμακας

37. Le Corbusier, *Για μια αρχιτεκτονική*, εκδ. Εκκρεμές, Νοέμβριος 2005, σελ. 165

είναι μεγάλη καθώς είναι αυτή που δηλώνει την αμεσότητα και την οικειότητα με το κτίσμα αλλά και με το δομημένο ή αδόμητο περιβάλλον στο οποίο βρίσκεται, ενώ παράλληλα δηλώνει και τον τρόπο ζωής των ανθρώπων αυτών. Ο ντόπιος τεχνίτης ζει και εργάζεται κοντά στη φύση, είναι λοιπόν σε θέση να κατανοεί και να σέβεται το περιβάλλον του περισσότερο από ότι ένας αποξενωμένος από αυτήν κάτοικος της πόλης. Δεν επιβάλλει την κυριαρχία του και έχει την ικανότητα να προσαρμόζεται σ' αυτό και να αξιοποιεί ότι του προσφέρεται. Με κατασκευές απλές χωρίς όμως να γίνονται απλοϊκές, όλα μοιάζουν να έχουν τη σωστή θέση στο χώρο και το σωστό μέγεθος, με αποτέλεσμα το σύνολο να ισορροπεί. «Κριτήριο για αυτή την αρμονία είναι η αρμονική κλίμακα που πάλλεται μέσα μας. Αυτός πρέπει να είναι ο άξονας πάνω στον οποίο είναι οργανωμένος ο άνθρωπος, σε τέλεια συμφωνία με τη φύση».³⁸

Γενεσιουργός δύναμη και βάση της ανθρώπινης κλίμακας αποτελεί ο ίδιος ο τόπος στον οποίο το κτίσμα εγκαθίσταται. Στο Κρητικό τοπίο η έλλειψη υπερβολών, η ποικιλία του φυσικού χώρου και το ήπιο ευμετάβλητο κλίμα επηρεάζουν άμεσα τη μορφή και το μέγεθος των κατασκευών. Πρόκειται για τοπίο πολύμορφο μα όχι μονότονο με καθαρές γραμμές, σαφές περίγραμμα και λόφους που σπάνια καλύπτονται από βλάστηση, έδαφος συνεχές και ποικιλόμορφο χωρίς ωστόσο να διαθέτει εκείνη την απόλυτη ποιότητα που συναντάται στις ερήμους.

Η πραγματική «μικροδομή» απουσιάζει, όλες οι διαστάσεις είναι «ανθρώπινες» και διαμορφώνουν μια πλήρη, αρμονική ισορροπία.³⁹ Είναι λοιπόν το ίδιο το τοπίο που επιβάλλει τους

δικούς του κανόνες, τα δικά του όρια επέμβασης και σχεδιασμού, «την οικολογική, ενεργειακή, νοητική και κοινωνική χωρητικότητα του»⁴⁰, το ήθος των αρχιτεκτονικών προτάσεων που αντέχει.

Το αγροτικό αυτό κατάλυμα είναι πραγματική ανθρώπινη αντανάκλαση, παντοτινή, αμετάβλητη και ζωντανή στο πέρασμα των αιώνων. Με δεδομένο ότι η ανώνυμη αρχιτεκτονική δεν δημιουργήθηκε για να εντυπωσιάζει, η σοφία της, η γραφικότητα της εκφράσεως της και η ανθρώπινη κλίμακα είναι οι παράγοντες που προκαλούν τον πηγαίο θαυμασμό μας για τα κτίσματα αυτά που μοιάζουν να γεννήθηκαν από τον τόπο, ως νέα δημιουργήματα της φύσης.

Αυτά τα κτίσματα λοιπόν αποτελούν δείγματα αληθινής αρχιτεκτονικής από την ουσία και τη μορφή των οποίων μπορούμε να διδαχτούμε τις βασικές αρχές μιας λιτής αλλά ποιοτικής αρχιτεκτονικής με συγχρόνως αρκετά καλλιτεχνικά στοιχεία (όχι όμως διακοσμητικά) και να μάθουμε να σχεδιάζουμε με την αίσθηση του μέτρου, με κριτήριο τον άνθρωπο, τις βασικές του ανάγκες και λιγότερο σύμφωνα με τις επιθυμίες του.

«Η αληθινή αρχιτεκτονική εκφράζει την κατασκευαστική εφημερότητα, κάτι το αλαφρό και το εύπλαστο, τη δυνατότητα που δεν οχυρώνεται πίσω από ένα σταθερό και προκαταβολικά συγκεκριμένο όγκο. Δεν είναι απλά ένα πλαστικό μέγεθος που η μάζα του αντέχει στη διάρκεια και στη φθορά του χρόνου μέσα από ανθεκτικά υλικά, αλλά ένα κατασκευαστικό σύστημα, μια επένδυση που μέσα από συγκεκριμένες δομικές δυνατότητες, δίνει μια ατμόσφαιρα ουσιαστικού κοινού και συνολικού ανθρώπινου μέτρου».⁴¹

38. Le Corbusier, *Για μια αρχιτεκτονική*, εκδ. Εκκρεμές, Νοέμβριος 2005, σελ. 165

39. Christian Norberg-Schulz, *Genius Loci, το πνεύμα του τόπου*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Ε.Μ.Π., Αθήνα 2009, σελ.51.

40. Α. Ν. Τομπάζης, *Αρχιτεκτονικά θέματα 3*, *Ανώνυμη Ελληνική αρχιτεκτονική*, ετήσια επιθεώρηση 1969, σελ. 44.

41. Άρης Κωνσταντινίδης, *Εμπειρίες και περιστατικά*, τόμος 2, εκδ. Εστία, Αθήνα 1992, σελ.86

Δ) Ο οικολογικός χαρακτήρας.

Οι πρωτόγονοι άνθρωποι που επιχείρησαν την κατασκευή της πρώτης καλύβας, τη δημιούργησαν προσπαθώντας να προσαρμοστούν τόσο στο τοπίο όσο και στο κλίμα της περιοχής τους. Έτσι η γνώση αυτή του σχεδιασμού που προέκυψε και διαμορφώθηκε σύμφωνα με τη φύση πέρασε εμπειρικά από γενιά σε γενιά καταλήγοντας στο σήμερα που με μικρές παραλλαγές εξακολουθεί να στεγάζει και να προστατεύει ανθρώπους και ζώα που κατοικούν στην ύπαιθρο.

Η ελληνική παραδοσιακή και κατ' επέκταση ανώνυμη αρχιτεκτονική της, καθώς υπήρχε πάντα γνώση των τοπικών κλιματικών και γεωγραφικών συνθηκών αλλά και της κίνησης του ήλιου, φαίνεται να ενσωματώνει πολλές από τις αρχές του βιοκλιματικού σχεδιασμού, αποτελώντας έτσι θεμέλιο σύγχρονων ιδεών και προτάσεων αν μελετηθεί και αναλυθεί σύμφωνα με τα σημερινά δεδομένα. Πολλές φορές μπορεί να μην ταυτίζεται απόλυτα με τις απαιτήσεις που έχει ένα εξειδικευμένο σχέδιο βιοκλιματικής κατασκευής όμως καταφέρει σε ικανοποιητικό βαθμό να ανταποκρίνεται στις βασικές αρχές του, οι οποίες αφορούν κυρίως την αποφυγή και ενδεχόμενη εκμετάλλευση των κλιματολογικών συνθηκών, αξιοποίηση της μορφολογίας του εδάφους και της βλάστησης και τη χρησιμοποίηση συγκεκριμένων υλικών που διευκολύνουν τη διαδικασία αυτή. Πιο συγκεκριμένα έχουν παρατηρηθεί περιπτώσεις όπου τα υλικά που διαμορφώνουν τη στέγη καταλήγουν σε μεγάλα γείσα όχι μόνο για ηλιοπροστασία αλλά και την αποφυγή των βρόχινων νερών. Τα όμβρια ύδατα όμως είναι ιδιαίτερα σημαντικά καθώς οι βροχοπτώσεις στην ΝΑ Κρήτη είναι περιορισμένες, γεγονός που οδήγησε στην επινόηση συστημάτων για τη συλλογή και επαναχρησιμοποίηση τους. Εκτός από την προστασία από τη βροχή τα μεγάλα γείσα συμβάλλουν

παράλληλα και στον περιορισμό του έντονου καλοκαιρινού φωτός. Το φως βιώνεται ανέκαθεν ως βασικό μέρος της πραγματικότητας. Δεν είναι μόνο το πιο γενικευμένο φυσικό φαινόμενο, αλλά και το λιγότερο σταθερό. «Οι συνθήκες του φωτός αλλάζουν από το πρωί στο βράδυ, και τη νύχτα ο κόσμος καλύπτεται από σκοτάδι όπως τη μέρα γεμίζει με φως. Τα ανοίγματα δέχονται και μεταβιβάζουν αυτό το φως, και ως εκ τούτου αποτελούν καθοριστικούς παράγοντες του αρχιτεκτονικού χαρακτήρα».⁴² Η περιορισμένη ύπαρξη τους και κυρίως στο βορρά ενισχύουν την προστασία από την έντονη ακτινοβολία χωρίς να διακόπτουν τον απαραίτητο αερισμό του εσωτερικού.

Σπουδαίος είναι και ο ρόλος της βλάστησης, της οποίας η ορθολογική χρήση προσφέρει σκιασμό αλλά παράλληλα λειτουργεί και ως ανεμοφράκτης περιορίζοντας την ένταση των βορειοδυτικών και βορειοανατολικών ψυχρών ανέμων που επικρατούν κατά τους χειμερινούς μήνες αλλά και τους θερμούς ανέμους κατά τους καλοκαιρινούς. Σε πολλές περιπτώσεις η χωροθέτηση των εφήμερων κατασκευών γίνεται με βάση τη μορφολογία του εδάφους. Εκμεταλλευόμενες την κλίση και κατ' επέκταση τη θερμική αδράνεια του εδάφους και την ύπαρξη βράχων μικρού ή μεγάλου μεγέθους στηρίζουν και προστατεύουν την κατασκευή. Βέβαια η επιλογή της θέσης του κτίσματος πέρα από την εδαφική μορφολογία, γίνεται με βάση και το σωστό προσανατολισμό. Ο προσανατολισμός κυρίως στο Νότο με σκοπό την ύπαρξη δροσιάς το καλοκαίρι και ζέστης το χειμώνα αποτελεί μια πρακτική που σήμερα με βάση την επιστήμη του βιοκλιματικού σχεδιασμού, επίσημα ονομάζεται παθητικό ηλιακό

42. Christian Norberg-Schulz, *Genius Logi, το πνεύμα του τόπου*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Ε.Μ.Π., Αθήνα 2009, σελ.75.

σύστημα θέρμανσης και δροσισμού.⁴³

Τέλος είναι σημαντικό να αναφερθεί η σπουδαιότητα της χρήσης ακατέργαστων υλικών, προερχόμενων από την ίδια περιοχή, χαμηλής εμπεριεχόμενης ενέργειας και υψηλής θερμικής μάζας, παραδείγματος χάρη οι πέτρες που διαμορφώνουν τους τοίχους και χαρακτηρίζονται από τις χαμηλές ενεργειακές τους ανάγκες. Εκτός από τα τοπικής προέλευσης υλικά στις κατασκευές χρησιμοποιούνται και άλλα σύγχρονα οικονομικά υλικά όπως λαμαρίνα και ανοιχτού σχεδόν πάντα χρώματος πλαστικού νάιλον, που στην πλειοψηφία καλύπτουν αρκετά μεγάλη επιφάνεια των σύγχρονων κτισμάτων δημιουργώντας το κέλυφος που αν μη τι άλλο αποτελεί το ρυθμιστικό παράγοντα για τη δημιουργία συνθηκών θερμικής άνεσης στο εσωτερικό.

Γίνεται αντιληπτό λοιπόν πως οι άνθρωποι, πρωτόγονοι και σύγχρονοι, υπό τέτοιες συνθήκες και με τέτοιους περιορισμούς, οδηγούνται στη χρήση υλικών από το περιβάλλον τους, σε κάθε περίπτωση με σεβασμό και κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο, ενώ πολύ συχνά τα πράγματα γύρω τους, χωρίς καμία πρόθεση, προσέφεραν και συνεχίζουν να προσφέρουν απρόβλεπτες ευκαιρίες⁴⁴ καθώς η σχέση του αγροτικού λαού με τη φύση και το περιβάλλον είναι προσωπική, μια σχέση αμοιβαιότητας. «Η ψυχή του ανθρώπου επιδρά στο περιβάλλον και η ψυχή του φυσικού περιβάλλοντος επιδρά στον άνθρωπο».⁴⁵

43. Ελένη Αδρεαδάκη, *Βιοκλιματικός σχεδιασμός, περιβάλλον και βιωσιμότητα*, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2006

44. Herman Hertzberger, *Μαθήματα για σπουδαστές της αρχιτεκτονικής*, πανεπιστημιακές εκδόσεις Ε.Μ.Π., Αθήνα 2002, σελ. 176.

45. Klaus Vrieslander – Τζούλιο Καίμη, *Το σπίτι του Ροδάκη στην Αίγινα*, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 1997, σελ. 31.

εικ.1: Η βλάστηση στηρίζει και συμπληρώνει τις κατασκευές ενώ παράλληλα συμβάλλει στο σκiasμό.

εικ.2: Μικρό σκίαστρο από καλάμια σε επάλληλη τοποθέτηση στο Γούδουρα.

εικ.3: Τα όμβρια ύδατα συγκεντρώνονται σε αυτοσχέδια στέρνα και επαναχρησιμοποιούνται στις καλλιέργειες.

Β ενότητα

Από το πρωτόγονο στο νέο.

Η επιρροή του πρωτόγονου.

Πλησιάζοντας στα μέσα του 21ου αιώνα, όλο και περισσότερο ψάχνουμε και ανακαλύπτουμε το διάστημα και τους πλανήτες με σκοπό να μάθουμε για μια ενδεχόμενη ύπαρξη άλλης ζωής. Ενδιαφερόμαστε να ανακαλύψουμε αν υπάρχει ζωή ή πολιτισμός με την έννοια που εμείς γνωρίζουμε. Και αυτά σήμερα, 40.000 χρόνια από τότε που εμφανίστηκε ο “λογικός άνθρωπος”, εδώ στην προοδευμένη γη, σήμερα που περισσότερες από 50 φυλές ανθρώπων αποτελούν τους τελευταίους της λίθινης εποχής. Όλες αυτές οι φυλές εξαφανίζονται χωρίς να υπάρχει περιθώριο ανάπτυξης τους, αφού δεν μπόρεσαν ή δε θέλησαν να προσαρμοστούν στο σύγχρονο τρόπο ζωής.

Η μετάβαση στο στάδιο της πρωταρχικής εμφάνισης του ανθρώπου πραγματοποιείται από καθαρά φυσικές επιδράσεις: οπωσδήποτε, η μεταβολή του φυσικού περιβάλλοντος (αποψίλωση των δασών, παγετώνες, ελάττωση των δυνατοτήτων συλλογής ειδών διατροφής κλπ.) οδήγησε τους πιθηκόμορφους προγόνους του ανθρώπου να αλλάξουν τρόπο ζωής, κατεβαίνοντας από τα δέντρα στη γη, χρησιμοποιώντας αντικείμενα της φύσης σαν μέσα, εργαλεία, για το κυνήγι, την άμυνα, τη διατροφή κ.ά. Η χρησιμοποίηση αντικειμένων της φύσης με τη μορφή εργαλείων για την ικανοποίηση παρόμοιων αναγκών ήταν, συνεπώς, η συνέχεια μιας καθαρά φυσικής εξέλιξης, η οποία στη συνέχεια άνοιξε το δρόμο για τη δημιουργία αντικειμένων που δεν υπήρχαν έτοιμα στη φύση. Και από την κατασκευή εργαλείων για την καλύτερευση της καθημερινής ζωής, πέρασαν στη δημιουργία μικρών κατασκευών για την προστασία των ίδιων από διάφορα στοιχεία της φύσης, περνώντας γρήγορα στην εμφάνιση της πρώτης καλύβας. Κατασκευές που πολλές φορές θυμίζουν φυσικές δομές, αφού ο άνθρωπος διδάσκετε από τη φύση και

οπτικοποιεί τις μορφές της σύμφωνα με τη δική του κατανόηση. Για παράδειγμα εκεί όπου η φύση αναδεικνύει ένα περιορισμένο χώρο ο άνθρωπος κτίζει ένα περίβολο, και έτσι προκύπτει η αρχιτεκτονική. Ο εσωτερικός χώρος ορίζεται λοιπόν από τα όρια του, τα οποία είναι είτε συμπαγή και αυστηρά είτε πιο χαλαρά και διάτρητα. Τέτοια όρια μπορεί να είναι οι περίβολοι ή ακόμα και οι τοίχοι των κτισμάτων, που αλληλεπιδρούν με τη φύση μέσω των ανοιγμάτων τους, καθορίζοντας το βαθμό της κλειστότητας και της απομόνωσης.

Ενώ λοιπόν ο πρωτόγονος άνθρωπος αρχικά ήταν ένα σχετικά ομαλό λειτουργικό στοιχείο των φυσικών οικοσυστημάτων, σταδιακά επεκτείνοντας τόσο την παραγωγική του όσο και την καταναλωτική του δραστηριότητα εξελίχθηκε σε μορφή εξωγενούς και διαφοροποιημένου παράγοντα που τελικά επεμβαίνει περισσότερο πάνω στη φύση παρά επηρεάζεται από αυτήν. Ο Γάλλος ανθρωπολόγος Levi Strauss στο βασικό θεωρητικό έργο του, *Άγρια σκέψη*, πιστεύει πως δεν υπάρχουν καλύτεροι και χειρότεροι λαοί, πιο έξυπνοι και πιο κουτοί, λιγότερο ή περισσότερο λογικοί, και αυτό γιατί ο άνθρωπος όπου και αν βρίσκεται ή όποια εποχή και αν διανύει σκέφτεται πάντα με τον ίδιο τρόπο, την κοινή λογική.¹ Έχει στόχο την επιβίωση του και μόνο, δημιουργεί τις κατάλληλες συνθήκες και υποδομές, «διαβάζει» το περιβάλλον αξιοποιώντας το με σεβασμό στο έπακρο.

Το 1659 ο Ροβινσώνας Κρούσος, από το γνωστό μυθιστόρημα του Ντεφόου,² μοναδικός επιζών από το ναυάγιο του πλοίου του,

1. Levi Strauss, *Άγρια Σκέψη*, επιμέλεια Α. Κυριακίδου-Νέστορος. Αθήνα 1977, σελ. 60

2. Daniel Defoe, *Ροβινσώνας Κρούσος*, μεταφρ. Σπανδώνης Γ., εκδ. Πατάκη, 10η εκδ., Αθήνα 2007

Πυγμαίοι

Πηγή εικόνας: <http://ierapostoles.gr>

Η αρμονία με την οποία ζουν στο περιβάλλον τους οι πρωτόγονες φυλές είναι κάτι που όλοι θα μπορούσαν να διδαχθούν και να ακολουθήσουν. Η έμφυτη ευγένεια για τη φύση, η λαϊκή παράδοση και η δυνατότητα να ελέγξουν ένα πολύπλοκο περιβάλλον, αντανakλουν τον ιδιαιτέρως πολιτισμό τους, ένα πολιτισμό πετυχημένο που θα μπορούσε να διαρκέσει περισσότερο από όλους πάνω στη γη.

Όπου η φύση αναδεικνύει ένα περιορισμένο χώρο ο άνθρωπος χτίζει ένα περίβολο.

Σπηλιά με ξερολιθιά στην περιοχή Μονής Καψά και περίφραξη χώρου στο Καλό Νερό αντίστοιχα.

αναγκάστηκε να εγκατασταθεί σε ένα ερημικό νησί επιβιώνοντας από τα αγαθά της ζούγκλας. Αξιοποιώντας το εδαφικό ανάγλυφο μετέτρεψε μια σπηλιά σε καταφύγιο και απόρρητο οχυρό περικλείοντάς την με κορμούς δέντρων. Στα 28 χρόνια που πέρασε στο νησί και μέσα από αρκετές περιπέτειες κατάφερε να δημιουργήσει από το μηδέν ρούχα, αντικείμενα και εγκαταστάσεις που και μια σύγχρονη κοινωνία με όλα τα μέσα που διαθέτει, θα ζήλευε, αποδεικνύοντας και αυτός πως όλα είναι θέμα εφευρετικότητας, λογικής και «γεωμετρικής γνώσης».

Η αμερικανίδα ψυχολόγος Elizabeth Spelke υποστηρίζει πως η γεωμετρική γνώση είναι μια παγκόσμια συνιστώσα του ανθρώπινου νου, γεγονός που αποδεικνύεται από την αυθόρμητη κατανόηση γεωμετρικών εννοιών και αρχών που διέπουν τις πρωτόγονες γενικά κατασκευές και καλύβες σε απομονωμένες φυλές και κοινότητες.

Είναι αξιοθαύμαστο να ανακαλύπτει κανείς αυτό που συμβαίνει. Τα κτίσματα, οι κατασκευές των ανθρώπων με πολύ λιγότερα οικονομικά μέσα από όσα διαθέτουμε σήμερα, με ακόμα λιγότερες επιστημονικές γνώσεις με γνώμονα τη συνήθεια, τη συνείδηση, την εμπειρία, την ανάγκη, δεν ξεφεύγουν από την αρμονία που διαπιστώνεται στη φύση. Το ανθρώπινο πνεύμα σιγά-σιγά αρχίζει να ολοκληρώνει και να συμπληρώνει τις μορφές, καταλήγοντας έτσι στη δίρριχτη καλύβα.

Η αρχιτεκτονική του σήμερα οφείλει την προέλευση της στην πρωτόγονη καλύβα και αυτό είναι μια παραδοχή που εμφανίζεται ήδη από τα πρώτα εγκαθριδρυτικά κείμενα της αρχιτεκτονικής θεωρίας. Ο Βιτρούβιος από το 1ο κιόλας αιώνα στα βιβλία του *Περί αρχιτεκτονικής*, αναφέρει πως η τέχνη αυτή προήλθε από την εξελικτική διαδικασία μίμησης της φύσης, ενώ οι αρχές της επινοήθηκαν με τη διανοητική επεξεργασία των μορφών

σε συνάρτηση με την εξελισσόμενη τεχνική γνώση. Η πρώτη αρχιτεκτονική πράξη παρά τον μιμητικό της χαρακτήρα σταδιακά οδηγείται στην αφηρημένη επεξεργασία των φυσικών μορφών, σε στοιχεία με λειτουργική και κατασκευαστική σημασία.

Φτάνουμε λοιπόν στις μέρες μας, στην αναβίωση αυτού του τύπου κατασκευής, ένα τύπο προσαρμοσμένο στα δεδομένα του 21ου αιώνα, αναδυόμενου όμως από τη διαχρονικότητα του πρωτόγονου. «Χτίζουμε σήμερα, όπως χτίζανε άλλοτε, πριν από τα χρόνια μας, στο πνεύμα της αλήθειας και της αναγκαιότητας».³ Χτίζουμε με βάση τη μονιμότητα κάποιων συστημάτων, όπως είναι η παλιές συνήθειες στη σκέψη και στη δράση, ανθεκτικά πλαίσια που δύσκολα πεθαίνουν, η μακρά διάρκεια όπως θα περιέγραφε και ο ιστορικός Braudel.

Έτσι και στην παρούσα περίπτωση, οι γεωργό-κτηνοτρόφοι της Κρήτης, οι άνθρωποι της υπαίθρου, ζουν ακολουθώντας τα πρωτόγονα αρχέτυπα. Κατασκευάζουν τα καταλύματα τους, επιλύοντας κάθε πρόβλημα με τον περίτεχνο τρόπο που ένας μάστορας θα έκανε και στο παρελθόν. «Ο μάστορας συναρμολογεί τις κατασκευές του με ό,τι βρίσκει πρόχειρο, συνήθως παλιό υλικό και ξανά μεταχειρισμένο που αν το εξετάσει κανείς ξεχωριστά φαίνεται ασυμβίβαστο. Ωστόσο φτιάχνει πάντοτε πολύ πρακτικά και όμορφα πράγματα. Η μαστορική σκέψη είναι συγκεκριμένη. Δεν αφαιρεί από τα πράγματα την υποτιθέμενη ουσία τους, αλλά παρατηρεί επί τόπου, προσεκτικά τη μορφή τους, τις ιδιότητες τους και προσέχει ιδιαίτερα τις σχέσεις στις οποίες βρίσκονται τα

3. Άρης Κωνσταντινίδης, *Για την αρχιτεκτονική*, εκδ. Άγρα, Αθήνα 1987, σελ.

πράγματα μεταξύ τους».⁴ Με αυτό τον τρόπο διακρίνεται η πρωτόγονη-μαστορική σκέψη από τη σκέψη του σύγχρονου μηχανικού που δουλεύει με σχέδια και όργανα μέτρησης προκειμένου να επιτύχει τη σωστή δομή.

Ο Levi Strauss όμως, αποκαλύπτει τις αμφιβολίες για το Δυτικό πολιτισμό όπου στη σύγχρονη εποχή τα αποτελέσματα της συμπεριφοράς του ανθρώπου είναι καταστροφικά τόσο για το περιβάλλον λόγω της επέμβασης πάνω σε αυτό, όσο και για τον ίδιο και προτείνει καινούργια λύση για το ανθρώπινο πρόβλημα, εμπνευσμένη από τους άγριους, από τη μελέτη του πολιτισμού και των αρχών τους, αρχών που προήλθαν από την αναγκαιότητα της λύσης. Έτσι η συνεισφορά του πρωτόγονου επανέρχεται στην τέχνη και την αρχιτεκτονική μέσω μιας αμοιβαίας πνευματικής συνεργασίας μεταξύ φύσεως και ανθρώπου. Κατασκευές που φανερώνουν πόσο βασίζεται ακόμα μέσα τους αμόλυπτη η ευγένεια του πρωτόγονου φυσικού ρυθμού. Ενός ρυθμού που δημιουργεί αρχιτεκτονική και σύμφωνα με τον Άρη Κωνσταντινίδη «αρχιτεκτονική είναι να δίνεις μορφή σε ιδέες που καθορίζονται από πραγματικές ανάγκες».⁵

4. Levi Strauss, *Άγρια Σκέψη*, επιμέλεια Α. Κυριακίδου-Νέστορος, Αθήνα 1977, σελ. 68. Απέναντι στην επιστήμη, ανώτατη μορφή γνώσης για τις δυτικές κοινωνίες, αντιπαράθεται, η «άγρια σκέψη». Ουσιαστικά δεν είναι η σκέψη των άγριων ή μιας ανθρωπότητας σε πρωτόγονη ή αρχαϊκή μορφή αλλά η μη εξημερωμένη και άρα αδιάφορη προς τις επιταγές της αποδοτικότητας σκέψη, εξ ολοκλήρου στραμμένη προς το αισθητό και τις ιδιότητές του. Σ' αυτόν τον τύπο σκέψης χρωστάμε τις μεγάλες «τέχνες του πολιτισμού»: την κεραμική, την υφαντική, τη γεωργία και την εξημέρωση των ζώων, καθώς και την κατεργασία των πάσης φύσεως μετάλλων, ανακαλύψεις και εφευρέσεις που κανείς δεν διανοείται πλέον να αποδώσει σε κάποια συσσώρευση τυχαίων ευρημάτων.

5. Άρης Κωνσταντινίδης, *Για την αρχιτεκτονική*, εκδ. Άγρα, Αθήνα 1987, σελ. 39.

Εικ.1: Αφρικανική καλύβα από ξύλα, καλάμια και λάσπη.

Εικ.2: παρόμοιας κατασκευαστικής δομής, καλύβα στην Κρήτη (εθνική οδός Ηράκλειο-Χανιά)

Οι δύο παραπάνω εικόνες αποδεικνύουν πως σε κάθε τόπο οι άνθρωποι σκέφτονται και ενεργούν με τον ίδιο τρόπο, ανεξάρτητα του ζουν.

“Άγρια σκέψη είναι η ανθρώπινη σκέψη που βρίσκεται σε άγρια κατάσταση και διακρίνεται έτσι από τη σκέψη που καλλιεργήθηκε ή εξημερώθηκε με σκοπό να αποδώσει περισσότερο όπως συμβαίνει στις σύγχρονες κοινωνίες”

Levi Strauss

Εικ.3: Σκίτσο του Ρονβισόνα από το μυθιστόρημα του Ντεφόου, με ενδυμασία και αντικείμενα που κατασκεύασε ο ίδιος.

Εικ.4: Περιφράξη και επανάχρηση μπανιέρας, σε κτίσμα λαϊκής ανώνυμης αρχιτεκτονικής στην Ανάληψη.

Η σημασία του αυθορμητισμού

«Δεν πρέπει να αμφισβητηθεί ότι η ελευθερία πάντοτε μας χαροποιούσε, συνδέεται στο μυαλό μας με τη φυγή από το νόμο, την κατοχή και τις ενοχλητικές υποχρεώσεις. Η απόλυτη ελευθερία».⁶ Μια ελευθερία που κρύβεται μέσα σε κάθε άνθρωπο, θαμμένη εντός του, στο DNA του μεταφερόμενη από γενιά σε γενιά. Μονάχα η παιδική αθωότητα διαθέτει το προνόμιο της απόλυτης ελευθερίας, η οποία με τα χρόνια όμως και το σύγχρονο τρόπο ζωής, χάνεται, και η αυθόρμητη συμπεριφορά περιορίζεται.

Αυθόρμητος είναι αυτός που ενεργεί με δική του παρόρμηση χωρίς να παρακινείται από άλλους, γίνεται χωρίς προηγούμενο σχεδιασμό ή υπολογισμό των αποτελεσμάτων, κατά συνέπεια ο αυθορμητισμός ορίζεται ως η τάση προς την αυτόβουλη χωρίς εξωτερικούς φραγμούς ενέργεια. Αυθορμητισμός παρατηρείται τόσο σε ορισμένες καθημερινές απλές ενέργειες κάθε ανθρώπου αλλά και σε διάφορες μορφές τέχνης, από την τέχνη του λόγου, του θεάτρου και της μουσικής, ως της τέχνη της γλυπτικής, της ζωγραφικής και φυσικά της αρχιτεκτονικής. Ένα επίσημο παράδειγμα αποτελεί, η τέχνη του περιθωρίου η οποία αναφέρεται σε καλλιτεχνικά έργα που δημιουργήθηκαν αυθόρμητα έξω από τα όρια της γνώσης και κοινός αποδεκτής τέχνης, από ανθρώπους που δεν έχουν άμεση σχέση με τους καλλιτεχνικούς κύκλους και περιλαμβάνει έργα ζωγραφικής αλλά και γλυπτικής που θυμίζουν αρχιτεκτονήματα. Μια τέχνη που βγαίνει έτσι έμφυτη και μόνη της από την αμοιβαία κοινωνία και επαφή των ανθρώπων όπως τα φυτά φυτρώνουν από τη γη.⁷

6. Sean Penn, απόσπασμα από το σενάριο της ταινίας «*Into the wild*», USA,

2007

7. Klaus Vrieslander-τζούλιο Κάιμη, *Το σπίτι του Ροδάκη στην Αίγινα*, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 1997, σελ. 32

Τα μαντριά και οι καλύβες που μελετώνται σε αυτή την εργασία αποτελούν μερικά από τα βασικότερα παραδείγματα της αυθόρμητης αρχιτεκτονικής και αυτό γιατί οι 'αρχιτέκτονες' αυτών των κτισμάτων συμμετέχουν σε μια ταχεία αντιμετώπιση των τρεχόντων γεγονότων και προβλημάτων. Οι σκουριασμένες και τσακισμένες από τη χρήση λαμαρίνες, η ξυλεία, οι ακανόνιστου σχήματος πέτρες και οι φθαρμένες πλαστικές επιφάνειες που δημιουργούν και ντύνουν αυτά τα καταλύματα, τα μεταμορφώνουν σε μια ιδιαίτερου κάλους οικοδόμηση που τη χαρακτηρίζει η 'νεότητα'. «Ένα είδος εφηβικής ασωτίας υπάρχει στην πρωτόγονη αυτή οικοδόμηση, όπου υλικά σπαταλούνται ασυλλόγιστα χωρίς μέτρο και μας κάνει να πιστεύουμε στο ενδεχόμενο μιας αρχιτεκτονικής χωρίς ευθύνες, χωρίς το βραχνά της αντοχής και των λειτουργικών επιδόσεων».⁸

Πρόκειται για το είδος αρχιτεκτονικής το οποίο αντιτίθεται στην τεχνική ορθότητα, δεν υποχωρεί στους σχεδιαστικούς ψυχαναγκασμούς και γελοιοποιεί την ευπρέπεια των «καλών» υλικών που η επίσημη αρχιτεκτονική τέχνη επιβάλλει. Αρχιτεκτονική μπορεί να γίνει με όλα τα υλικά, αρκεί να γίνει η σωστή μεταχείριση τους, δηλαδή σύμφωνα με τις στατικές και μορφολογικές ιδιότητες τους. «Σε περιοχές που δεν μπορούμε να βρούμε παρά μονάχα πέτρα, την πέτρα του τόπου, θα χτίσουμε με πέτρα. Και θα δημιουργήσουμε αρχιτεκτονική όπως θα κάναμε με οποιοδήποτε άλλο υλικό, σίδηρο, μπετόν, ξύλο, που θα βρίσκαμε σε άλλη περιοχή. Γιατί το κυρίαρχο είναι το πνεύμα της κατασκευής και η πλαστική μας προδιάθεση και όχι η έξω από τον κάθε τόπο κατασκευαστική ιδιοτροπία».⁹

8. Κώστας Μανωλίδης, πηγή: edafologion.blogspot.com.

9. Άρης Κωνσταντινίδης, *Για την αρχιτεκτονική*, εκδ. Άγρα, Αθήνα 1987, σελ. 164.

Η χρήση ξυλείας, ακατέργαστης ή μη, όπου η μορφή του τοπίου το επιβάλλει, συμβάλλει με τη σειρά της στο «δέσιμο» του συνόλου και την ενσωμάτωση των κατασκευών στην ιδιαίτερη ταυτότητα της περιοχής, καθώς πρόκειται για ένα υλικό ευκολοσυνδύαστο, αλλά και σχεδόν απαραίτητο για τη διαμόρφωση του σκελετού.

Ο ζαρωμένος χάλυβας και η λαμαρίνα είναι πιθανώς τα πιο εικονικά και ευρέως διαδεδομένα, όλων των οικοδομικών υλικών που χρησιμοποιούνται στις αυθόρμητες κατασκευές. Σήμερα η λαμαρίνα χαίρει τόσο μεγάλης υπόληψης, ώστε αντικαθιστά σχεδόν εξολοκλήρου το χόρτο, τα καλάμια και τα κεραμίδια τους παραδοσιακούς δηλαδή τρόπους στέγασης και επικάλυψης. Πρόκειται παρόλα αυτά για ένα ευπροσάρμοστο προϊόν δεδομένου ότι είναι ισχυρό, υδατοστεγές, εύκολο να κοπεί και προ πάντων φτηνό. Έχει γίνει έμβλημα της οικοδομικής ευτέλειας, διαθέτοντας μια άγρια χάρη η οποία προέρχεται από την ίδια της την καταστροφή που είναι ανάλογη με την οξείδωση και τα σημάδια που οφείλονται σε εξωτερικές δράσεις.

Τέλος η χρήση πλαστικών επιφανειών για επικάλυψη και αντικειμένων σε νέα χρήση επιβεβαιώνουν πως πρόκειται για ζήτημα επιβίωσης και όχι αισθητικής, όμως μέσα από την ίδια τους την τραχύτητα ξεπροβάλλει μια διαφορετική γοητεία.

Ένας διόλου ευκαταφρόνητος παράγοντας, είναι το χρώμα των κατασκευών. Το χρώμα στην αρχιτεκτονική δεν είναι απλά ένα διακοσμητικό επικάθημα, καθώς στον ελληνικό τόπο η τέχνη αυτή ήταν πάντοτε έγχρωμη. «Γιατί η αρχιτεκτονική δουλεύεται και με το χρώμα. Όπως δουλεύεται και με το κάθε φυσικό ή τεχνητό υλικό που αφήνεται στη φυσική του κατάσταση και την ιδιομορφία της υφής του, για να ‘αναπνέει’ κανονικά και ανεμπόδιστα».¹⁰

10. Άρης Κωνσταντινίδης, *Για την αρχιτεκτονική*, εκδ. Άγρα, Αθήνα 1987, σελ. 136.

Πάνω: Σκηνή από την ταινία "Into the wild", στο βουνό της Σωτηρίας.

Η αυθόρμητη αυτή έκφραση τέχνης βρίσκεται σε ένα λόφο βόρεια της Καλιφόρνιας. Επί 36 χρόνια ο Leonard Knight συνέλλεγε με πάθος αντικείμενα που κανείς δε χρησιμοποιούσε καταφέροντας να δημιουργήσει ένα εντυπωσιακό έργο που αναπαριστά όχι μόνο χωρία της βίβλου αλλά και λουλούδια, δέντρα, καταρράκτες και ήλιους, με μοναδικό σκοπό τη διάδοση της ιδέας «ο θεός είναι αγάπη».

The watts towers. Οι πύργοι χτίστηκαν στην περιοχή Watts του Los Angeles από Ιταλούς μετανάστες και η κατασκευή τους διήρκεσε 33 χρόνια, από το 1921 έως 1954. Ο χάλυβδινος σκελετός καλύπτεται με μπετόν και διακοσμείται με κομμάτια κεραμικών και γυαλιού.

Αυθόρμητη παραδοσιακή αρχιτεκτονική στον οικισμό Κάτω Περιβολάκια.

Το σπίτι του Ροδάκη στην Αίγινα. Δείγμα αυθόρμητης αρχιτεκτονικής.

Χωρίς επιτήδευση και με κάποιο είδος πρωτογονισμού, συνθέτει ο ανώνυμος τεχνίτης μορφές, σχήματα και διατάξεις στα υλικά που του προσφέρει ο κάθε τόπος. Είναι όμως θεμιτό σε αυτό το σημείο να γίνει μια διάκριση μεταξύ πρωτόγονου και ανώνυμου-αυθόρμητου κτίσματος. Το πρωτόγονο είναι απομονωμένο και αυτάρκες, αν όχι σε σχέση με άλλους πρωτόγονους πολιτισμούς, τουλάχιστον σε σχέση με μερικούς «υψηλούς» πολιτισμούς. Ο πρωτόγονος επιβιώνει στηριζόμενος μονάχα στον εαυτό του και τις δυνατότητες του. Ενώ αντίθετα οι αγροτικοί πολιτισμοί σήμερα, θα πρέπει να εξετάζονται μέσα στο πλαίσιο των «υψηλών» κοινωνιών και πολιτισμών, καθώς συνυπάρχουν με αυτούς. Τροφοδοτούνται και επηρεάζονται από αυτούς, αλληλοεξαρτώνται και αλληλεπιδρούν μέσα σε ένα πλαίσιο παραγωγής και κατανάλωσης, που η σύγχρονη κοινωνία έχει επιβάλλει.

Τα κτίσματα αυτά που δημιουργούνται μέσω του αυθορμητισμού για την κάλυψη τέτοιων αναγκών είναι ως επί το πλείστον αυθαίρετα, που όμως «νομιμοποιούνται» από τις δυνάμεις της φύσης, την επάρκεια για βοσκή, τις κλιματολογικές συνθήκες και την έννοια της νομαδικότητας. Είναι περίεργο και συνάμα ενδιαφέρον να διαπιστώνει κανείς σε αυτές τις χειροποίητες κατασκευές ένα άλλο ύφος και όχι προκλητικότητα ή χυδαιότητα αρκετών σύγχρονων αρχιτεκτονημάτων που δημιουργούνται αυτόνομα, χωρίς την απαραίτητη «συνομιλία» με το φυσικό περιβάλλον.

Συνοψίζοντας, ένα είναι το συμπέρασμα το οποίο σίγουρα δεν μπορεί να αμφισβητηθεί. Είτε στην περίπτωση του πρωτόγονου και του ανώνυμου, είτε του αγροτικού και του αυθαίρετου κτίσματος ο κατασκευαστικός αυθορμητισμός πλάθει μια συναρπαστική σύνθεση υφών και εντάσεων, μια αναγκαστική συγκατοίκηση

του παλιού με το νέο, του τσακισμένου με το σφριγηλό, της σκιάς με το φως που τα κάνει να στέκονται στο τοπίο με αγέρωχη υπερηφάνεια, σχεδόν ειρωνικά απέναντι σε λόγια αρχιτεκτονικά έργα, καθρεπτίζοντας το πνεύμα της εκάστοτε εποχής, τα ήθη και έθιμα, την κοινωνική ζωή και τις ψυχικές και συναισθηματικές ρίζες του κάθε ανθρώπου δημιουργού.

Τύποι και Μορφές.

Η περίπτωση του νομού Λασιθίου, από την Ιεράπετρα έως το Γούδουρα.

Οι παραλλαγές των καλυβών που συναντώνται στην περιοχή ποικίλλουν, γιατί οι τύποι διαφοροποιούνται με μικρές αλλαγές κάθε φορά, δείχνοντας πάντα όμως το θαύμα της απλότητας, την πρωτόγονη επαφή της φύσης και των ανθρώπων και την εφευρετικότητα-ευστροφία-ευφυΐα των ιδιοκτητών τους, που δίνει λύσει σε πολύπλοκα προβλήματα. Παρότι πρόκειται για κατασκευές πρόχειρες και εφήμερες η μελέτη τους οδηγεί στο συμπέρασμα ότι μπορεί κανείς να ανεύρει σε αυτές όλα τα χαρακτηριστικά και τις ιδιότητες ενός αρχιτεκτονικού έργου. Η κατανόηση αυτών των ταπεινών έργων, της φόρμας ενός αγροτικού κτηρίου, μέσω της γραφικής και φωτογραφικής αναπαράστασης, μας βοηθά να αρχίσουμε να καταλαβαίνουμε και να αναδεικνύουμε τις αξίες μιας εποχής και όχι μόνο, πριν οριστικά χαθούν τα ίχνη που απέμειναν.¹¹ Αναζητάμε λοιπόν τον τύπο που θα μπορούσαν να κατηγοριοποιήσουν τα κτίσματα ανάλογα με τους χώρους που τα συνθέτουν αλλά και την αρχιτεκτονική τους διάρθρωση.

Ξεκινώντας θα ήταν θεμιτό να δοθούν οι ορισμοί των εννοιών του τύπου- η βασική ιδέα και αρχή ενός πράγματος, και της μορφής το τελικό δηλαδή προϊόν ώστε να γίνει περισσότερο κατανοητή η προσπάθεια κατάταξης των καλυβών που παρουσιάστηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο, σε αυτές. Ως τυπολογία ορίζεται ως η μελέτη των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των φαινομένων, καταστάσεων ή πραγμάτων. Μπορεί κατά τον απλούστερο τρόπο ο τύπος να ορισθεί ως η έννοια που περιγράφει αντικείμενα

παρόμοιας μορφής. «Βασίζεται κατά κύριο λόγο στη δυνατότητα ομαδοποίησης αντικειμένων με βάση συγκεκριμένες εγγενείς δομικές ομοιότητες».¹² Μορφολογία είναι η μελέτη της εξωτερικής μορφής κάθε κατασκευής. Πρόκειται για τη μορφή που θα πάρει το κτίσμα σε άμεση σχέση με το κλίμα και το περιβάλλον στο οποίο βρίσκεται αλλά και με τις ανάγκες και τις συνήθειες των ενοίκων. Οι έννοιες του τύπου και της μορφής ανέκαθεν απασχολούσαν τους αρχιτέκτονες κάθε εποχής, βρίσκοντας τόσο εναντίους όπως συνέβαινε κατά την διάρκεια του μοντερνισμού, όσο και θερμούς υποστηρικτές όπως για παράδειγμα τον Γάλλο αρχαιολόγο και θεωρητικό της αρχιτεκτονικής, Quatremere de Quincy που από τον 17ο αιώνα υποστήριζε πως ο τύπος μεταφέρει υπολείμματα της εμπειρίας των μορφών που έχουν ήδη πραγματοποιηθεί λέγοντας χαρακτηριστικά πως «ο όρος τύπος δεν παρουσιάζει τόσο πολύ την εικόνα ενός αντικειμένου προς ακριβή αντιγραφή ή μίμηση, όσο την ιδέα ενός στοιχείου που αφ' εαυτού θα έπρεπε να υπηρετήσει ως κανών του προτύπου».¹³

Είναι νόμιμο να αποδεχτούμε το ζήτημα της τυπολογίας ως συνάρτηση τόσο της ιστορικής διαδικασίας της αρχιτεκτονικής, όσο και των διαδικασιών σκέψης και εργασίας. Η αρχιτεκτονική γεννήθηκε στον κάθε τόπο για να στεγάζει, να καλύπτει, να βρει ένα σκελετό που θα μπορεί να στηρίζει μια στέγη σε ένα ορισμένο ύψος ώστε να μπορεί να προστατέψει τους ανθρώπους από τις εξωτερικές συνθήκες. Αυτά τα έργα αναπτύσσονται και εξελίσσονται στο χρόνο όσο υπάρχει ανθρώπινο περιεχόμενο που να τα συντηρεί. Από την πιο πρωτόγονη επινοήση για την προστασία από τον άνεμο, τον ανεμοφράκτη και τη δημιουργία της πρώτης καλύβας έως τις σύγχρονες κατασκευές η αρχιτεκτονική

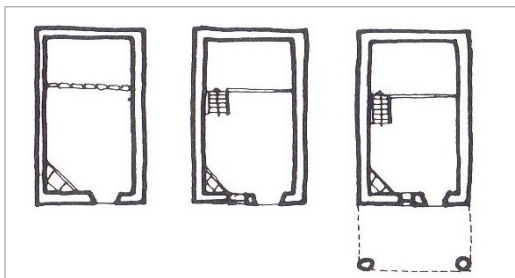
11. Νίκος Σηφουνάκης, *Μια άγνωστη αρχιτεκτονική, οι μάντρες στη Λήμνο και στα άλλα νησιά του βορειοανατολικού Αιγαίου*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1993, σελ. 27

12. Rafael Moneo, *Περί Τυπολογίας*, Πάτρα 2003, μετάφραση Γ. Πανέτσος.

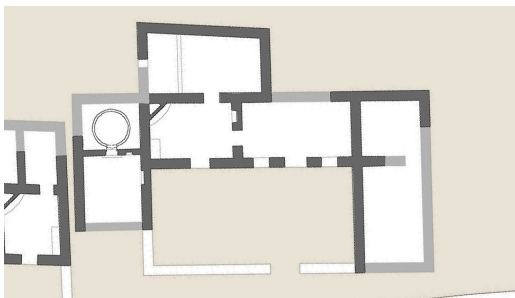
13. Antony Vidler, *Η τρίτη τυπολογία*, Πάτρα 2003, μετάφραση Γ. Πανέτσος.

Καλύβες επί της εθνικής οδού Ηράκλειο-Χανιά. Τα ανώνυμα διαφέρουν σε μεγάλο βαθμό από τα σύγχρονα κτίσματα που συνήθως σχεδιάζονται από κάποιο ειδικό και βασίζονται στην εξελιγμένη τεχνολογία και σε περίπλοκους τεχνικούς υπολογισμούς. Η εμπειρική τεχνογνωσία προσπαθεί να επιλύσει συγκεκριμένα προβλήματα και όχι καλλιτεχνικές ανησυχίες.

Κατόψεις παραδοσιακών κατοικιών στην Κρήτη.
Πηγή εικ.: Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική, τόμος 3

Κάτοψη παραδοσιακής κατοικίας στον οικισμό Επάνω Περιβολάκια.

θεωρείτο ως ένα είδος τέχνης όπου στοιχεία πρέπει να συνδυαστούν μεταξύ τους με τον κατάλληλο τρόπο αφήνοντας ωραία και σαφή ίχνη πάνω στο έδαφος, ευδιάκριτες χαράξεις που εντάσσονται με ευαισθησία στην ιδιομορφία του τόπου.

Το θέμα της κατασκευής της κατοικίας στην Ελλάδα ξεκινάει από την αρχαιότητα και εξελισσόταν διαχρονικά σύμφωνα με τις εκάστοτε ανάγκες και την επιρροή από άλλους πιο ανεπτυγμένους πολιτισμούς. Στην Κρήτη, η οικιστική της ιστορία αρχίζει από την νεολιθική εποχή (6000-2800 π. Χ.) και περνώντας διαδοχικά από την Βυζαντινή περίοδο στην Βενετοκρατία και στην Τουρκοκρατία καταλήγει στο σήμερα όπου διατηρείται ο ίδιος χαρακτηριστικός τύπος σπιτιού με ελάχιστες μόνο παραλλαγές.

Αγροτικά σπίτια με ορθογώνια στην πλειοψηφία τους κάτοψη, επίπεδη στέγη, ελάχιστα ανοίγματα και ξύλινο εσωτερικά σκελετό ο οποίος επενδύεται με πέτρες και ξύλα, ενσωματώνονται άψογα στο ορεινό και βραχώδες τοπίο του μεγάλου νησιού. Εκτός από τα προαναφερθέντα αγροτόσπιτα, ιδιαίτερη ανάπτυξη τα τελευταία χρόνια στην Κρήτη παρουσιάζει και μια άλλη ιδιόμορφη και εφήμερη κατασκευή, αυτή των θερμοκηπίων. Για να προσεγγίσουμε τη δομική λογική των ανώνυμων κτισμάτων που καθορίζει τις μορφολογικές και κατασκευαστικές ιδιαιτερότητες πρέπει να κατανοήσουμε ότι πρόκειται κατά κανόνα για εμπειρικές κατασκευές που εξελίσσονται αργά, με διαδοχικές βελτιώσεις, επαναλαμβάνοντας ορισμένα αρχέτυπα. Μέσα από γρήγορες αποτυπώσεις, βλέπουμε πως τα κτίσματα αυτά, τα ανοιχτά υπόστεγα και οι αυλές, που με πάθος μελέτησε ο Άρης Κωνσταντινίδης, παρόλη την απλότητά τους, συμμετέχουν σε μια παράξενη πλοκή του χώρου, του οποίου η οργάνωση γίνεται με βάση τη ζωή, τις συνήθειες, την εκτροφή, το άρμεγμα, τη σφαγή ή την προστασία των ζώων, την αποθήκευση τροφών

και αντικειμένων. Η κάτοψή τους συνήθως είναι μονόχωρη, όμως σύμφωνα με τις ανάγκες των ιδιοκτητών και την οικονομική τους φυσικά άνεση, υπάρχει η δυνατότητα επέκτασης. Με τη λογική αυτή προστίθενται δωμάτια στο βάθος ή στα πλάγια των κατασκευών και ποτέ σε ύψος, διαμορφώνοντας έτσι πλατυμέτωπες όψεις. Η επέκταση αυτή πραγματοποιείται με παράλληλη επέκταση του φέρων οργανισμού, προσθήκη νέων φερόντων στοιχείων αλλά και φερόμενων δομικών υλικών που στηρίζουν και επενδύουν την κατασκευή. Το σπουδαιότερο ρόλο όλων, τον έχει ο σκελετός όπου τα οριζόντια στοιχεία, που στην προκειμένη περίπτωση είναι τα ξύλινα δοκάρια, γεφυρώνουν τα ανοίγματα και συγκεντρώνουν τα φορτία, ενώ τα κατακόρυφα μεταφέρουν τα φορτία αυτά στο έδαφος. Ο συνδυασμός τους εξασφαλίζει το πάγωμα των στοιχείων δημιουργώντας ένα δεδομένο πλαίσιο. Η στέγαση είναι συνήθως επίπεδη παραπέμποντας στη λογική του δώματος της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής, με ελάχιστη κλίση μόνο για την αποβολή των ομβρίων. Αποτελείται από επάλληλες στρώσεις υλικών όπως ξύλα και κεραμίδια παλιότερα και επανάχρηση φύλλων λαμαρίνας σήμερα, τα οποία απλά ακουμπούν πάνω στις κατασκευές και σταθεροποιούνται κάτω από το βάρος πετρών και άλλων βαριών αντικειμένων. Τα κουφώματα αν και εφόσον υπάρχουν, κατασκευάζονται από ξύλο και είναι καρφωτά ή περαστά. Οι πόρτες στηρίζονται σε μεντεσέδες για το κρέμασμα των φύλλων ενώ υπάρχουν περιπτώσεις που είναι συρόμενες. Ιδιαίτερα συχνή είναι η χρήση κουφωμάτων από παλαιότερες κατασκευές. Τέλος η σύνθεση της κατασκευής ολοκληρώνεται με την αυλή, έναν απλά περιφραγμένο χώρο με υλικά εξ' ολοκλήρου από δεύτερη χρήση που βρίσκει πρακτική κατά βάση στην περίπτωση των κτηνοτρόφων. Σπάνια είναι τα περιττά στοιχεία, και τα λίγα διακοσμητικά που συναντώνται είναι περισσότερο

«έναν εκφραστικός διάκοσμος των κατασκευαστικών μελών» τα οποία σε συνδυασμό με την ποικιλομορφία των υλικών και των χρωμάτων κάνουν τις προσωρινές και παράδοξες παράγκες να φαντάζουν πολυτελείς παρά τις απλότητά τους.

Κατά συνέπεια η γέννηση ενός τύπου εξαρτάται από την ύπαρξη μιας σειράς κατασκευών που συμπερίζονται μια εμφανή αναλογία μορφής και λειτουργίας. Στη διαδικασία σύγκρισης των μορφών για τον καθορισμό του τύπου, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε κτηρίου καταργούνται και παραμένουν μόνο εκείνα που είναι κοινά σε κάθε μεμονωμένο στοιχείο της ακολουθίας. Έτσι σε περαιτέρω ανάλυση θα μπορούσαμε να κατατάξουμε τους τύπους των αρχιτεκτονικών μορφών στο νοτιοανατολικό άκρο του νησιού στις παρακάτω κατηγορίες, με βάση:

1. Τη συνδιαλλαγή των κατασκευών με το φυσικό υπόβαθρό τους.
2. Τα δομικά υλικά.
3. Τη διάρθρωση των χώρων.

Σύμφωνα με τις κατηγορίες που διαμορφώθηκαν, κάποιες κατασκευές λόγω των χαρακτηριστικών τους είναι πιθανό να ανήκουν σε περισσότερες από μια.

Όλες αυτές οι κατασκευές, ξεχασμένες ή όχι στις μέρες μας, με πολλές διαφορές και διαφορετική μορφολογία, αποτελούν μια ιδιαίτερη ιστορική παρουσία και μεταφέρουν αξίες άτυπης πολιτιστικής κληρονομιάς.

1. Με βάση τη συνδιαλλαγή των κατασκευών με το φυσικό υπόβαθρό τους.

Ορισμένα κτίσματα μοιάζουν να αγκαλιάζονται με το έδαφος, κάποια άλλα αναδύονται ελεύθερα και σε άλλα πάλι συναντάμε μια ισορροπία πλήρη νοήματος. Στην κατηγορία αυτή παραθέτονται παραδείγματα των καλυβών με σκοπό να αναδειχτεί η σχέση τους με τον περιβάλλοντα χώρο και τα φυσικά πράγματα και αν η ένταξη αυτή είναι επιτυχής ή όχι. Η περίπτωση της σπηλιάς κατατάσσεται στην ίδια κατηγορία, αφού αποτελεί ένα αρχετυπικό φυσικό στοιχείο, το οποίο όμως δημιουργεί εσωτερικό χώρο.

Είναι η συνύπαρξη τους αρμονική, σουρεαλιστική ή ειρωνική; Αν πρόκειται δηλαδή για ένα «αυτοματισμό ψυχικό, καθαρό, με τον οποίο προτίθεται κανείς να εκφράσει είτε προφορικά, είτε γραπτά, είτε με οποιοδήποτε άλλο τρόπο (στην προκειμένη περίπτωση με την αρχιτεκτονική), την πραγματική λειτουργία της σκέψης, με την απουσία κάθε ελέγχου από τη λογική και κάθε ηθικού ή αισθητικού προβληματισμού» όπως προσδιορίζει τον σουρεαλισμό ο Γάλλος λογοτέχνης Andre Breton στο ομώνυμο μανιφέστο του 1924 ή όχι.

1.

*Επιμήκεις
κατασκευή από
λιθοδομή στην
Ανάληψη*

Η κατασκευή γεννιέται από το εδαφικό υπόβαθρο. Τα υλικά δόμησης προέρχονται από το ίδιο σημείο και η επιμήκεις διάρθρωση των χώρων ταντίζεται απόλυτα με το φυσικό περιβάλλον στο οποίο εντάσσεται.

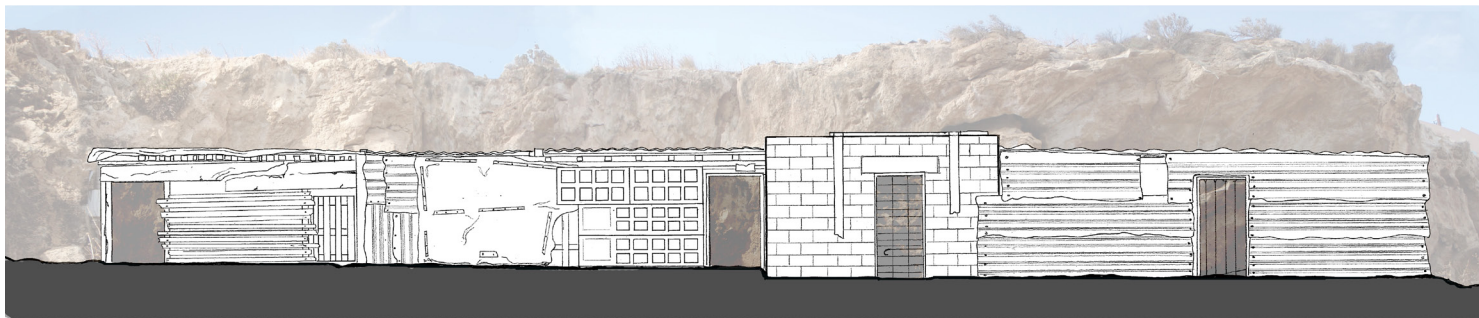

2.

Αποθηκευτικοί
χώροι και χώροι
φύλαξης οικόσιτων
ζώων στην παραλία
Στάουσα.

Είναι η πλοκή των υλικών, η παλαιότητα και ο τρόπος που μοιάζει να κρατιέται από τα βράχια, που ασυναίσθητα εντυπωσιάζει. Μοιάζει να βυθίζεται στη γη καθώς φολιάζει σε ένα γύρισμα του εδαφικού ανάγλυφου. Πρόκειται για μια αρμονική συνύπαρξη και συνεργασία μεταξύ του αναγλύφου και της κατασκευής.

3.

Ορθογώνια
μονόχωρη αποθήκη.
Πιλαλήματα.

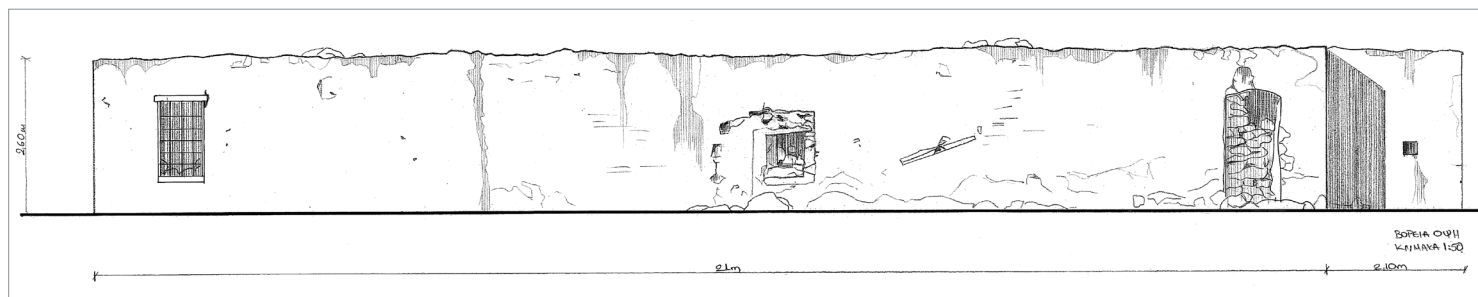
Μικρή αποθήκη ανάμεσα σε ελαιώνες στα Πιλαλήματα Μακρύ Γιαλού. Το μικρό μέγεθος και η κατακόρυφη τοποθέτηση των καλαμιών που σχηματίζουν τον τοίχο πλήρωσης δίνουν την ίδια αίσθηση με την βλάστηση της περιοχής.

4.

*Πετρόχτιστο
οίκημα στο Καλό
Νερό.*

Χτισμένο σε ανοιχτό και επίπεδο χώρο και φόντο τα όρη της Ζάκρου, η μοναχική ύπαρξή του μοιάζει ειρωνική. Νομιμοποιείται όμως από τα υλικά και τη φθορά της όψης του που το εντάσσουν στον τόπο.

5.

*Σπηλιά στο Καλό
Νερό.*

Περίφραξη από τελάρια, ξύλα και σύρμα τοποθετείται στην είσοδο σπηλιάς που δημιουργείται από το ανάγλυφο του εδάφους, δημιουργώντας υπόστεγο χώρο για τα ζώα. Η επέμβαση είναι διακριτική και η συνομιλία του υφιστάμενου-μόνιμου στοιχείου με την εφήμερη προσθήκη φαίνεται να λειτουργεί.

6.

Ξερολιθιά σε
σπηλιά πλεισίον της
Μονής Καψά.

Μια μικρή ξερολιθιά διαχωρίζει το εσωτερικό της σπηλιάς. Η επέμβαση του ανθρώπου περιορίζεται στο ελάχιστο αφήνοντας το περιβάλλον φυσικό.

7.

Μαντρί και
βοηθητικοί χώροι
στο Καλό Νερό.

Η κατασκευή διαθέτει ξύλινο φέροντα οργανισμό και η επικάλυψη γίνεται με πλαστική ταπετσαρία λευκού χρώματος. Σε αυτή την περίπτωση η συνομιλία με τον περιβάλλοντα χώρο δεν είναι επιτυχημένη.

2. Με βάση τα δομικά υλικά.

Το υλικό και το χρώμα μπορούν να συμβάλλουν αποφασιστικά στο χαρακτήρα και την ταυτότητα των κτισμάτων. Η πέτρα και το ξύλο αποτελούν διαφορετικές παρουσίες που εκφράζουν τον τρόπο με τον οποίο τα κτίσματα βρίσκονται πάνω στη γη. Τα πιο παλιά από τα κτίσματα είναι διαμορφωμένα αποκλειστικά από υλικά της περιοχής, αποσπασμένα από το βραχώδες υπέδαφος της. Τα νεότερα κτίσματα ολοκληρώνονται με τη βοήθεια πιο σύγχρονων υλικών, που συνδυάζονται ανάλογα με τις ανάγκες. Έτσι οι κατηγορίες διαχωρίζονται στις Πέτρινες και στις Σύμμεικτες κατασκευές.

Η δεύτερη κατηγορία αναφέρεται κυρίως στη μεταφορά του υλικού σε ανώτερη ή προηγούμενη φάση σε σχέση με την τυπική ιεραρχία που ακολουθείται στην πλειονοψηφία των αρχιτεκτονημάτων. Έτσι υλικά που κατείχαν δευτερεύουσα θέση στην κατασκευή μετατρέπονται σε πρωτεύοντα στοιχεία του φέρων οργανισμού. Πάνελ ξύλινα ή μεταλλικά σχηματίζουν τοίχους πλήρωσης και δεν τους επικαλύπτουν όπως άλλοτε, ενώ κουφώματα και πατζούρια είτε επαναχρησιμοποιούνται αυτούσια για την πλήρωση των ανοιγμάτων είτε σχηματίζουν τους τοίχους των κατασκευών. Τέλος το επίχρισμα αντικαθίσταται από το φθινό και άφθονο στην περιοχή λόγω των θερμοκηπίων, ναύλον.

- **Τα Πέτρινα**
- **Σύμμεικτα** : (ξύλο, τσίγκος, πλαστικό)

φερόμενα υλικά μετατρέπονται σε φέροντα.

Υλικά επικάλυψης τοίχων και κουφώματα σε τοίχους πλήρωσης

1. Τα πέτρινα

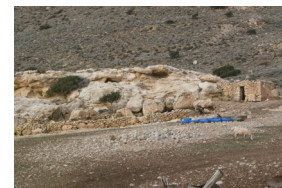
*Πετρόχτιστο
οίκημα στο
Καλό Νερό.*

Η τοιχοποιία αποτελείται από λιθοδομή και καλύπτεται με επίχρισμα, ενώ πλέον στεγάζει οικόσιτα ζώα. Η σύνθεση ολοκληρώνεται με μια επιπλέον κλαδόπλεκτη περιφράξη στη νότια μεριά.

2. Τα πέτρινα

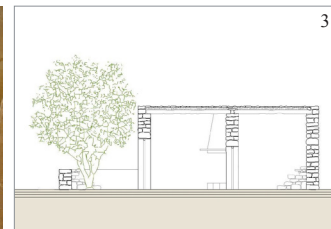
*Επιμήκεις
κατασκευή
από λιθοδομή
στην Ανάληψη*

Η λιθοδομή πραγματοποιείται με ακατέργαστες πέτρες από το ευρύτερο περιβάλλον. Οι χώροι είναι κατασκευασμένοι κατά ανάγκη και με κύριο στοιχείο το σύμπλεγμα βράχων πάνω στο οποίο στηρίζεται.

3. Τα πέτρινα

*Παραδοσιακοί
οικισμοί
Πέζουλας(1),
Κάτω(2)
και Επάνω
Περιβολάκια(3)*

4. Σύμμεικτα

*Βοηθητικός
χώρος
θερμοκηπίου
στην Ιεράπετρα*

Το κτίσμα αποτελεί προέκταση του υπάρχοντος θερμοκηπίου, όπως και ο ξύλινος σκελετός του. Η στέγαση γίνεται από νάilon ενώ οι εξωτερικοί τοίχοι αποτελούνται από φύλλα αυλακωτής λαμαρίνας και ξύλινες πλάκες.

5. Σύμμεικτα

*Βοηθητικός
χώρος
θερμοκηπίου
στον Άγιο
Παντελεήμονα*

Προέκταση του θερμοκηπίου κατασκευασμένη εξολοκλήρου από νάilon και ξύλο.

6. Σύμμεικτα

*Κοτέτσι στο
Γούδουρα*

Μικρός τετράγωνος χώρος κατασκευασμένου του οποίου οι τοίχοι πλήρωσης σχηματίζονται από μικρές σανίδες ξύλων που επικαλύπτονται από πλαστική ταπετσαρία.

7. Σύμμεικτα

*Εφήμερη
κατοικία
στον Άγιο
Παντελεήμονα*

Ξύλινος σκελετός αποτελούμενος από υποστυλώματα και δοκάρια υποστηρίζει την μικρή καλύβα που λειτούργει ως πρόχειρη κατοικία. Οι τοίχοι και η οροφή είναι κατασκευασμένοι από τραπεζοειδή λαμαρίνα ένα υλικό που χρησιμοποιείται συνήθως σε εφήμερες κατασκευές και πρόχειρες στεγάσεις χώρων και όχι σε κατοικίες.

8. Σύμμεικτα

*Αποθηκευτικός
χώρος στον Άγιο
Παντελεήμονα*

Ξύλινος εσωτερικά σκελετός όπου οι τοίχοι διαμορφώνονται από πλαστική μεμβράνη ενώ ξύλινα κουφώματα δίνουν όψη κατοικίας. Η επιστέγαση πραγματοποιείται με μια στρώση αυλακωτής λαμαρίνας.

9. Σύμμεικτα

*Μαντρί, χώρος
φύλαξης οικόσιτων
ζώων και αποθήκες
στα Πιλαλήματα
Μακρύ Γιαλού*

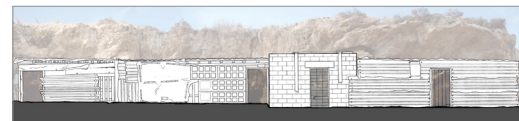

Η στέγαση των ζώων απαιτήσε τη δημιουργία του επίμηκες χώρου του οποίου οι τοίχοι που λειτουργούν περισσότερο ως περίφραξη, αποτελούνται από φαρδιές ξύλινες πλάκες και τελάρα καθώς επίσης έχουν επαναχρησιμοποιηθεί πολλά οικιακά και μη, σιδερένια αντικείμενα. Για την επιστέγαση έχει χρησιμοποιηθεί κεραμιδοειδής λαμαρίνα.

10. Σύμμεικτα

*Αποθηκευτικοί
χώροι και χώροι
φύλαξης οικόσιτων
ζώων στην παραλία
Στάουσα*

Οι αποθηκευτικοί χώροι στην παραλία της Στάουσας διαμορφώνουν ένα επιμήκες συγκρότημα σχεδόν αποκλειστικά με χρήση αντικειμένων και υλικών από παλαιότερες κατασκευές, τόσο στην εσωτερική διαμόρφωση όσο και στους εξωτερικούς τοίχους. Ξύλα, τελάρα, κουφώματα και φυλλά λαμαρίνας αποτελούν σχηματίζουν την εικοσάμετρη ανατολική πρόσοψη.

3. Με βάση τη διάρθρωση των χώρων.

«Το βασικότερο γνώρισμα του ανθρωπογενούς τύπου είναι ο περικλειστος χώρος, και ο χαρακτήρας του καθώς και οι χωρικές του ιδιότητες καθορίζονται από το πώς περικλείεται. Δηλαδή αυτό το κλείσιμο μπορεί να είναι περισσότερο ή λιγότερο πλήρες, μπορεί να υπάρχουν ανοίγματα και ενδείξεις κατεύθυνσης, ενώ η χωρητικότητα μπορεί να ποικίλει ανάλογα».¹⁴ Περικλειστος χώρος βασικά σημαίνει μια δεδομένη περιοχή που διαχωρίζεται από τον περίγυρο μέσω ενός κτιστού ορίου. Μπορεί να έχει αυστηρή (πυκνό και συνεχές όριο) ή πιο χαλαρή μορφή. Τα όρια είναι λοιπόν που καθορίζουν το βαθμό κλειστότητας, και από αυτά εξαρτάται αν ο ανθρωπογενής χώρος είναι κτίσμα με ύπαρξη τοίχων και οροφής ή απλή περίφραξη.

Στην περίπτωση που το όριο δημιουργεί κτίσμα υπάρχει πάντα, με βάση την αρχή της επαλληλίας, η δυνατότητα επέκτασης και προσθήκης νέων χώρων.

Με βάση τα παραπάνω η συνολική διαμόρφωση χωρίζεται στις ακόλουθες κατηγορίες:

- **Μονόχωρα ή με περισσότερες διαιρέσεις σε επάλληλη τοποθέτηση.**
 - **Περίκλειστος χώρος με απουσία κτιρίου.**
 - **Κτίσμα-κατάλυμα με ύπαρξη περίφραξης (αυλή)**

14. Christian Norberg-Schulz, *Genius Loci, το πνεύμα του τόπου*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Ε.Μ.Π., Αθήνα 2009, σελ. 67.

Μονόχωρα ή με περισσότερες διαιρέσεις σε επάλληλη τοποθέτηση

1.

*Αποθηκευτικός
χώρος στον Άγιο
Παντελεήμονα*

2.

*Ορθογώνια
μονόχωρη
αποθήκη.
Πιλαλίσματα.*

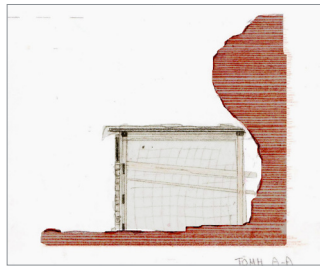
3.

*Κοτέτσι στο
Γούδουρα*

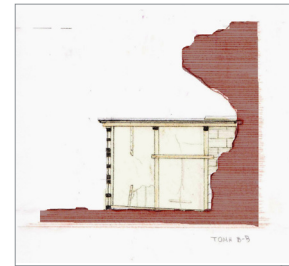

Μονόχωρα ή με περισσότερες διαίρεσεις σε επάλληλη τοποθέτηση
4.

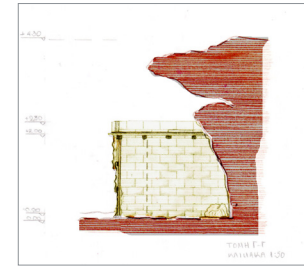
Αποθηκευτικοί
χώροι και χώροι
φύλαξης οικόσιτων
ζώων στην παραλία
Στάουσα

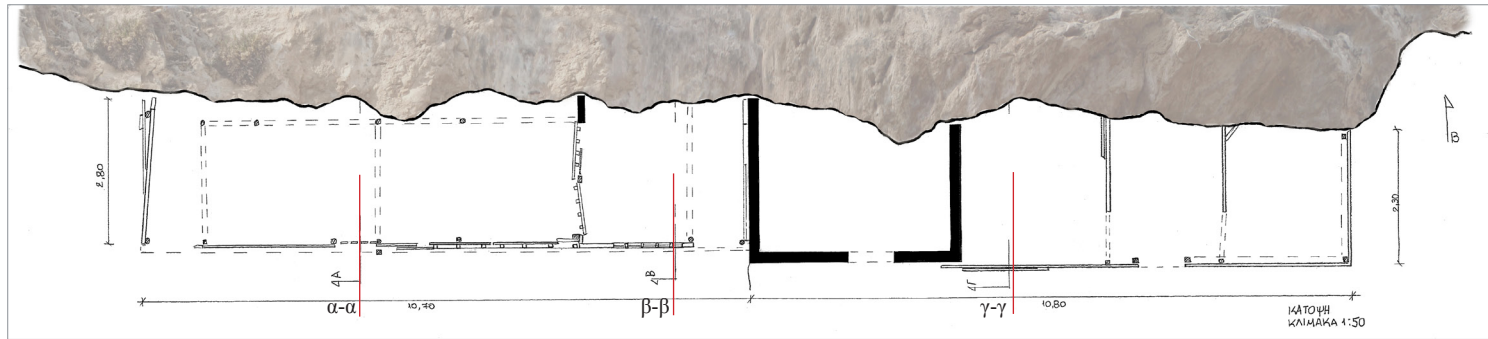
τομή α-α

τομή β-β

τομή γ-γ

κάτοψη

Η κατασκευή χωρίζεται σε 4 διαμερίσματα ενώ ο σκελετός διαιρεί το σύνολο σε 7 επιμέρους επάλληλα τμήματα όπως φαίνεται και απο την κάτοψη.

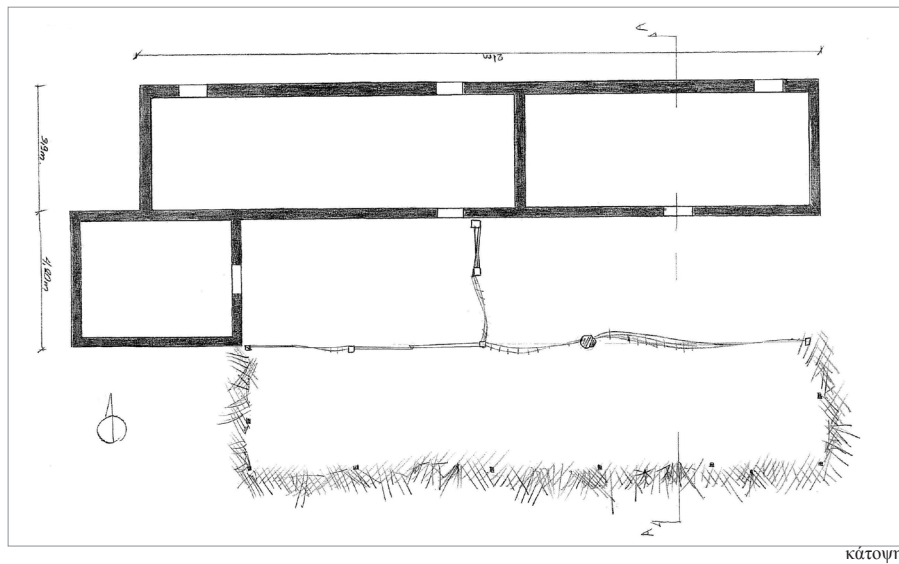
Μονόχωρα ή με περισσότερες διαιρέσεις σε επάλληλη τοποθέτηση

5.

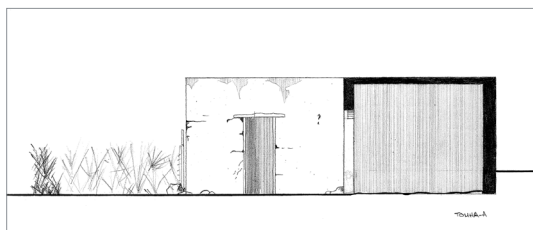
*Πετρόχτιστο
οίκημα στο
Καλό Νερό.*

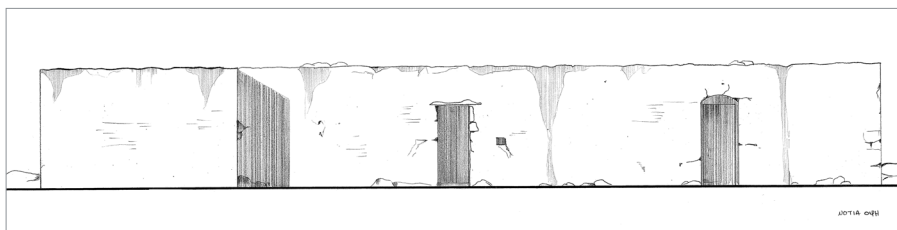
Το πετρόχτιστο λαϊκό αρχιτεκτόνημα αποτελείται από δύο βασικούς ορθογώνιους και επάλληλα τοποθετημένους χώρους, όμοιων περίπου διαστάσεων και ένα μικρότερο σχεδόν τετράγωνο χώρο στην άκρη της σύνθεσης. Τα υφιστάμενα δωμάτια, με τους δύο νέους περιφραγμένους χώρους διαμορφώνουν τρεις παράλληλες ζώνες

κάτοψη

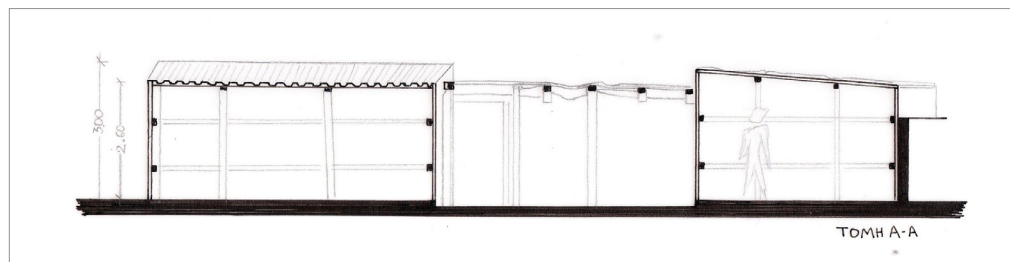
τομή-ανατολική όψη

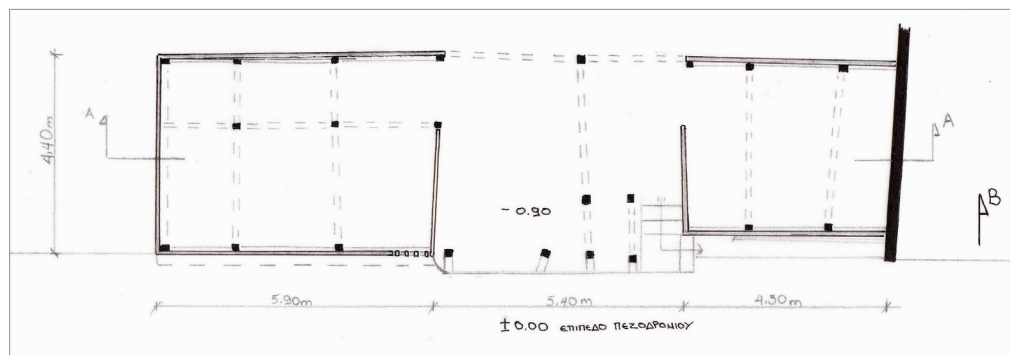
Νότια όψη

Μονόχωρα ή με περισσότερες διαιρέσεις σε επάλληλη τοποθέτηση
6.

*Κατοικία και
βοηθητικός
χώρος
θερμοκηπίου
στην Ιεράπετρα*

τομή

κάτοψη

Περίκλειστος χώρος με απουσία κτηρίου.

1.

*Σπηλιά στο
Καλό Νερό.*

2.

*Σπηλιά και
ξερολιθιά στην
περιοχή Μονής
Καψά.*

3.

*Περίφραξη
χώρου με τη
βοήθεια της
βλάστησης στο
Καλό Νερό.*

4.

*Περίφραξη
χώρου στο
Καλό Νερό.*

Κτίσμα - κατάλυμα με παρουσία περίφραξης (αυλής).

1.

*κατοικία με
πρόσθετη
περίφραξη στο
Καλό Νερό.*

2.

*Μαντρί-κοτέτσι-
αποθηκευτικοί
χώροι στα
Πηλαλήματα.*

3.

*Μαντρί στο
Καλό Νερό.*

4.

*Κοτέτσι στο
Γούδουρα.*

Γ ενότητα

Συνεισφορά στη σύγχρονη αρχιτεκτονική σκέψη

Μια ματιά στο παρόν...Βλέψεις για το μέλλον...

Η σύγχρονη περιβαλλοντική κρίση μπορεί να θεωρηθεί ως αποτέλεσμα των κοινωνικών και οικονομικών εξελίξεων του δυτικού προτύπου που εξαπλώνεται σε όλο τον πλανήτη, με σημεία αιχμής την αγροτική επανάσταση, την αστικοποίηση και τη βιομηχανική επανάσταση. Έτσι παρά τις τοπικές και περιφερειακές ιδιομορφίες που μπορεί να παρουσιάζει η περιβαλλοντική κρίση, αποτελεί σήμερα παγκόσμιο πρόβλημα το οποίο μπορεί να θεωρηθεί ως αποτέλεσμα της γενικότερης οικονομικής πολιτικής και της τεχνολογικής έξαρσης.

Με την πάροδο των χρόνων και καθώς ο άνθρωπος κατάφερε να επιβληθεί στο περιβάλλον του άρχισε να φέρεται εξουσιαστικά ξεχνώντας πως μέσα από αυτό γεννήθηκε και εξελίχθηκε. Άρχισε να χάνει την επαφή του με αυτό και κυριεύθηκε από την ανάγκη για μεγιστοποίηση του πλούτου του. Τυφλωμένος από την ανάγκη του για εξουσία και χρήμα έχει καταφέρει αυτή τη στιγμή να φέρει σε μια δύσκολη θέση το γένος του ανθρώπινου είδους. Οι κλιματικές αλλαγές είναι ήδη ορατές και τα αποτελέσματα της κάθε λογής ρύπανσης παρατηρούνται σε κάθε είδους επιστημονική μέτρηση.

Μερικά από τα περιβαλλοντικά προβλήματα που εμφανίστηκαν από τις σύγχρονες κοινωνίες είναι οι κλιματολογικές μεταβολές, ελάττωση βιοποικιλότητας, αραιώση του στρώματος του Όζοντος, νέφος, λειψυδρία, υποβάθμιση των δασών, χημικοί κίνδυνοι, απειλούμενες παράκτιες περιοχές και άλλα.¹

Τα αδιέξοδα στα οποία μας οδηγεί ο τεχνολογικός πολιτισμός εκμεταλλευόμενος ασύστολα κάθε άλλη μορφή ζωής πληθαίνουν κάθε μέρα ενώ τα τελευταία υπολείμματα μιας άλλου είδους λογικής, αυτής των προγόνων μας-των αγρίων, εξαφανίζονται.²

1. Πηγή διαδικτυακός τόπος: www.ecocrete.gr

2. Levi Strauss, *Άγρια Σκέψη*, επιμέλεια Α. Κυριακίδου-Νέστορος, Αθήνα 1977, σελ. 14-15.

Εικόνα από το ντοκιμαντέρ «Όταν ο κόσμος βυθίζεται» παραγωγής του εξάντα. Σύμφωνα με τις προβλέψεις μέχρι το 2050, οι οικολογικοί πρόσφυγες θα ξεπεράσουν παγκοσμίως τα 250 εκατομμύρια. Επαναφέροντας το πρόβλημα της άμεσης στέγασης τους.

Αριστερά: Εσωτερικό της οινοποιίας Dominus, Herzog and De Meuron η επιδερμίδα του κτηρίου είναι κατασκευασμένη από πέτρες βασάλτη, εγκλωβισμένες σε μεταλλικό πλέγμα και γυαλί απέξω.

Κάτω: λύκειο Albert Campus στη Lyon. παθητικά ηλιακά συστήματα, εξωτερικά σκίαστρα. Πηγή εικόνων: «Βιοκλιματικός σχεδιασμός», περιβάλλον και βιωσιμότητα», Ανδρεάδακη Ελένη

Πάνελ φωτοβολταϊκών συστημάτων στην Ανάλιψη νομού Λασιθίου.

Παρουσιάζεται λοιπόν επιτακτική η ανάγκη, να αλλάξουμε άμεσα τη σύγχρονη κοινωνία μας, σταματώντας το τρίπτυχο παραγωγή-κατανάλωση-ρύπανση, που επιβαρύνει το περιβάλλον, και τη σύγχρονη αρχιτεκτονική και μορφή των μεγαλουπόλεων με την υπερβολική αστική συγκέντρωση. Η αρχιτεκτονική των αρχετύπων και των ανώνυμων κτισμάτων υποδεικνύει σήμερα νέες αναζητήσεις, μας κατευθύνει με ένα τρόπο διαφορετικό, σε σύγχρονες και ανθρώπινες οικολογικές και βιοκλιματικές προσεγγίσεις.

Στη συνθήκη της σημερινής παγκόσμιας οικονομικής και περιβαλλοντικής κρίσης, η προσπάθεια του τομέα της αρχιτεκτονικής, για τη βελτίωση της ζωής των ανθρώπων και την ποιότητας αυτής, οδηγείται προς δύο διαφορετικές κατευθύνσεις, οι οποίες παραμένουν όμως έως ένα σημείο αλληλένδετες. Η πρώτη έχει να κάνει με την αξιοποίηση των τεχνολογικών επιτευγμάτων και τη «μίμηση» των αρχών των ανώνυμων κτισμάτων ενώ η δεύτερη, στην οποία θα επικεντρωθεί η Γ ενότητα της μελέτης, με την αξία του «απορρίμματος» (απορριφθέντος υλικού ή αντικειμένου).

Πρώτη κατεύθυνση: Εφαρμογή τεχνολογικών- ενεργειακών συστημάτων.

Η στροφή προς την αρχιτεκτονική των κατώτερων εισοδηματικών στρωμάτων που βρίσκονται σε ασφαλή απόσταση από την επίσημη αρχιτεκτονική και τους αποδέκτες της, υποστηρίχθηκε ως εναλλακτικός τρόπος κατοίκησης, ο οποίος μπορούσε επιπλέον να αναχθεί σε κοινό υπόβαθρο αξιών με την παραδοσιακή αρχιτεκτονική.³ Παρουσιάζεται η ανάγκη

3. Amos Rapoport, *Ανώνυμη αρχιτεκτονική και πολιτιστικοί παράγοντες*, εκδ. οίκος Μέλισσα, Αθήνα 2010, σελ. 303.

της σύνθεσης μιας νέας αρχιτεκτονικής που θα αξιοποιεί τις κατακτήσεις της τεχνολογίας σεβόμενη την παράδοση και βασισμένη στη σοφία του ανώνυμου τεχνίτη.

Η τεχνολογική πρόοδος και η φύση δεν πρέπει να λειτουργούν ανταγωνιστικά. Οι νέες τεχνολογίες πρέπει να χρησιμοποιούνται με περίσκεψη και φειδώ, χωρίς να τραυματίζουν ανεπανόρθωτα το περιβάλλον. Το ξύπνημα για τους αρχιτέκτονες, ήρθε στη δεκαετία του 1980 όταν συνειδητοποιήσαν πως η οικοδομική βιομηχανία (κατασκευή και λειτουργία) καταναλώνει το μεγαλύτερο μέρος της παραγόμενης ενέργειας στον κόσμο αποστραγγίζοντας παράλληλα τους φυσικούς πόρους και αποθέματα.

Επιδίωξη λοιπόν αποτελεί η μείωση της κατανάλωσης ενέργειας και η κάλυψη της ανεξέλεγκτης σπατάλης. Ο στόχος επιτυγχάνεται με την εφαρμογή συστημάτων όπως τα φωτοβολταϊκά, ανεμογεννήτριες, φυτεμένα δώματα, χρήση και επανάχρηση ανακυκλωμένων ή τοπικών υλικών και κάθε είδους πρακτική που ο βιοκλιματικός σχεδιασμός επιβάλλει.⁴ Τα τελευταία χρόνια μάλιστα παρατηρείται ανάπτυξη σε αυτόν τον τομέα. Κατασκευάζονται όλο και περισσότερα κτίσματα βιοκλιματικού χαρακτήρα βασισμένα στη λογική των ανώνυμων κτισμάτων, υποβοηθούμενα από τη σύγχρονη τεχνολογία.

Παρά τα πολλά οφέλη της προσπάθειας να ενταχθεί η σύγχρονη τεχνολογία στην αρχιτεκτονική και στην παραγωγή ενέργειας, υπάρχουν και μειονεκτήματα που αφορούν κυρίως την υποβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος και ακολούθως την απαξίωση της γεωργίας. Για να παραχθεί ποσοστό ενέργειας ικανό να καλύψει τις απαιτήσεις μιας παραγωγικής μονάδας ή περισσότερων από μια οικήσεις, χρειάζεται να δεσμευτεί και

να τροποποιηθεί αρκετά μεγάλος εξωτερικός χώρος. Συνήθως προτιμώνται ανοιχτοί υπαίθριοι χώροι, όπως για παράδειγμα στην περιοχή της Ανάληψης που φαίνεται στην φωτογραφία, σε περιοχές όπου η ηλιοφάνεια ή η ένταση του ανέμου είναι εντονότερη. Υπαίθριες εκτάσεις που στο παρελθόν υπήρξαν καλλιεργήσιμες συμβάλλοντας στην τοπική γεωργία και που όμως χάριν εκσυγχρονισμού άλλαξαν χρήση. Έτσι η γεωργία και η επαφή με τη φύση περνάει σε δεύτερη μοίρα υποβαθμίζοντας επιπρόσθετα το φυσικό κάλλος της περιοχής.

Δεύτερη κατεύθυνση: Στροφή προς την ανακύκλωση.

Απόρριμμα είναι καθετί απορριπτόμενο ως περιττό. Ποιος και γιατί αποφασίζει όμως τι καταλήγει να είναι απόρριμμα-σκουπίδι και τι όχι; Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο John Scanlan στο βιβλίο του “On Garbage”, τα σκουπίδια- απορριφθέντα υλικά φτάνουν σε αυτή την κατάσταση απαξίωσης ή αποσύνδεσης τους από ένα ευρύτερο σύνολο, επειδή αρχίζουν να αποκτούν μια προβληματική συμπεριφορά ή σταματούν να είναι χρήσιμα για τον άνθρωπο, ιδιαίτερα του Δυτικού πολιτισμού. Πρόκειται για τα υπολείμματα της καθημερινής ζωής, μέσα από τα οποία αποκαλύπτονται αρκετά στοιχεία για τον σύγχρονο κόσμο. Ένας θησαυρός ευρημάτων για το πώς η δυτική φιλοσοφία, τεχνολογία και επιστήμη καταφέρνει και επιβάλλεται στη φύση και στον κόσμο μέσα στον οποίο αναπτύσσεται. Στη ίδια λογική κινείται και η Βρετανίδα ανθρωπολόγος Mary Douglas που στο δικό της συγγραφικό έργο “Purity and Danger” (Καθαρότητα και κίνδυνος), προσδιορίζει τη βρωμιά και το απόρριμμα ως ένα θέμα το οποίο βρίσκεται εκτός τόπου μιλώντας πάντα για μια δεδομένη κοινωνία. Η ίδια προσπαθεί να κατανοήσει τη διαφορά μεταξύ του ιερού-καθαρού και του ακάθαρτου σε διάφορες κοινωνίες και

4. Γιώργος Τριανταφύλλου, *Αρχέτυπα*, Απρίλιος 2010, σελ. 245.

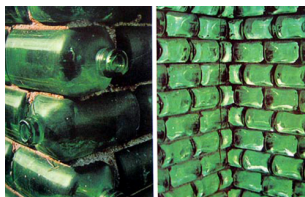
εικ.1: Carme Pinos, Tiro con Arco, κέντρο εκπαίδευσης τοξοβολίας, Enric Miralles. Ο Καταλανός αρχιτέκτονας, ασχολήθηκε με τη σχέση που αναπτύσσει ο χρόνος με τη ζωή και την αρχιτεκτονική. Η αρχιτεκτονική του μπορεί να μην δημιουργείται εξολοκλήρου από εντελώς υλικά, ενσωματώνει όμως εξαιρετικά πετυχημένα το χρόνο και το χώρο, μέσα από εικόνες, γνώσεις και εμπειρίες του παρελθόντος, το παρόν και το μέλλον.

εικ.2: Manifesto House, James and Mau. Χιλή
Κατοικία κατασκευασμένη από ξύλινες παλέτες.

Πηγή εικόνας: <http://www.archdaily.com/41001/manifesto-house-james-mau-for-infiniski/>

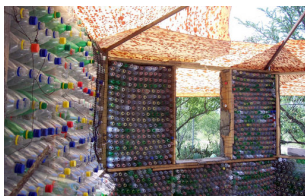

Ο Ισπανός φωτογράφος Dionisio Gonzalez αναπαριστά τις φαβέλες του Sao Paolo χρησιμοποιώντας απορριφθέντα υλικά.
Πηγή εικόνας: www.dionisioconzalez.es

Το 1963 λαμβάνει χώρα ένα πρόγραμμα με 100.000 μπουκάλια στο κτήμα του Heineken, στην Ολλανδία, κάνοντας πειράματα για την ανάγερση τείχων, κατασκευή γωνιών και δημιουργία ανοιγμάτων χωρίς αυτά να χρειαστεί να κοπούν.

Πηγή εικόνας: <http://inhabitat.com/heineken-wobo-the-brick-that-holds-beer/>

Το πρώτο αριθμητικά απορριφθέν προϊόν πλαστικό μπουκάλι, χρησιμοποιείται πειραματικά στην κατασκευή προσωρινών κατοικιών. Μπουκάλια με νερό ενωμένα σε σύρμα και άλλα γεμάτα με συμπιεσμένη άμμο καταστούν την τοιχοποιία σκληρή σαν σκυρόδεμα ενώ παράλληλα επιτυγχάνονται λιγότερες θερμικές απώλειες.

εποχές, υποστηρίζοντας πως τα «πράγματα» δεν θεωρούνται βρωμιά από μόνα τους, αλλά εξαιτίας του ότι στέκονται ανάμεσα σε κατηγορίες -σε ένα σύστημα κατηγοριών- το οποίο περιλαμβάνει έμψυχα και άψυχα αντικείμενα.

Στο πλαίσιο αυτό γίνεται κατανοητό πως καθετί που ορίζεται ως «σκουπίδι» ουσιαστικά από τη μια μεριά δείχνει το όριο του κόσμου της οικονομίας μιας κοινωνίας (παρουσιάζοντας την περιοχή εκτός αυτής) και από την άλλη προσδιορίζει με κάποιο τρόπο το εσωτερικό της, καθώς συντάσσει τον οικονομικό ορίζοντα της.⁵ Η λεγόμενη «πτώχευση» λοιπόν εξαρτάται από την απώλεια της αξίας σε αντικείμενα ή καταστάσεις, και πρόκειται για μια διαδικασία που λαμβάνει χώρα σε τρεις διαφορετικές χρονικές περιόδους. Η πρώτη χρονική περίοδος περιλαμβάνει την κατάσταση πριν από την κατάρρευση, στη συνέχεια (δεύτερη περίοδος) έρχεται το γεγονός που προκαλεί την πτώχευση και τέλος είναι η περίοδος που ακολουθεί της πτώχευσης αυτής.⁶

Στη σημερινή εποχή, λόγω των πολλών προβλημάτων που επιβαρύνουν τον πλανήτη μας η έννοια της ανακύκλωσης των πόρων που τείνουν προς εξάλειψη αλλά και της επαναχρησιμοποίησης αντικείμενων που έχουν περάσει την παραπάνω διαδικασία και βρίσκονται πλέον στο περιθώριο γίνεται ολοένα και πιο επιτακτική. Εναλλακτικές λύσεις σε όλους τους τομείς της οικονομίας αρχίζουν δειλά να αναπτύσσονται. Στον τομέα της αρχιτεκτονικής μια πραγματικά έντονα αναπτυσσόμενη δυναμική που απαντά στο ερώτημα «πως θα επιβιώσουμε στο

5. Διαδικτυακός τόπος προγραμμάτων Κέντρου Αρχιτεκτονικής Μεσογείου (KAM): www.kamworkshop.com, KAM workshops 2011, the value of garbage.

6. Διαδικτυακός τόπος προγραμμάτων Κέντρου Αρχιτεκτονικής Μεσογείου (KAM): <http://the-bankruptcy-of-architecture.blogspot.com/>, KAM workshops

2010, The Bankruptcy of Architecture.

μέλλον;» έχει αρχίσει να εμφανίζεται. Στηρίζεται στις προσπάθειες εξεύρεσης νοήματος και ενσωμάτωσης των απορριφθέντων μη συμβατικών υλικών στη μελλοντική κατοίκηση. Αμφισβητεί αξίες που μέχρι και σήμερα θεωρούνταν προφανείς και μετατρέπει τη «βρωμιά» σε οικοδομικό υλικό ή υλικό επένδυσης. Δημιουργούνται λοιπόν με αυτό τον τρόπο κατασκευές οι οποίες λειτουργούν στα σύνορα της αρχιτεκτονικής, του σχεδιασμού, της μηχανικής και της δημιουργίας νέων προϊόντων από τα παλιά υλικά.

Σύμφωνα με όσα έχουν προαναφερθεί, γίνεται αντιληπτός ο βαθμός στον οποίο είναι πολυσήμαντη η έννοια της ανακύκλωσης καθώς και το πόσο άρρηκτα δεμένη είναι πιθανότατα με διαδικασίες συσχετισμένες με την αρχιτεκτονική έκφραση.⁷ Παρόλα αυτά το ενδιαφέρον μας θα μείνει εστιασμένο στην κατασκευή ως φορέας «ανακυκλωμένης» αρχιτεκτονικής αποσκοπώντας στη διερεύνηση της δυναμικής αυτής. Η μορφή και το σχέδιο που ακολουθεί η «νέα αρχιτεκτονική έκφραση» οφείλει να προέρχεται από την ανάγνωση και κατανόηση του τύπου που χτίζεται και του υλικού που χρησιμοποιεί, γιατί είναι αυτά που έχουν δική τους σύνθεση και μια ιστορία να αφηγηθούν σε τοπικό ή κοινωνικό πλαίσιο. Μια ιστορία που γεννιέται από τις επικρατούσες συνθήκες και που η αρχιτεκτονική οφείλει να αφουγκράζεται. Η άποψη αυτή συγκεντρώνεται στη χαρακτηριστική φράση του Ρώσου αρχιτέκτονα Aaron Betsky «Δεν πρέπει να αφήσουμε τα κτήρια να είναι οι τάφοι της αρχιτεκτονικής, αλλά πρέπει να δημιουργείται μια αρχιτεκτονική που μας βοηθά να αισθανόμαστε σαν το σπίτι μας, κτήρια που καταλαβαίνουν και αντιπροσωπεύουν τον κόσμο

που ζούμε».⁸

Τα στοιχεία της αρμονικής ένταξης στο περιβάλλον, της υπέρβασης, του αυθορμητισμού, της εφευρετικότητας, είναι δυνατό να αποτελέσουν για τον ειδικό πραγματική πηγή γνώσης και έμπνευσης. Το πιο καίριο σημείο της παρούσας προβληματικής είναι η ώθηση που δύναται να δώσει η τακτική της ανώνυμης και ανακυκλωμένης αρχιτεκτονικής, μέσω των αρετών που εμπεριέχονται σε αυτήν, στην αρχιτεκτονική δημιουργία, η οποία προκύπτει από εξειδικευμένους επαγγελματίες.

Στο σημερινό κόσμο το κίνημα «going green» έχει γίνει μια κορυφαία προτεραιότητα στην κοινωνία μας όπου τα βιώσιμα κτήρια και το σχέδιο βρίσκονται στην πρώτη γραμμή αυτής της πράσινης επανάστασης. Ενώ πολλοί αρχιτέκτονες εστιάζουν στα ενεργειακά συστήματα, η χρησιμοποίηση των ανακυκλωμένων και απορριφθέντων υλικών αρχίζει να ξεχωρίζει ως καινοτομία, μια ιδιαίτερα αποτελεσματική και καλλιτεχνική έκφραση του βιώσιμου σχεδίου.

Οι πειραματισμοί πάνω στην χρησιμοποίηση των απορριφθέντων υλικών είχαν ξεκινήσει ήδη από τα μέσα του προηγούμενου αιώνα. Το 1963 ο Alferd Heineken έπειτα από ταξίδι στην Καραϊβική, εμπνέεται το πρόγραμμα WOBO⁹ (world bottle) και κατασκευάζει μπουκάλια μύρας με σχήμα τέτοιο ώστε να μπορούν να συνθέσουν τοιχοποιία. Παρά την πρωτοποριακή και επιτυχημένη πρώτη προσπάθεια, η ιδέα δεν βρίσκει υποστηρικτές και μένει στάσιμη μέχρι το 1975 που ο Martin Pawley δημοσιεύει το βιβλίο του «Garbage housing» συμπεριλαμβάνοντας και το WOBO.

7. Διαδικτυακός τόπος: http://www.skylinedesign.eu/wp-content/uploads/2011/07/45.SelfConstructionRecycledArchitecture_HC_vol43_Nov1999.pdf, Νάνσυ Σακκά, άρθρο: «Η αυτοκατασκευή ως φορέας 'ανακυκλωμένης' αρχιτεκτονικής»

8. Διαδικτυακός τόπος για την 11η Biennale di Venezia: <http://www.labiennale.org/en/architecture/history/11.html?back=true>

9. Διαδικτυακός τόπος: <http://inhabitat.com/heineken-wobo-the-brick-that-holds-beer/>

Σκηνές από το ντοκιμαντέρ “Garbage warrior”. Κατασκευή τοίχων από κουτιά αναψυκτικών.

φωτογρ.1: Σπηλιά στο Καλό Νερό.
φωτογρ.2: Μαντρί στην Ανάληψη.
φωτογρ.3-4: Αποθηκευτικοί χώροι
στην Στάουσα.

Παράλληλα και άλλοι αρχιτέκτονες άρχισαν να πειραματίζονται με τα πιο ανορθόδοξα υλικά, με τον οραματιστή Michael Reynolds να πρωτοπορεί στο είδος από τη δεκαετία του 1970. Επί 35 ολόκληρα χρόνια πειραματιζόταν με την «ολική» αιwfόρο ζωή προσπαθώντας να εισαγάγει ριζικά τη βιώσιμη κατοικία στη ζωή των ανθρώπων. Στο ντοκιμαντέρ «Garbage warrior» φανερώνει την ανησυχία του για τη ζωή μετά από τις φυσικές καταστροφές, λόγω της υπερθέρμανσης, που θα πληγώσουν μελλοντικά τον πλανήτη και αναδεικνύεται προφήτης. Ο Reynold χρησιμοποιεί αντικείμενα που απορρίπτονται όπως κουτιά αναψυκτικών, γυάλινα βάζα και μπουκάλια, ρόδες αυτοκινήτων και άλλα (που στο σύνολο τους καθημερινά απορρίπτονται κατά χιλιάδες από το καταναλωτικό κοινό), και με βάση το βιοκλιματικό σχεδιασμό δημιουργεί τα πολυσυζητημένα Earthships.¹⁰

Σε μία εποχή λοιπόν οικολογικής αστάθειας και επικείμενης φυσικής καταστροφής τα κτήρια μπορούν να αλλάξουν τον τρόπο που ζούμε, χαμηλώνοντας παράλληλα την ενεργειακή κατανάλωση και τις εκπομπές παραγωγής. Εδώ πραγματοποιείται

10. πηγή πληροφοριών από το ντοκιμαντέρ για το έργο του Reynold: «Garbage warrior». Earthships: Πρόκειται για κτήρια εντελώς αυτόνομα, κατοικίες που θερμαίνονται μόνες τους, έχουν το δικό τους νερό και καλλιεργούν τα δικά τους τρόφιμα. Κατοικίες που δεν χρειάζονται καμία τεχνολογία για να ανακυκλώσουν τα δικά τους απόβλητα. Το 2004 ταξίδεψε στην πληγείσα από το τσουνάμι Σρι Λάνκα, επισκέφτηκε κατεστραμμένες ολοσχερώς περιοχές όπου δίδαξε τους ντόπιους πώς να ανακατασκευάσουν τις χαμένες κατοικίες τους με τα σκουπίδια και τα συντρίμια που άφησε πίσω του το μεγάλο κύμα. Το ίδιο έκανε και το 2005 με τους κατοίκους χωριών του Μεξικού που επλήγησαν από τον τυφώνα Rita. Και στις δύο περιπτώσεις οι άνθρωποι αυτοί, μην έχοντας τίποτα να χάσουν υπήρξαν πιο δεκτικοί στην εφαρμογή των ιδεών του καθώς βίωσαν φυσικές καταστροφές, την αλλαγή του κλίματος και τις καταστροφικές του συνέπειες. Αυτή είναι και η αληθινή διαφορά με τους ανθρώπους στη δύση όπου υπάρχουν ακόμα ευκαιρίες. Εγείρεται έτσι το ερώτημα, πρέπει να επέλθει μια καταστροφή ώστε ο κόσμος να αρχίσει να προετοιμάζεται για αυτά που του επιφυλάσσει το μέλλον;

η συνάντηση και η συνεργασία της ανώνυμης αρχιτεκτονικής και της αρχιτεκτονικής του απορρίμματος. Αποτελούν συνιστώσες της ίδιας αρχιτεκτονικής έκφρασης και οι ομοιότητες τους εντοπίζονται τόσο στην οικονομική και δημιουργική αλλά κατά ανάγκη διαδικασία παραγωγής όσο στα ιδεώδη που πρεσβεύουν και της αισθητικής τους αξία. Και στις δύο περιπτώσεις ο κατασκευαστής που συχνά είναι και ο χρήστης εμφανίζεται ανατρεπτικός, προχωρά σε παραγωγικές διαδικασίες που χαρακτηρίζονται από την υιοθέτηση μη συμβατικών μέσων παραγωγής. Χρησιμοποιεί κάθε υλικό που έχει στη διάθεση του προκειμένου να δώσει λύση σε όλα του τα προβλήματα και να ικανοποιήσει άμεσα στεγαστικές και άλλες ανάγκες.

Από την επί τόπου μελέτη των ανώνυμων κτισμάτων από την Ιεράπετρα έως το Γούδουρα, παρατηρήθηκε πως ο χρήστης-κατασκευαστής αναζητάει στοιχεία της σύνθεσης του αρχιτεκτονικού χώρου στο γειτονικό του περιβάλλον. Στοιχεία της ευρύτερης περιοχής που θα επηρεάσουν ή ακόμα και θα ορίσουν τη μορφή τους αλλά και το είδος των υλικών που θα χρησιμοποιηθούν. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν η ενσωμάτωση μαντριού σε υφιστάμενη σπηλιά στο Καλό Νερό (φωτογρ.1) όπου ο ιδιοκτήτης εκμεταλλεύεται πλήρως το εδαφικό ανάγλυφο και επαναχρησιμοποιώντας ξύλα και τελάρα δημιουργεί περίφραξη για την συγκέντρωση του κοπαδιού του. Οι αποθηκευτικοί χώροι στην Ανάληψη (φωτογρ.2) οι οποίοι δεν εντάσσονται απλά στο περιβάλλον αλλά προκύπτουν από αυτό. Η δόμηση γίνεται εξολοκλήρου από πέτρα ακαθόριστου σχήματος που έχει αποσπαστεί από την ίδια περιοχή. Οι χώροι σχηματίζονται από ξερολιθιές ενώ όπου απαιτείται κονίαμα, χρησιμοποιείται η τοπική λάσπη. Επιπλέον παράδειγμα, ο χώρος φύλαξης οικόσιτων ζώων στην παραλία της Στάουσας, όπου εντονότερη είναι η

χρησιμοποίηση των σύγχρονων «σπολίων» (φωτογρ.3) Σε αυτή την περίπτωση ο ιδιοκτήτης με εφευρετικότητα χρησιμοποιεί ξύλα για δοκάρια και υποστυλώματα τα οποία στηρίζει κάθετα στο κοίλωμα του βράχου ή στο έδαφος, αντίστοιχα και επενδύει την κατασκευή με υλικά που έχει στη διάθεση του, όπως τούβλα, πέτρες, τελάρα, ξύλα, λαμαρίνες και κουφώματα παλαιότερων χτισμάτων και τέλος, η μικρή μονόχωρη καλύβα η οποία επενδύεται σχεδόν αποκλειστικά από στρώσεις καλαμιών και διαφόρων αντικειμένων.

Αντίστοιχα και στην αρχιτεκτονική του απορρίμματος, στοιχεία του περιβάλλοντος λειτουργώντας συμπληρωματικά στην κατασκευή όπως για παράδειγμα η ξυλεία για τον φέρον οργανισμό ή την σημειακή επένδυση και η χρήση της λάσπης ως κονίαμα, επιτυγχάνουν την απόλυτη ενσωμάτωση στο περιβάλλον, η οποία ενισχύεται από την λειτουργική της αυτονομία μέσω της συνεργασίας με τη φύση.

Το 2010 στη 12η Biennale “People meet in architecture” υπό τη διεύθυνση της Kazuo Sejima, έγινε μια προσπάθεια επαναπροσδιορισμού του ρόλου της αρχιτεκτονικής στη σύγχρονη κοινωνία, λαμβάνοντας υπόψη τις αλλαγές που γίνονται στη ζωή και τον πολιτισμό των ανθρώπων. Το βασίλειο του Μπαχρέν απέσπασε το πρώτο βραβείο εκθέτοντας αυτοσχέδιες, με υλικά σε δεύτερη χρήση, καλύβες ψαράδων μαργαριταριών με τις οποίες θέλησε να πείσει για την αναγκαιότητα της ανάκτησης της παράδοσης στη σύγχρονη ζωή. Το 1930 η παγκόσμια οικονομική κρίση, η στροφή του ενδιαφέροντος στα πετρέλαια και η προσπάθεια του Μπαχρέν να γίνει ένα ανταγωνιστικό στις διεθνείς αγορές κράτος απομάκρυνε σταδιακά τους κατοίκους από τη θάλασσα και την ακτογραμμή μετατρέποντας τις παράκτιες ζώνες σε αστικό τοπίο. Η στενή σχέση αλληλεξάρτησης που

Παραγκουπόλη – Slums,
Mumbai, India

Φωτογραφίες από καλύβες ψαράδων στο Μπαχρέιν. Μέχρι το 1930 υπήρχαν εκατοντάδες στην παράκτια ζώνη καθώς η αναζήτηση μαργαριταριών και το ψάρεμα ήταν οι βασικές ασχολίες των κατοίκων. Όμως με την ανάπτυξη το τοπίο μετατράπηκε σε αστικό και πλέον υπάρχουν ελάχιστες και μόνο για ψυχαγωγικούς λόγους, για να θυμίζουν τον παραδοσιακό τρόπο ζωής.

κάποτε κατείχε με τη θάλασσα χάθηκε και μαζί της και ο παραδοσιακός τρόπος ζωής. Με την έκθεση των καλυβών στη Biennale οι επισκέπτες είχαν την ευκαιρία, όχι απλά να τις παρατηρήσουν ως εξωτερικοί θεατές αλλά να βιώσουν την εμπειρία του παραδοσιακού τρόπου ζωής, των αξιών και του σεβασμού προς τη φύση που σταδιακά αποκλείστηκαν από τη ζωή τους.

Η συγκέντρωση τέτοιου τύπου κατασκευών σε υποβαθμισμένες από τη φτώχεια περιοχές όπως αυτές που προαναφέρθηκαν και που οι άνθρωποι παλεύουν για την επιβίωση, προσφυγικοί καταυλισμοί, παραγκουπόλεις, περιοχές αυθαίρετης δόμησης (όπως συμβαίνει στην περίπτωση της Ιεράπετρας) κ.α. θέτουν την αισθητική αξία των δύο αυτών αρχιτεκτονικών εκφράσεων υπό αμφισβήτηση. Στο γεγονός αυτό συμβάλλει η έλλειψη εξειδικευμένης γνώσης στη μία περίπτωση και η παράδοση πρακτική της δεύτερης, οι οποίες αποτελούν ανασταλτικό παράγοντα για την πραγμάτωση μιας άρτιας από κάθε άποψη κατασκευής. Η όψη που παρουσιάζουν είναι ενδιαφέρουσα όχι όμως και ιδιαίτερα ευχάριστη στην πλειοψηφία των κατασκευών, καθώς κινείται αρκετά έξω από τα σημερινά όρια της αισθητικής που ο άνθρωπος με τα χρόνια έχει μάθει να αποδέχεται.

Ένα ακόμα κοινό χαρακτηριστικό είναι το εξαιρετικά χαμηλό κόστος ανέγερσης τέτοιων χτισμάτων αλλά και η οικονομία στις μετέπειτα συντηρήσεις τους, σε αντίθεση με κάθε σύγχρονη κατασκευή από μπετόν ή άλλων υλικών. Είναι πλέον γεγονός πως η οικονομική κρίση που δυστυχώς δεν σταματάει στα σύνορα της δικής μας χώρας, η ανεργία και η κατά τόπους φυσικές καταστροφές, αναγκάζει χιλιάδες ανθρώπους καθημερινά να μένουν άστεγοι. Οι αυτόνομες κατοικίες με βασικό υλικό δόμησης στοιχεία του περιβάλλοντος και απορριφθέντα υλικά, μπορούν να

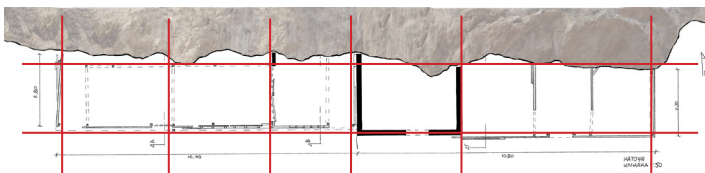
μειώσουν το κόστος ζωής ακόμα και στο μισό, γεγονός που τις καθιστά περισσότερο προσιτές για κάθε άνθρωπο.

Ο κόσμος μετά την «πτώχευση» μπορεί να διαβαστεί ως μια περίοδος για νέα έρευνα και αναδιανομή των αξιών του παρελθόντος για τη δημιουργία νέων κατοικιών ακόμα και κοινοτήτων.¹¹ Η αρχιτεκτονική ενώ εκτίθεται σε κατάσταση πτώχευσης μετατρέπεται σε μια συγκινητική μορφή, γιατί η ομορφιά έγκειται στο να μην επιβάλλεις το σχεδιασμό σου στον περίγυρο, όπως συχνά συμβαίνει με τη σύγχρονη αρχιτεκτονική. Είναι ο ίδιος ο τόπος που προσφέρει πάντα μια ανάγνωση που παρέχει τα ίχνη, την οδηγία που πρέπει να ακολουθηθεί για να τον αναπαράγει.

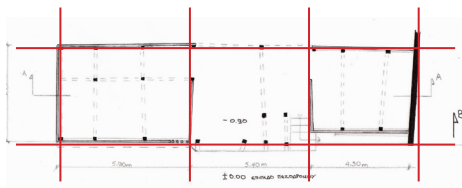
11. διαδικτυακός τόπος προγραμμάτων Κέντρου Αρχιτεκτονικής Μεσογείου (KAM): <http://the-bankruptcy-of-architecture.blogspot.com/>, KAM workshops 2010, The Bankruptcy of Architecture.

1. Η τομή αποδεικνύει πως ο βράχος συμβάλλει στη συμπλήρωση και τη δομική σταθερότητα της κατασκευής. Παραλία Σταούσας.
2. Μονή Καψά, όπου ο βράχος γίνεται μέρος της κατασκευής της εισόδου.
3. Τα δέντρα, οι θάμνοι και η χαμηλή φύτευση ολοκληρώνει την περιφραξη του χώρου. Καλό Νερό.

Ο κάρναβος και η επάλληλη τοποθέτηση είναι δύο από τις βασικές αρχές σύνθεσης στις οποίες υπακούουν τα εφήμερα κτίσματα, ώστε να ανάγονται σε αρχιτεκτονήματα.

Συμπεράσματα.

Ένα αρχιτεκτονικό έργο κρίνεται από τις αξίες που φτάνει να πραγματώνει καθεαυτό. Αξίες και ιδιότητες που αφορούν τόσο στη μορφή και τη λειτουργία του όσο και στην κατασκευαστική λογική του. Από τη μελέτη όλων των ιδιοκατασκευών-καλυβών και την ανάλυση των τύπων τους που προηγήθηκε, εύκολα συμπεραίνει κανείς πως πρόκειται για κτίσματα που ενσωματώνουν όλες τις ιδιότητες ενός αρχιτεκτονικού έργου. Αρχιτεκτονικά έργα που παρότι διαφέρουν από τα έργα που η επίσημη αρχιτεκτονική προστάζει, δεν παύουν να εξυπηρετούν ικανοποιητικά τις ανάγκες συγκεκριμένων ανθρώπων.

Οι εφήμερες -πρωτόγονου χαρακτήρα- καλύβες που συναντώνται σε αυτόν τον ακραίο τόπο, διέπονται από ορισμένες αρχές που είναι βασικές στην αρχιτεκτονική σύνθεση. **Η γεωμετρία και η ιεράρχηση των χώρων, η συνδιαλλαγή και συνεργασία με τον τόπο, η ανθρώπινη κλίμακα των κατασκευών, η ανακύκλωση των υλικών και τέλος η αυθεντικότητα που απονέουν είναι μερικές από αυτές τις αρχές που καθιστούν τα κτίσματα αυτά αρχιτεκτονήματα**, και πραγματική πηγή έμπνευσης για τη σύγχρονη αρχιτεκτονική, ώστε να είναι άκρως λειτουργική και απόλυτα ενταγμένη και εναρμονισμένη με τον κάθε τόπο.

Από την ανάλυση των τύπων και των παραλλαγών τους που συναντήθηκαν κατά την περιπλάνηση από την Ιεράπετρα έως το Γούδουρα, γίνεται σαφές πως πρόκειται για κτίσματα που ανταποκρίνονται στις άμεσες ανάγκες των ιδιοκτητών τους, βασισμένα σε διαχρονικές αρχιτεκτονικές αξίες. **Μικροί ορθογώνιοι χώροι παραπλήσιων διαστάσεων τοποθετούνται με τρόπο τέτοιο που μοιάζουν να πατάνε στα ίχνη ενός νοητού**

καννάβου που αναπτύσσεται σχεδόν πάντα κατά ένα μόνο άξονα. Ο κάνναβος και η επάλληλη τοποθέτηση των χώρων συνθέτουν επιμήκεις, ανθρώπινης κλίμακας μορφές, δίνοντας έτσι τη δυνατότητα της εύκολης κατασκευής και ανέγερσης του εσωτερικού σκελετού και ενδεχόμενης μελλοντικής επέκτασής του.

Η ανθρώπινη κλίμακα, το χαμηλό ύψος και οι μικρές επιμέρους διαστάσεις ενισχύουν την αίσθηση της οικειότητας, μια αίσθηση απαραίτητη είτε πρόκειται για κατοικία, χώρο εργασίας, ανώνυμη ή επίσημη αρχιτεκτονική. Όπως ακριβώς συμβαίνει στην παραδοσιακή αρχιτεκτονική, όπου οι χτίστες με τα πιο απλά μέσα και με τον πιο ανεπιτήδευτο τρόπο πραγματοποίησαν την οικείωση του φυσικού χώρου από τους ίδιους έτσι και στην ανώνυμη και εφήμερη αρχιτεκτονική της καλύβας του Νοτίου Λασιθίου ενσωματώνεται κάθε φυσικό εμπόδιο -βράχοι, πρανή, δέντρα, φυσικοί περίβολοι- στην κατασκευή, επιτυγχάνοντας την απόλυτη ένταξη τους στο χώρο με έναυσμα την δομική τους σταθερότητα και συμπλήρωσής τους.

Η κατασκευαστική λογική της καλύβας, παρουσιάζεται άκρως επίκαιρη καθώς το οικολογικό πρόβλημα σήμερα αγγίζει τις οριακές του διαστάσεις και η υιοθέτηση μιας διαφορετικής προσέγγισης της αρχιτεκτονικής κρίνεται απαραίτητη και αναγκαία.

Ακόμα και ενστικτωδώς, εφαρμόζονται από τους κατασκευαστές οι αρχές του βιοκλιματικού σχεδιασμού. Συχνά τα κτίσματα προσανατολίζονται στο νότο και αναπτύσσονται κατά μήκος του Δυτικό-ανατολικού άξονα. Οι όψεις τους χαρακτηρίζονται από την έλλειψη μεγάλων ανοιγμάτων, μια πρακτική που αποτρέπει την έντονη ακτινοβολία του ηλίου να εισέλθει στο εσωτερικό και να προκαλέσει υπερθέρμανση. Αυτοσχέδια συστήματα συλλογής

των όμβριων υδάτων με σκοπό την επαναχρησιμοποίηση τους στις καλλιέργειες, φέρνουν στο προσκήνιο τη σημασία της ανακύκλωσης και τη συνεργασία με την υφιστάμενη μορφολογία.

Ανακύκλωση γίνεται ακόμα και στα υλικά που χρησιμοποιούνται κατά την ανέγερση των κατασκευών. Στο μαντρί στην Ανάληψη και στον παραδοσιακό οικισμό Επάνω Περιβολάκια, οι πέτρες αποσπώνται από το γεωλογικό υπόβαθρο της ευρύτερης περιοχής και μετατρέπονται σε δομικά υλικά, μειώνοντας με αυτό τον τρόπο την ενέργεια που απαιτείται για την μεταφορά τους αλλά και τη δημιουργία των σταθερών καταλυμάτων. Ο τρόπος δόμησης είναι παραδοσιακός και τη θέση του κονιάματος παίρνει η λάσπη από το χώμα της περιοχής. Αντίθετα, **στις εφήμερες κατασκευές όμως εντονότερη είναι η παρουσία σύγχρονων «σπολίων», όπου παλιά αντικείμενα επαναχρησιμοποιούνται με τρόπο και σε θέση διαφορετική από αυτή που προορίζονταν κατά την κατασκευή τους. Τα αντικείμενα αυτά, με μηδενικό κόστος, χρησιμοποιούνται άλλοτε ως στοιχεία επένδυσης και άλλοτε ως τοίχοι πλήρωσης, ενώ σε άλλες περιπτώσεις μεταποιούνται και αφού αλλάξουν ιδιότητα εντάσσονται στις καθημερινές ασχολίες των ιδιοκτητών.** Όπως για παράδειγμα η δημιουργία καθιστικού χώρου στο Γούδουρα από τα καλούπια φύλαξης σωλήνων όπως φαίνεται στη φωτογραφία 1 πίσω. Οι βοηθητικοί χώροι στο μαντρί στην παραλία της Στάουσας επενδύονται με παραθυρόφυλλα, παλιές πόρτες δημιουργούν έναν υπόστεγο χώρο στα Επάνω Περιβολάκια, στο Καλό Νερό η περίφραξη ενός χώρου γίνεται με τη βοήθεια ξύλινων τελάρων αλλά και σκελετούς μεταλλικών αντικειμένων και επίπλων.

Μπορεί οι τρόποι δόμησης και επένδυσης να μην εντάσσουν απόλυτα στο φέροντα οργανισμό όλα τα υλικά που παρουσιάστηκαν στο κεφάλαιο της Garbage Architecture, όμως παρόλα αυτά τα

1. Καλούπια από σωλήνες διαμορφώνουν τραπέζι και καρέκλες.

2. Αυτοσχέδιο σύστημα συλλογής των όμβριων υδάτων.

3. Παραδοσιακή κατοικία στα Κάτω Περιβολάκια.

4. Παραδοσιακή δόμηση στον οικισμό Επ. Περιβολάκια.

5. Διαμόρφωση στεγάστρου από κουφώματα στα Επ. Περιβολάκια.

6. Επιγραφή-μαντινάδα στην είσοδο της οικίας του μοναδικού κατοίκου στα Επ. Περιβολάκια.

παραπάνω παραδείγματα ηθελημένα ή όχι ανοίγουν το δρόμο ή και ενισχύουν την αναπτυσσόμενη αυτή αρχιτεκτονική τάση των τελευταίων δεκαετιών, την αρχιτεκτονική του απορρίμματος, η οποία μέσα από καινοτόμες ιδέες και εμπειρία, αξιοποιώντας τα πιο ανορθόδοξα υλικά υπόσχεται να δώσει λύση στο περιβαλλοντικό και οικιστικό πρόβλημα.

Η παρουσία της «πρωτόγονης» καλύβας μέχρι σήμερα οφείλεται στο γεγονός ότι ανταποκρίνεται στις ανάγκες σε εξαιρετικά ικανοποιητικό βαθμό και αποδεικνύει πως αυτές οι εφήμερες, αυτοσχέδιες κατασκευές που κατέχουν τις ιδιότητες ενός αρχιτεκτονικού έργου, αποτελούσαν και αποτελούν κομμάτι της τέχνης της αρχιτεκτονικής. Το θέμα λοιπόν, οδηγεί στην ουσία, στη διδακτική αξιοποίηση των υπαρχόντων πληροφοριών που προέρχονται από εμπειρία πολλών χρόνων και στην προσαρμογή τους στα σημερινά δεδομένα. Φυσικά αυτή η νέα φιλοσοφία επέμβασης δεν συνεπάγεται πάντα πως είναι ικανή να δώσει άρτιες λύσεις, ανέκαθεν η εισαγωγή στην αρχιτεκτονική ενός καινούργιου υλικού ή τρόπου κατασκευής συνοδευόταν τόσο από μορφολογικές αδυναμίες όσο και από τεχνική αδεξιότητα. Παρόλα αυτά θα ήταν προτιμότερο να σταθούμε στην αξιολόγηση της φιλοσοφίας και των αρχών που διέπουν τις εφήμερες κατασκευές και όχι της αρτιότητας που παρουσιάζουν, καθώς αποτελούν φορείς σπάνιων αρετών, που στο σύνολό τους αποπνέουν γνησιότητα και αυθεντικότητα. **Μία αυθεντικότητα που προέρχεται από την ειλικρίνεια των προθέσεων, την απλότητα της μορφής και τη γνησιότητα που κάθε δημιουργός επιδιώκει να προσδώσει στο έργο του και που απορρέει από την ορθολογική χρησιμοποίηση του κάθε υλικού και την ανταπόκριση στις ουσιαστικότερες ανθρώπινες ανάγκες, χωρίς αυτά να έρχονται σε αντιδιαστολή με το πνεύμα του τόπου.**

Άλλοστε όταν μιλάμε για αληθινή αρχιτεκτονική, αναφερόμαστε σε κατασκευές που δίνουν μορφή σε λειτουργίες και ανάγκες της ζωής των ανθρώπων, εξυπηρετώντας συγκεκριμένους σκοπούς, σύμφωνα πάντα με το πνεύμα και τα ιδανικά της κάθε εποχής και εκφράζοντας ταυτόχρονα τα ψυχικά και συναισθηματικά χαρακτηριστικά τους.

Εφόσον από την ανώνυμη τέχνη οδηγηθήκαμε στην αρχιτεκτονική, φτάνουμε στο συμπέρασμα πως αυτό που ονομάζουμε αρχιτεκτονικός σχεδιασμός επανατροφοδοτείται ουσιαστικά απο τον χώρο αυτό που για αιώνες ήταν αμφισβητούμενος και περιθωριακός.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Έλληνες συγγραφείς

- Ανδρεαδάκη Ελένη, *Βιοκλιματικός σχεδιασμός, Περιβάλλον και βιωσιμότητα*, University studio press, Θεσσαλονίκη 2006
- Αντωνίου Δημήτρης, *«Λεπτομέρειες- μια οικολογική προσέγγιση», Δομές τεύχος 93, Ανακύκλωση για κατοίκηση*, Αθήνα 2010
- Βασιλειάδης Δ., *Χτίσματα που μονάζουν*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 2002
- Δουκέλλης Ν. Παναγιώτης, *Το Ελληνικό τοπίο, Μελέτες ιστορικής γεωγραφίας και πρόσληψης του τόπου*, Εστία, Αθήνα 2007
- Ζήβας Διονύσης Α., *Οι καλύβες της Ζακύνθου*, Τεχνικά χρονικά, Αθήνα 1970
- Κάραλη Μάχη, *Οι αγροτικές κατοικίες στην Εξωμεριά της Τήνου*, εκδ. Πολιτιστικό τεχνολογικό ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα 2002
- Κονταράτος Σάββας, *«Αρχιτεκτονική και παράδοση, ιδεολογικές, πρακτικές και προβλήματα στη χρήση του αρχιτεκτονικού παρελθόντος»*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1986
- Κωνσταντινίδης Άρης, *«Δοχεία ζωής ή το πρόβλημα για μια αληθινή ελληνική αρχιτεκτονική»*, Αρχιτεκτονικά θέματα 6, Ετήσια επιθεώρηση 1972

•Κωνσταντινίδης Άρης, *Τα Θεόκτιστα, τοπία και σπίτια στη σύγχρονη Ελλάδα*, Πανεπιστημιακές εκδ. Κρήτης, Αθήνα 1995

•Κωνσταντινίδης Άρης, *Εμπειρίες και περιστατικά, μια αυτοβιογραφική διήγηση, Τόμος 1*, Εστία, Αθήνα 1992

•Κωνσταντινίδης Άρης, *Εμπειρίες και περιστατικά, μια αυτοβιογραφική διήγηση, Τόμος 2*, Εστία, Αθήνα 1992

•Κωνσταντινίδης Άρης, *Εμπειρίες και περιστατικά, μια αυτοβιογραφική διήγηση, Τόμος 3*, Εστία, Αθήνα 1992

•Κωνσταντινίδης Άρης, *Για την αρχιτεκτονική, δημοσιεύματα σε εφημερίδες σε περιοδικά και σε βιβλία 1940-1982*, Άγρα, Αθήνα 1987

•Κωτσάκη Αμαλία, *Περί νομαδισμού*, Κατάλογος τρίτης Biennale νέων Ελλήνων αρχιτεκτόνων, Ε.Ι.Α., Αθήνα 2002

•Λάββας Γεώργιος, *Επίτομη ιστορία της αρχιτεκτονικής*, University studio press, Θεσσαλονίκη 2002

•Λέφας Παύλος, *Αρχιτεκτονική και κατοίκηση, από τον Heidegger στον Koolhaas, «Κτίζειν, κατοικείν, σκέπτεσθαι»*, Heidegger Martin, μεταφραστή Π. Λέφας, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 2008,

•Μανέτα Π., Παυλάκου Δ., Σπανομαρίδης Α., *«Δημήτρης Πικιώνης. Η ψυχή του τόπου»*, Δομές τεύχος 94, Τόποι συναισθημάτων, Αθήνα 2010

•Μανωλίδης Κώστας, *Ωραίο, φρικτό και απέριτο τοπίο*, αναγνώσεις και προοπτικές του τοπίου στην Ελλάδα, Νησίδες, Σκόπελος 2003

•Παπαϊωάννου Τάσης, *Η αρχιτεκτονική του καθημερινού*, Καστανιώτη, Αθήνα 2005

•Παπαϊωάννου Σπ. Κωνσταντίνος, *Το ελληνικό παραδοσιακό σπίτι*, Πανεπιστημιακές εκδ. Ε.Μ.Π., Αθήνα 2003

•Σημαιοφορίδης Γιώργος, «Ένα από τα έργα του Πικιώνη στο πλαίσιο του. Έλεγχος εν δράσει», *Δομές τεύχος 94, Τόποι συναισθημάτων*, Αθήνα 2010

•Σηφουνάκης Νίκος, *Μια άγνωστη αρχιτεκτονική, οι μάντρες στη λήμνο και στα άλλα νησιά του βορειοανατολικού Αιγαίου*, 2η έκδοση, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1993

•Τερκενλή Σ. Θεανώ, *Το πολιτισμικό τοπίο: γεωγραφικές προσεγγίσεις*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1996

•Τομπάζης Αλέξανδρος, «Ανώνυμη ελληνική αρχιτεκτονική», *Αρχιτεκτονικά θέματα 3*, ετήσια επιθεώρηση 1969

•Τομπάζης Αλέξανδρος, *Γράμμα σ' ένα νέο αρχιτέκτονα*, Libro, Αθήνα 2007

•Τριανταφύλλου Γιώργος, *Αρχέτυπα**, από τις καλύβες και τα μαντριά στη σύγχρονη αρχιτεκτονική, Κ. Αδάμ, Αθήνα 2010

•Τσιαμπάος Κώστας, «Πίσω από το ορατό», *Δομές τεύχος 94*,

Τόποι συναισθημάτων, Αθήνα 2010

•Τσινίκας Π. Νίκος, *Μορφές φύσης και τεχνολογίας, παραλληλισμοί και αντιπαραθέσεις*, εκδ. University studio press, Θεσσαλονίκη 1999

•Φατούρος Δημήτρης, «*Η ευδόκιμη αλκή*», *Δομές τεύχος 81, Το εργαστήριο του αρχιτέκτονα: κατοικίες του Δημήτρη Φατούρου*, Αθήνα 2009

•Φιλιππίδης Δημήτρης, *Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική, Δωδεκάνησα-Κρήτη, τόμος 3*, Μέλισσα, Αθήνα 1984

•Φιλιππίδης Δημήτρης, *Νεοελληνική αρχιτεκτονική*, Μέλισσα, Αθήνα 1984

•Φιλιππίδης Δημήτρης, *Νησιά του Αιγαίου*, Μέλισσα, Αθήνα 2003

•Χρηστάκης Γ. Γιάννης, *Νομός Λασιθίου, χωρογραφία και ανθρωπογεωγραφία*, εκδ. 21ος Αιώνας, Ηράκλειο 2010

•Ψυλάκης Νίκος, *Τα μοναστήρια της Κρήτης*, εκδ. Τράπεζα Κρήτης, Αθήνα 1986

Ξένοι συγγραφείς

- Al-Sayeh Noura, Banchini Leopold, «Reclaim, Kingdom of Bahrain National participation at the international architecture exhibition La biennale di Venezia», Ministry of culture, Italy 2010
- Argan Giulio Carlo, *Περί της τυπολογίας της αρχιτεκτονικής*, Architectural Design, 1963, μετάφρ. Πανέτσος Γ.Α., Πάτρα 2003
- Colquhoun Alan, *Τυπολογία και συνθετική μέθοδος*, Arena τ.83, 1967, μετάφρ. Πανέτσος Γ.Α., Πάτρα 2003
- Defoe Daniel, *Ροβινσώνας Κρούσος*, μετάφρ. Σπανδώνης Γ., εκδ. Πατάκη, 10η έκδοση, Αθήνα 2007
- Douglas Mary, *Punty and Danger*, 1966
- Falkenberg Haike, *eco architecture-Natural flair*, Κίνα 2008
- Frampton Kenneth, *Μοντέρνα αρχιτεκτονική, ιστορία και κριτική*, Θεμέλιο, Αθήνα 1999
- Heidegger Martin, *Κτίζειν, κατοικείν, σκέπτεσθαι*, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 2008,
- Heidegger Martin, *...Ποιητικά κατοικεί ο άνθρωπος...*, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 2008,
- Hertzberger Herman, *Μαθήματα για σπουδαστές αρχιτεκτονικής*, Πανεπιστημιακές εκδ. Ε.Μ.Π., Αθήνα 2002
- Le Corbusier , *Για μια αρχιτεκτονική*, Εκκρεμές, Αθήνα 2005
- Le Corbusier , *Κείμενα για την Ελλάδα, φωτογραφίες και σχέδια*, Άγρα, Αθήνα 1987
- Levene Richard- Fernando Marquez Cecilia, «Ernie Miralles» El Croquis 72, 1995
- Moneo Rafael, *Περί τυπολογίας*, Oppositions, 1978, μετάφρ. Πανέτσος Γ.Α., Πάτρα 2003
- Norberg-Schulz Christian, *Genius Logi, Το πνεύμα του τόπου*, για μια φαινομενολογία της αρχιτεκτονικής», Πανεπιστημιακές εκδ. Ε.Μ.Π., Αθήνα 2009
- Pawley Martin, *Garbage housing*, Halsted Press, Νέα Υόρκη 1975
- Rapoport Amos – Φιλιππίδης Δημήτρης, *Ανώνυμη αρχιτεκτονική και πολιτιστικοί παράγοντες*, Μέλισσα, Αθήνα 2010
- Rackman O., Moody J., *Η δημιουργία του κρητικού τοπίου*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2008
- Rudofsky Bernard, *Architecture without architects. A short introduction to non-pedigreed architecture*, εκδ. MOMA, Νέα Υόρκη 1964

•Scanlan John, *On Garbage*, Reaktion books, London 2005

•Simmel Georg, Γκόμπριχ Ε.Χ., Ρίττερ Γ., *Το τοπίο, άρθρο «Φιλοσοφία του τοπίου»*, μετάφραση Σαγκριώτης Γ., εκδ. Ποταμός, 2004

•Strauss Levi, *Αγρια σκέψη*, Παπαζήση, Αθήνα 1977

•Vidler Anthony, *Η Τρίτη τυπολογία*, Opposition 7, 1967, μετάφρ. Πανέτσος Γ.Α., Πάτρα 2003

•Vitruvius, *Δέκα βιβλία*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1998

•Vrieslander Klaus-Τζούλιο Καϊμη, *Το σπίτι του Ροδάκη στην Αίγινα*, Ακρίτας, Αθήνα 1997

Ιστοσελίδες

•<http://edafologion.blogspot.com/>: προσωπικό ιστολόγιο Κώστα Μανωλίδη

•<http://osgouros.blogspot.com/>: προσωπικό ιστολόγιο Οδυσσέα Σγουρού

•<http://www.karanastasi.blogspot.com/>: προσωπικό ιστολόγιο Ελίνας Καραναστάση

•www.archdaily.com

•<http://www.greekarchitects.gr/gr/home>:

Άρθρα: «Ο πλανήτης των παραγκουπόλεων», Mike Davis

«Η χωματερή της ανακύκλωσης», Γιώργος Κουτούπης

«Περί παράγκας», Γιώργος Κουτούπης

«Καταφύγια αρχιτεκτονικής», Άρης Γεωργίου

•www.kamworkshop.com: Κ.Α.Μ.

•<http://the-bankruptcy-of-architecture.blogspot.com/>: Κ.Α.Μ.

•<http://www.flickr.com/photos/hospi-table/collections/72157627465915702/>:

•<http://www.earthship.com/Begin-Here/mike-reynolds-architect-of-garbage.html>: Michael Reynolds

•<http://www.oliarosblog.com/?lang=gr&p=128>: Biennale

•www.filotis.gr : ιστοσελίδα του Ε.Μ.Π.

•www.skylinedesign.eu

